

د افغانستان اسلامي جمهوري دولت
د علومو اکاډمي
د بشري علومو معاونیت
د ټولنيزو علومو مرکز

آريانا

مجله علمی - تحقیقی

مجله علمی - تحقیقی آريانا

په دې گڼه کې:

- د احمدشاه بابا د واکمنۍ...
- فرار مالياتي وراه های...
- د شاه امان الله خان د واکمنۍ...
- د لایب نیتس په فلسفه کې
- برېښنایي ټاکنې
- □ □ ○

۴

- دوره پنجم
- ربع: چهارم
- سال: ۱۳۹۸
- شماره مسلسل: ۴۳۵
- سال تاسیس: ۱۳۲۱ هـ. ش
- کابل - افغانستان

شماره ۴، سال ۱۳۹۸ هـ. ش

ARYANA Quarterly Journal

Establishment 1942
Academic Publication of
Afghanistan Academy of Science
Serial No: 435

Address:
Academy of Science of Afghanistan
Torabaz Khan, Shahbobo Jan Str.
Shar-e-Now, Kabul, Afghanistan
Tel: 0202201279

Published: Academy of Science of Afghanistan

Editor in Chief: Researcher Waji hullah Zaheer

AS. Editor: Rafiullah Irfan

Editorial board:

Senior research fellow Sher Ali Tazari

Senior research fellow Abdul Jabar Abed

Senior research fellow Muhammad Mosa Rahimee

Senior research fellow Farooq Ansari

Research fellow Wajih ullah Shpoon

Composed & Designed By:

Rafiullah Irfan

Annual Subscription:

Price of each issue in Kabul : 80 AF.

- For Professors, Teachers and Members of Academy of Science of Afghanistan: 70 AF.
- For the disciples and students of schools: 40 AF.
- For other Departments and Offices: 80 AF.

د افغانستان اسلامي جمهوري دولت
د علومو اکاډمي
د بشري علومو معاونیت
د ټولنيزو علومو مرکز

آرمانا

مجله علمی - تحقیقی
اقتصاد، تاریخ و اتنوگرافی، حقوق و علوم سیاسی، روانشناسی و
تعلیم و تربیه، ژورنالیزم، فلسفه و جامعه شناسی

مؤسس احمد علی کهزاد
سال تاسیس ۱۳۲۱ ه. ش.
شماره مسلسل ۴۳۵
شماره چهارم
دوره پنجم

یادښتونه

- مقاله دې په رسمي ډول له ځانگړي ادرس څخه د نوم، تخلص، علمي رتبې، د تېلفون شمېرې او ایمېل ادرس په ذکر کولو سره د علومو اکاډمۍ ادارې ته را واستول شي.
- را استول شوې مقاله باید علمي، څېړنیزه، بکر او د علمي منل شوو معیارونو مطابق وي.
- مقاله باید مخکې په بل ځای کې چاپ شوي نه وي.
- د مقالې سرلیک باید لنډ او له محتوا سره مطابقت ولري.
- مقاله باید د لنډیز لرونکې وي، ۸۰ څخه تر ۲۰۰ کلمو وي او د اصلي پوښتنې ځواب وپوښتنې وي چې مقاله هغې ته ځواب وپوښتنې ده. همدارنگه لنډیز باید د یونسکو له ژبو څخه په یوې ژباړل شوی وي.
- مقاله باید د سريزې، مبرمیت، هدف، د څېړنې د پوښتنې، د څېړنې د تگلارې، لاس ته راغلو پایلو او د منابعو د لړلیک لرونکې وي او هم په متن کې منبع ته اشاره شوې وي.
- مقاله باید پرته د ټایپي تېروتنو، د ژبې د اصولو د ټولو نکاتو په مراعتولو او د موضوعاتو په منطقي تسلسل سره د A4 په یو مخیزې پاڼې او د Word په پروگرام کې برابره شي.
- د مقالې حجم باید حد اقل ۷ او حد اکثر ۱۵ معیاري پاڼې وي، په ۱۳ فونټ کې دې ټایپ شي، د سطرانو ترمنځ دې فاصله Single وي او کاپي دې د هارډ او سافټ په بڼه را واستول شي.
- د مجلې کتنپلاوی د رد، منلو او د مقالو د سمونو صلاحیت د علومو د اکاډمۍ د نشراتو د لایحې په نظر کې نیولو سره لري.
- ارایه شوي تحلیلونه او نظرونه د څېړونکي او لیکونکي پورې اړه لري او الزاماً د ادارې موقف پورې اړه نه لري.
- د نشر شوو مضامینو او مقالو د کاپي حق خوندي دی، یواځې د سرچینې په توگه ترې په نشراتو کې گټه اخیستل کېدلی شي.
- سپارل شوې مقاله بېرته نه مستردېږي.

یادداشت

- مقاله رسماً از آدرس مشخص با ذکر نام، تخلص، رتبه علمی، نمبر تیلیفون، و ایمیل آدرس نویسنده به اداره اکادمی علوم فرستاده شود.
- مقاله ارسالی باید علمی - تحقیقی، بکر و مطابق معیارهای پذیرفته شده علمی باشد.
- مقاله باید قبلاً در جای دیگری چاپ نشده باشد.
- عنوان مقاله مختصر و با محتوا مطابقت داشته باشد.
- مقاله باید دارای خلاصه حد اقل حاوی ۸۰ الی ۲۰۰ کلمه بوده، و گویای پرسشی اصلی باشد که مقاله در پی پاسخ دهی به آن است. همچنان خلاصه باید به یکی از زبان‌های یونسکو ترجمه شده باشد.
- مقاله باید دارای مقدمه، مبرمیت، هدف، سؤال تحقیق، روش تحقیق، نتایج به دست آمده و فهرست منابع بوده و در متن به منبع اشاره شده باشد.
- مقاله باید بدون اغلاط تایپی با رعایت تمام نکات دستور زبان، تسلسل منطقی موضوعات در صفحه یک رویه کاغذ A4 در برنامه word تنظیم شده باشد.
- حجم مقاله حد اقل ۷ و حد اکثر ۱۵ صفحه معیاری بوده، با فونت ۱۳ تایپ شود، فاصله بین سطرها واحد (Single) باشد و به شکل هارد و سافت کاپی فرستاده شود.
- هیأت تحریر مجله صلاحیت رد، قبول و اصلاح مقالات را با در نظر داشت لایحه نشراتی اکادمی علوم دارد.
- تحلیل ها و اندیشه های ارائه شده بیانگر نظریات محقق و نویسنده بوده، الزاماً ربطی به موقف اداره ندارد.
- حق کاپی مقالات و مضامین منتشره محفوظ بوده، فقط در صورت ذکر مأخذ از آن استفاده نشراتی شده می تواند.
- مقاله وارده دوباره مسترد نمی گردد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ناشر: ریاست اطلاعات و ارتباطات عامه اکادمی علوم افغانستان

مدیر مسؤول: محقق وجیه الله ظهیر

مهمتمم: معاون محقق رفیع الله عرفان

هیأت تحریر:

- سر محقق شیر علی تیزی

- سر محقق عبدالجبار عابد

- سر محقق محمد موسی رحیمی

- سر محقق داکتر فاروق انصاری

- معاون سر محقق وجیه الله شپون

دیزاین: رفیع الله عرفان

محل چاپ: الهام نبی زاده، کابل - افغانستان

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

آدرس: اکادمی علوم افغانستان، طره باز خان واټ،

کوچه شاه بوبو جان، شهرنو، کابل

شماره تماس ریاست اطلاعات و ارتباطات عامه: ۰۲۰۲۲۰۱۲۷۹ (۰۰۹۳)

ایمیل ریاست اطلاعات و ارتباطات عامه: info@asa.gov.af

ایمیل مدیریت مجله: aryanajournal777@gmail.com

اشتراک سالانه:

کابل: ۳۰۰ افغانی

ولایات: ۵۰۰ افغانی

کشورهای خارجی: ۱۰۰ دالر امریکایی

• قیمت یک شماره در کابل: ۸۰ افغانی

• برای استادان و دانشمندان اکادمی علوم: ۷۰ افغانی

• برای محصلین و شاگردان مکاتب: ۴۰ افغانی

• برای سایر ادارات: ۸۰ افغانی

فهرست موضوعات

شماره	عنوان	نویسنده	صفحه
. ۱	د احمدشاه بابا د واكمنۍ...	سرمحقق محمد شريف خُدران	۱
. ۲	فرار مالياتي و راه های...	سرمحقق شیرعلی تزری	۱۹
. ۳	گوهر شاد بیگم و فعالیت سیاسی	سرمحقق دكتور فاروق انصاری	۳۲
. ۴	بحثی پیرامون اندیشه از...	سرمحقق عبدالجبار عابد	۴۱
. ۵	د شاه امان الله خان د واكمنۍ...	خېړنيار وجيه الله ظهير	۵۳
. ۶	مداخله در امور کشورهای دیگر...	معاون سرمحقق بخت محمد بختيار	۷۷
. ۷	د لایب نیتس په فلسفه کې	خېړنوال عبدالضابط خُدران	۱۰۱
. ۸	برېښنايي ټاکنې	خېړنيار عبدالقهار عزيزي	۱۱۳
. ۹	بررسی رئالیسم در فلسفه	معاون سر محقق قند آقا صاحبزاده	۱۳۰
. ۱۰	ارشاد النسوان و طرح...	سرمحقق سیما رسولی	۱۵۲
. ۱۱	د رسنیو او ټولنیزو بدلونونو ترمنځ...	خېړنيار عبدالرحمن الكوزی	۱۶۲

سرمحقق دكتور محمد شريف خدران

د احمد شاه بابا د واكمنۍ پرمهال د افغانستان
فرهنگي اوضاع

**Cultural Circumstances of Afghanistan during
the Reign of Ahmad Shah Baba**

Senior Research Fellow Sharif zadrان

Summary

Ahmad Shah Baba was elected as the King of Afghanistan at the Sher Surkh Historical Loya Jirga on 15th of July, 1747, 273 years ago. He ruled for 24 years, 5 and a half months and 7 days. He was the founder of contemporary Afghanistan, a great national, military and cultural figure.

Ahmad Shah Baba himself was a writer, poet, historian and cultural figure. During his reign, Pashto and Dari were the languages of literature and writing. At his court, scholars, poets and writers were revered and encouraged to enrich Afghan culture with their scholarly and literary talents. At that time, writing history and writing Shahnama and literary works was a tradition.

Traditional education in the country continued as before in courts, mosques, madrassas and homes.

Followers of all religions and faiths were given full freedom of worship and no prejudice was allowed, that is why the

Christians, Sikhs and Hindus, Shias and Sunnis of Afghanistan voluntarily joined the Ahmad Shahi army and supported Ahmad Shahi State.

لنډيز

احمدشاه بابا ۲۷۳ کاله وړاندې په ۱۷۴۷ م. کال د جولای په پنځلسمه نېټه، د شېر سرخ په لويه تاريخي جرگه کې د افغانستان د پاچا په توگه وټاکل شو، ۲۴ کاله پنځه نيمې مياشتې او اووه ورځې يې سلطنت وکړ، د معاصر افغانستان مؤسس، ستر ملي، پوځي او فرهنگي شخصيت و.

احمدشاه بابا په خپله يو اديب، شاعر، مؤرخ او فرهنگپال شخصيت و، د ده د واکمنۍ پر مهال پښتو او دري ژبې د ادب او ليکنې ژبې وې، په دربار کې يې د پوهانو، شاعرانو او ليکوالو درنښت کېده او هغوی هڅول کېدل، چې افغاني فرهنگ په خپلو علمي او ادبي پنځونو سره بډای کړي، دغه مهال تاريخ ليکنه او د شاهنامو او ادبي اثارو ليکنه دود وه.

په هېواد کې عنعنوي ښوونه او روزنه د پخوا په څېر په دربار، جوماتونو، مدرسو او کورونو کې روانه وه، د ټولو مذهبونو او عقايدو پيروانو ته د عباداتو پوره ازادې ورکړل شوې وه او هېڅ ډول تعصب ته اجازه نه ورکول کېده، همدا دليل و چې د افغانستان عيسويان، سکان او هندوان، شيعه او سني په احمدشاهي پوځ کې په خپله خوښه شامل او له احمدشاهي دولت څخه يې ملاتړ کاوه.

سرريزه

احمد شاه بابا په داسې وخت کې واک ته ورسېده چې افغانستان تر دغه وخته خپل مادي او معنوي فرهنگ د چنگيزيانو، تېموريانو، شيبانيانو او بابرانو د تېري او جگړو په اور کې تر زياتې کچې له لاسه ورکړی و. احمدشاه بابا نه يواځې د افغانستان سياسي خپلواکي، ملي حاکميت او د خاورې تماميت بيا له سره ژوندی کړ، بلکې د افغانستان د لرغوني او ملي فرهنگ بيا ژوندي کېدلو، ودې او پراختيا ته يې هم پاملرنه وکړه.

د احمدشاه بابا د واکمنۍ پرمهال د استقلالیت، یووالي او هېوادپالنې فرهنگ وده او پرمختیا وکړه او په پایله کې د دراني امپراتورۍ په نامه یوه پیاوړې سیاسي، اقتصادي او فرهنگي واکمني رامنځ ته شوه چې بېلا بیل فرهنگونه، دودونه، عقاید، ژبې، ادبیات او علوم یې په خپله پراخه لمن کې وپالل او وروزل.

احمدشاه بابا چې په خپله یو ادیب، شاعر، عالم او مؤرخ و او د هېواد له فرهنگي ودې او پرمختیا سره یې ژوره مینه درلوده، پوهان، شاعران او لیکوالان یې په خپلې واکمنۍ کې ونازول او د افغاني فرهنگ بډاینې ته یې وهڅول، د تاریخ، شاهنامو، د علمي او ادبي آثارو لیکنې ته پاملرنه وشوه، احمدشاه بابا د یوه کلک مسلمان په توګه له دیني علماوو او روحانیونو سره نښې اړیکې وساتلې او هم یې هغه مهال په افغانستان کې نورو مذهبونو ته پوره ازادې ورکړه چې له خپلو عقایدو سره سم مذهبي عبادات سرته ورسوي.

د احمدشاه بابا د واکمنۍ پرمهال د پخوا په څېر عنعنوي ښوونه او روزنه په دربار، جوماتونو، مدرسو او کورونو کې دود وه؛ خو له بده مرغه چې دغه مهال رسمي معارف رامنځ ته نه شو او په هېواد کې د رسمي معارف د رامنځ ته کولو لپاره لویه اړتیا احساسېده، که څه هم هغه مهال په سیمه کې ټول هېوادونه له همدې برخليک سره مخامخ وو؛ خو احمدشاه بابا د خپل لوړ فرهنگي شخصیت په رڼا کې کولی شول چې دغه مهم کار پیل کړي چې پیل یې نه کړ.

د موضوع مبرمیت

د دې لیکنې مبرمیت په دې کې دی چې دغه دوره د افغانستان په تاریخ کې یو نوی باب ګڼل کېږي؛ نو لازمه ده چې د دغې دورې پر فرهنگي اوضاع باندې پوه شو او نوې زیاتونې ورباندې وکړو.

د څېړنې موخې

د دې لیکنې غوره موخه داده چې د احمدشاه بابا فرهنگي شخصیت او فرهنگي اوضاع وپېژنو او ور باندې پوه شو، دا لوی علمي کار یواځې د ژورې مطالعې، تجزیې، څېړنې او لیکنې په پایله کې ترسره کېدای شي.

د څېړنې مېتود

په دې څېړنه او ليکنه کې له تحليلي او توصيفي مېتوده گټه اخيستل شوې ده.

د احمد شاه بابا فرهنگي شخصيت

احمدشاه بابا د (۱۷۴۷ م) کال د جولای په پنځلسمه نېټه د شېر سرخ په لويه جرگه کې د افغانستان د پاچا په توگه وټاکل شو (۱: ۴۲ مخ). دی په (۱۷۲۲ م) کال په هرات کې زېږېدلی او هغه وخت د ده پلار زمان خان د هرات واکمن و (۲: ۱۲ مخ). د (۱۷۷۲ م) کال د ډسمبر په ۲۳ نېټه وفات شوی دی (۱: ۴۳۷ مخ).

افغاني مؤرخين په يوه خوله دي چې احمدشاه بابا يو نوميالی شاعر او مؤرخ و او آثار به يې وروسته در وپېژندل شي، ختيځپوهان هم احمدشاه بابا د يوه شاعر او مؤرخ په توگه را پېژني چې دلته په لنډ ډول بحث ورباندې کوو:

جرمنی فيلسوف او سياستوال بناغلی فريديک انگليس (Friedrich Engele) د (۱۸۵۷ م) کال په اگست کې د (افغانستان) تر سرليک لاندې مقاله کې ليکي: ((احمدشاه ابدالي له خراسانه تر ډهلي پورې سيمه تر خپل فرمان لاندې ساتله؛ خو د سولې له روشه بې برخې نه و، دی يو شاعر او مؤرخ هم و. ۳: ۸۴ مخ.

دغه راز انگريز ليکوال الفنسټين د احمدشاه بابا د سياسي وړتياوو تر څنگ د ده فرهنگي شخصيت ستاېي او ليکي چې هغه يو مصنف او مؤرخ هم و (۴: ۲۶۷ مخ). امريکايي ليکوال آرنولډ فلېچر ليکي چې احمدشاه بابا د خپلې سياسي او پوځي وړتيا تر څنگ د يوه شاعر او مؤرخ په توگه وړتيا درلوده او د پوهې د فلسفې او ادبياتو روزونکی و (۵: ۷۶ مخ).

روسي ليکوال گانکوفسکي ليکي چې احمد شاه بابا د پوهانو او عالمانو غوندې درلودې، په مذهبي او علمي موضوعاتو باندې غږېدل، د ادبياتو ملاتړ يې لومړيتوب و او حتی د دربار منشي محمودالحسيني ته يې د دربار د مؤرخ دنده وسپارله (۶: ۴۱، ۴۹ مخونه).

هندي ليکوال گنډا سنگهه ليکي چې احمدشاه بابا په مدرسه کې څه زده کړې کړې وې؛ ځکه چې په پښتو او فارسي ژبو کې يې شعر ويلی او په دغه برخه کې يې ډېر استعداد درلود، اشعار يې د ژبې له مخې ساده او په جوړښت کې عنعنوي

برېښي؛ خو د احساس له مخې هغه ډېر پاخه او فوق العاده دي، د ده د اشعارو يوه مجموعه په (۱۳۱۹ هـ، ق) کال په کابل کې خپره شوې ده، چې سرليک يې لوی احمدشاه بابا دی (۶: ۴۴۵-۴۴۶ مخونه).

په (دانشنامه ادب فارسی) درېم ټوک کې د احمدشاه بابا د فرهنگي شخصیت په اړه داسې راغلي دي:

احمدشاه بابا په خپله شعر وايه او دېوان يې (۲۵۰۰) بيتونه لري، په فارسي يې هم شعر ويلى او د پښتو په دېوان کې يې شپږ فارسي غزلې ثبت دي، په عربي يې هم ځينې نثري موضوعات کښلي او ملا محمدغوث په خپل اثر (شرح الشرح) کې د هغوی شرح په فارسي کړې ده (۶: ۵۵ مخ).

د احمدشاه بابا آثار

۱) پښتو دېوان: دا د احمدشاه بابا يو په زړه پورې شعري اثر دی چې تقريباً درې زره بيتونه لري، لومړی وار په (۱۳۱۹ هـ ق) کال د پوهاند عبدالحی حبيبي په مقدمه او تصحيح د (لوی احمدشاه بابا) په نامه په کابل کې پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی او دويم ځل په (۱۹۶۳ م) کال د پېښور پښتو اکاډمۍ له خوا د (دېوان احمدشاه ابدالي) په نامه چاپ شوی او درېم ځلي د ښاغلي محمدمعصوم هوتک له خوا د (احمد شاه بابا دېوان)؛ يا دېوان هرا) په نامه په کوټه کې چاپ شوی دی.

احمدشاه بابا د خپل پښتو دېوان په اړه داسې وايي:

کتاب ختم شو په دوشنبې

يارانو مور خو و تاسې دلې

په اخر ورځ کې د روژې

سنه هزارو صد شصت و سې

۲) دري دېوان: بهرني پوه الفښتن ليکلي دي چې: احمدشاه بابا په دري ژبه کې هم څه شعرونه لري.

د پېښور په چاپ دېوان کې يې هم غزلې شته؛ نو ځکه يو شمېر پوهان وايي چې دري دېوان يې هم درلود.

۳) **عربي اشعار:** له احمدشاه بابا نه يو څه عربي اشعار هم راپاتې دي چې ترجمه او شرح يې په فارسي ژبې سره د هماغې زمانې نامتو عالم خانعلوم ملا محمدغوث كړې ده،

۴) **علم گنج:** دا د احمدشاه بابا يو شمېر عرفاني او تصوفي مقولې دي، په دغې رسالې د احمدشاه بابا په ژوند خانعلوم ملا محمدغوث شرحه ليكلې ده، دغه شرحه د (شرح الشرح) په نامه يادېږي، درې سوه مخونه لري او يوه نسخه يې د كابل په خطي كتابتون كې خوندي ده.

۵) **جامع الفوائد احمدشاهي:** نوموړې رساله په پارسي ژبه د تصوف په باب كښل شوې ده، يوه نيمگړې خطي نسخه يې د تاجكستان د علومو اكاډمۍ د ختيځ پېژندنې په څانگه كې خوندي ده.

۶) **د افغانستان تاريخ:** ښاغلي حافظ نورمحمد كهگدای د كابل مجلې د څلورم كال د دويمې گڼې په (۵۰) مخ كې ليكلي دي چې احمدشاه بابا (د افغانستان تاريخ) په نامه په پښتو ژبه تاريخ هم ليكلی دی.

۷) **الفنامه:** دا په معنوي لحاظ يو خاص ډول نظم دی، چې د نړۍ په څو ژبو كې او په ځانگړې توگه په شرقي ژبو كې ځانگړی دود و او شته، احمدشاه بابا هم د پخوانيو شاعرانو په څېر دوې الفنامې كښلې دي چې يوه يې په خفيف بحر كې بوللې ده او د پېښور چاپ دېوان په (۱۹) مخونو كې ځای شوې ده.

۸) **نامه احمدشاه بابا:** احمدشاه بابا دغه ليك د پاني پت له تاريخي سوبې وروسته د عثماني دولت درېم سلطان مصطفى ته ولېږه، په دغه ليك كې يې هغه ته څرگنده كړه چې د افغان جليل قوم (۲۹) كسانو پر هندوستان پاچاهي كړې او زه د مسلمانانو په غوښتنه هندوستان ته ولاړم او كفار مې وځپل او مسلمانان مې د هغوی له ظلمه وژغورل.

بې له شكه احمدشاه بابا يواځې د تورې او سياست د ډگر اتل نه و؛ بلكې په علم او قلم كې يې هم له ډېرو څخه ميدان وړی و، لكه د خپلو آثارو په اړه وايي:

وصف د يار به تمام نه وي

احمد جوړ كړه كتابونه (۹: ۱۶ مخ).

د احمدشاه بابا د واکمنۍ پر مهال فرهنگي وضع

احمدشاه بابا په داسې وخت کې د افغانستان پاچا شو، چې افغانستان د چنگیزیانو او تیموریانو د دوو پېړیو له وحشت نه ډکه دوره او د صفویانو، شیبانیانو او بابرینو ترمنځ د ۲۵۰ کلونو سیاسي تجزیه زغملي وه او د افغانستان تمدن او فرهنگ پوپنا شوی و، د خاورې تمامیت او سیاسي استقلال یې له لاسه ورکړی و.

خو احمدشاه بابا وکولی شول چې د میرویس نیکه له خوا د افغانستان د بیا جوړولو نقشه په خپلو نه سترې کېدونکو هلو ځلو سره بشپړه کړي، هغه نه یواځې د افغانستان استقلال او د خاورې تمامیت تأمین کړ؛ بلکې له خپلو زیاتو سیاسي او پوځي بوختیاوو سره- سره یې د نوي تمدن او فرهنگ بنسټ ایښودلو ته پاملرنه وکړه.

احمدشاه بابا د خپلې واکمنۍ پر نهم کال د اوسني کندهار ښار بنسټ کېښود چې په اشرف البلاد احمدشاهي کندهار باندې یې شهرت پیدا کړ. په ۱۱۶۹ هـ ق، کال کې د دې ښار له جوړولو څخه هدف د امپراتورۍ د مناسبې پلازمېنې او د نوي تمدن او فرهنگ د ودې او پرمختیا لپاره د ښو شرایطو برابرول وو (۱۰: ۱۲ مخ).

د غبار په وینا: په احمدشاهي جومات، د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د سپېڅلې خرقې مبارکې او د احمدشاه قبر ودانۍ په شاهي بڼه کې یې جوړې کړې؛ تر ټولو ښکلې ودانۍ وې، احمدشاه بابا دغه راز د کابل بالاحصار پر شاوخوا دېوال را چاپېر کړ او د شاه شهید په نامه (شاه اسحاق ختلاني) زیارت ودانۍ یې ترمیم کړه او د اوسني تاشقرغان او د حیدرآباد د ښارونو بنسټ یې کېښود او هم یې د افغاني حاجیانو لپاره په مکه معظمه کې د استوګنې ودانۍ جوړه کړه (۱۱: ۹۲ مخ).

د احمدشاه دراني په دوره کې د افغانستان پایتخت کندهار و چې رسمي نوم یې احمدشاهي و، په ۱۷۶۱ م، کال یې د جوړولو کار پیل شو او دغه ښار په شپږو کلونو کې جوړ شو. احمدشاه د کندهار نوي ښار ته د ارغنداب له سینده دوې د اوبو ویالې راتېرې کړې، دغه دوې ویالې د ښار په وړو لښتیو وېشل شوې وې او کابو د ښار ټولو کوڅو ته اوبه رسېدې. د دراني امپراتورۍ په لومړیو لسو کلونو کې د ښارونو د پرمختګ لپاره زیات امکانات برابرل شول؛ دا ځکه چې ښارونه د سوداګرۍ او صنعت مهم مرکزونه وو (۱۲: ۵۲ - ۵۹ مخونه).

احمدشاه بابا چې له تاريخي آثارو او وياړونو سره مينه درلوده او د هغوی په ارزښت پوهېده؛ نو ځکه يې په ۱۷۵۴ م، کال د کندهار په ښار کې د (بيت الاشرف) په نامه د يوه موزيم بنسټ کېښود. همدا راز احمدشاه د خپل سلطنت په دوران کې درې غټې مدرسې په هرات، کندهار او پېښور کې جوړې کړې او ده په خپله د کندهار مدرسې په درسونو کې برخه واخيسته (۱۲: ۷۴ مخ).

روحانيون له احمدشاه بابا څخه خوښ وو؛ دا ځکه چې احمدشاه هغوی ته درناوی کاوه او ټول جوماتونه او محکمې د همدوی په واک کې وې، هغه په سزا ورکولو کې د انسان د بدن د غړو پرې کول منع کړل او په تشریفاتو کې يې د ملا ټيټول هم تحریم کړل. احمدشاه د افغانستان په اداره کې د سياسي يووالي بنسټ کلک کړ او دغې موخې ته د رسېدو لپاره يې د افغانستان د خلکو ترمنځ حقوقي مساوات په پام کې ونیوه او د مذهب، ژبې، نژاد، سيمې او قبيلې تر منځ توپيرونه يې راکم کړل. په دولتي چارو کې يې د هر دين او قوم پيروان گډ کړل، احمدشاه په ۱۷۶۱ م. کال د کندهار اوسنی ښار د افغانستان د پلازمېنې په توگه جوړ کړ چې په هغه کې د ده خپل زیارت د افغانستان د هغه مهال د معمارۍ يوه بشپړه بېلگه ده (۱۴: ۴۱۸-۴۲۱ مخونه).

ښارونو وده وکړه، جوماتونه او مدرسې په ښارونو کې بيا د لرغونو علومو په تدريس بوختې شوې؛ خو فرهنگ د خپل بيا ژوندي کېدو په ترڅ کې يواځې هماغه د کړکېچ د دوران يو يادگار و (۱۴: ۴۸۰ مخ).

اعلیحضرت احمدشاه بابا چې د نوي افغانستان مؤسس و، د زړه له کومې يې غوښتل چې د افغان شيعه گانو لپاره د خپل پوځ په اډانه کې د چنداولانو يوه پوځي قطعه او د هغوی قوماندان يې د چنداول باشي په نامه منظور کړل؛ ولي محمدخان د لطف علي بېگ جوانشير زوی، چې احمدشاهي دولت ته يو له صادقو او خدمتگارو کسانو څخه و او د کابل بالاحصار په شا کې له خپلو قوميانو سره اوسېده، د دې قطعې قوماندان وټاکل شو، د دوی د اوسېدو ځای هم د چنداول د ناحيې په نامه د احمدشاه له خوا د يوه فرمان په صادرولو سره ونومول شو (۱۵: ۲۰۰-۲۰۲ مخونه). د احمدشاه بابا د واکمنۍ پرمهال عصري معارف له بده مرغه رامنځ ته نه شو او د پخوا په څېر عنعنوي ښوونې او روزنې په کورونو، جوماتونو، مدرسو او دربار کې جريان

درلود. د احمدشاه بابا او د هغه د اولادونو د واکمنۍ پرمهال معقول او منقول علوم دود وو او په هغوی کې دیني علوم؛ لکه د حدیث او فقهه، تفسیر، فلسفه، تصوف، تاریخ، نجوم، طب او ادبي علوم؛ لکه نظم او نثر او نور موضوعات شامل وو (۱۶: ۱۲۷مخ).

احمدشاه بابا که څه هم عصري معارف رامنځ ته نه کړ؛ خو خپل هېوادوال یې د شعر په ژبه د علم او پوهې زده کړې ته راوبلل او دوی ته په خطاب کې داسې وایي:

علم گوره څه څرگنده لوی دریاب دی

بیا هم در رابهدلی په خو باب دی

دا د علم دریاب هر چپرې محیط دی

علم زده کړه چې د علم لوړ جناب دی

روحانیونو د افغاني ټولني قاضیان تربیه کول، دولتي خیریه کارونه هم د دوی په غاړه وو او سربېره پر دې یې د هېواد ټولې تعلیمي مؤسسې اداره کولې، دولت دوی ته ځمکې او مستمري معاشونه ورکول (۱۶: ۴۵ مخ).

احمدشاه هر وخت ډوډۍ ته عالمان او پوهان رابلل، له دوی سره یې په مذهبي او علمي موضوعاتو خبرې اترې کولې، د رسم او رواج له مخې د دولت رئیس باید د ادبیاتو ملاتړ کړی وای. په ۱۷۶۲م. کال کې احمدشاه دراني نظام الدین سیالکوټي ته په همدې وجه جایگیر ورکړ او هم یې په کشمیر کې د قضایي چارو آمر (مین) وټاکه، نظام الدین سیالکوټي یو له هغو شاعرانو څخه و چې د احمدشاه لوی کارونه یې په شعر کې بیان کړل او شهنامه یې ورته ترتیب کړه (۱۲: ۴۹ - ۵۰ مخونه).

احمدشاه دراني یو دینداره او مذهبي شخصیت و؛ له علماوو، منورینو او له روحانیونو سره یې مینه درلوده، ټول لویان او لوړ رتبه مامورین به د ده په حضور کې په درنښت ولاړ وو؛ سیدانو او ملایانو ته د ناستې اجازه ورکړل شوې وه، علما، فقرا او دینداره ملنګان یې د شپې وربلل او له هغوی سره یې د علومو او مذهبي مسایلو په اړه بحث کاوه (۱۲: ۴۴۱ مخ).

د لوی احمدشاه بابا که په یو لاس کې توره وه؛ په بل لاس کې یې قلم و، څومره چې ده د تورو د خاوندانو قدر کاوه؛ د قلم د خاوندانو قدر تر هغو کم نه و؛ د ده په دربار

کې به د قلم خاوندان، ملايان او بزرگان د پاچا بني لاس ته کښاستل او د تورې خاوندان به کين لاس ته (۱۷: ۵ مخ).

د احمدشاه بابا د واکمنۍ پر مهال د افغانستان د فرهنگي وضعې يوه څرگنده ځانگړتيا دا ده چې د احمدشاه په لارښوونه افغان تاريخ ليکنه پيل شوه، په دې اړه د (تاريخ نويسی در افغانستان) کتاب ليکوال ليکي چې احمدشاه د شېراز له حاکم محقق محمدتقي خان شېرازي سره چې د ده له نږدې همکارانو څخه و؛ د افغانستان د تاريخ ليکنې موضوع شريکه کړه او له ده يې وغوښتل چې يو داسې منشي پيدا کړي چې د ده د زمانې تاريخ او د حوادثو بيان په وضاحت او روښتيا سره وليکي محمدتقي خان يو مطلوب تاريخ ليکونکی ژر پيدا نه کړای شو؛ خو کله چې په ۱۷۵۳م، کال د احمدشاه لښکرو مشهد ونيو؛ نوموړي د يوه پخواني دوست محمودالحسيني بن ابراهيم الجامي په اړه پاچا ته خبر ورکړ او احمدشاه ته يې د هغه په اړه وويل:

دی يو ازمويل شوی منشي دی او د مهدي خان د تاريخ ليکنې له سبک سره آشنا دی او د هغه له شاگردانو څخه دی. محمودالحسيني مخکې له دې چې د احمدشاه خدمت پيل کړي؛ يوه ځانگړې ازموينه ترې واخيستل شوه او ده ته وويل شول چې يو څه وليکي او د پاچا او د ده د دربار د پوهانو هر يو: ملا شريف، ملا ادریس خان دولت شاهي، د دراني حکومت د شېخ الاسلام او نورو په وړاندې يې ولولي؛ ازموينه په بري سره تېره شوه او محمود الحسيني د دربار منشي شو (۱۸: ۳۴۴ مخ).

محمودالحسيني (۲۰) کاله د احمدشاه په پوځي سوقياتو کې برخه وال و او ټولو دولتي او رسمي اسنادو ته يې لاسرسی درلود او په تاريخ کې يو جامع اثر د (تاريخ احمد شاهي) په نامه په فارسي ژبه وليکه چې احمدشاه بابا د واکمنۍ (۱۷۴۷ - ۱۷۷۲م) د هرکال پېښې په جلا- جلا توگه په کې کښل شوې دي.

محمودالحسيني د (تاريخ احمدشاهي) په سريزه کې د کتاب څېړلي موضوعات په لنډ ډول بيانوي چې:

- د نادرشاه د فعاليتونو لنډ گزارش، د وفات کيسه او د هغه د ځايناستي حکومت.
- د پارس د مشرانو ترمنځ مخالفتونه، د خراسان بې سر او ساماني، د شاهرخ شاه او ميرعالم خان عروج او سقوط.

- د احمدشاه دراني نسب، واک ته رسېدل او د ده د واکمنۍ پرمهال پېښې.
- د احمدشاه په قلمرو کې د شمالي افغانستان او شمالي هند او د پارس پېښې.
- د (تاريخ احمدشاهي) اهميت په دې کې دی چې په افغانستان کې ليکل شوی او د اتلسمې پېړۍ په دويمه نيمايي کې د افغانستان د تاريخ په اړه يو مهم او په زړه پورې ماخذ گڼل کېږي (۱۸: ۳۴۵ - ۳۴۷ مخونه).
- همدا راز احمدشاه بابا په ۱۷۵۳ م، کال د مشهد د سوېي پرمهال نه يواځې د (احمدشاهي تاريخ) ليکوال محمودالحسيني په لاس راوړ؛ بلکې د خوشحالخان خټک کليات د افغانستان علماوو او فضلاوو له خوا ورته ډالۍ شو. افغان شاهنشاه دا ادبي، تاريخي او حماسي اثر د خپل دفتر د مسؤل خرم خان په جمع کې قيد او د کندهار دولتي کتابتون ته يې وسپاره. د انگرېزانو د يرغل پرمهال دغه خطي کتاب د استعمارگرو په لاس ورغی او اوس د انگلستان د کېمرج په پوهنتون کې په ۸۶۶ شمېره ساتل کېږي (۱۵: ۲۳۴ - ۲۳۵ مخونه).
- احمدشاه بابا دغه راز يو بل همعصر شاعر حافظ گل محمد مرغزي ته دنده وسپارله چې د ده د سلطنت په اړه يو کتاب وليکي؛ هماغه و چې حافظ مرغزي (احمدشاهي شهنامه) په ۱۱۷۶ هـ ق، ۱۷۶۳ م کې وکښله او دا شهنامه د احمدشاه بابا د دور (۱۷۴۷ - ۱۷۷۲ م) يو منظوم تاريخ دی (۱۹: ب، ا، ج، ۵ مخونه).
- همدارنگه احمدشاه بابا نظام الدين عشرت سياليکوتي ته چې کابل ته ورسره راغلی و؛ لارښوونه وکړه چې د ده د سلطنت په باب يو کتاب وليکي؛ لکه چې شاعر په خپله وايي:
د احمد شاه له توصيې سره سم يې دغه شهنامه وکښله.
دغه مشهور اثر د (شهنامه احمديه) په نامه احمدشاه دراني ته ډالۍ شو.
د شاهنامه نادري (نادرنامه) شعرونو احمدشاه بابا ډېر تر اغېز لاندې راوستی و؛ نو ځکه يې له نظام الدين څخه غوښتنه وکړه، چې د ده سلطنت بيان کړي هره شپه يې شاعر دربار ته غوښت او د ده له اشعارو يې گټه اخيسته نظام الدين وغوښتل چې نوموړی اثر په خپل وطن کې بشپړ کړي؛ هماغه و چې احمدشاه د دارالانشا مسؤل ميرزا محمود ته لارښوونه وکړه چې ټول اړين مدارک او اسناد د ده په واک کې ورکړي.

نوموړی له لازمو اسنادو او مدارکو سره سيالکوټ ته ستون شو او هلته يې (شاهنامه احمدیه) په ۶۱۴ مخونو کې وليکله (۱۸: ۳۶۰ - ۳۶۱ مخونه).

وکيلې پوپلزی د (شاهنامه احمدیه) د ليکوال نظام الدين سيالکوټي په اړه ليکي، چې نوموړی د چناب سيند پر غاړه د احمدشاه بابا حضور ته ورغی او ځان يې د يوه عالم، شاعر او ليکوال په توگه ور وپېژنده او د احمدشاه بابا له خوا په ډېر درنښت ومنل شو او د ۱۱۷۰ هـ ق، کال د جوزا (۱۷۵۷ م) په مياشت کې کابل ته ورسره راغی او تر ۱۱۷۲ هـ ق، کال پورې په کابل کې واوسېده.

نظام الدين په ۱۱۶۲ هـ ق، کال کې (نادرنامه) نظم کړې وه او دغه مهال يې د احمدشاه په حضور کې ولوسته او په دې ډول يې د تاريخ په ليکلو کې خپل لياقت، استعداد او وړتيا پاچا ته وښوده او هم يې له افغان پاچا څخه هيله وکړه چې ده ته اجازه ورکړي چې د ده د سلطنت تاريخ د (شاهنامه احمدیه) تر سرليک لاندې نظم کړي.

اعليحضرت احمدشاه بابا د ده هيله ومنله او د دربار منشي او مؤرخ محمود الحسيني ته يې لارښوونه وکړه چې په کندهار او کابل کې د پېښو ليکنو په دفترنو کې اسناد نظام الدين سيالکوټي ته وسپاري، چې له هغه نه په گټې اخيستنې سره د پېښو بيان ثبت کړي.

محمود الحسيني د سوبو مسودې او د حالاتو او واقعاتو اړوند اسناد نوموړي شاعر او مؤرخ ته په واک کې ورکړل. دغه راز مير عبدالهادي موسوي لاري منشي باشي د شهزاده تېمورشاه د حضور وقايع نگار هم د شهزاده د دربار يادښتونه او مسودې ورکړې، نظام الدين سيالکوټي د دغو اسنادو پر بنسټ په ۱۱۸۶ هـ ق، کال کې چې د احمدشاه بابا د وفات کال (۱۷۷۲ م) کېږي؛ د (شاهنامه احمدیه) منظوم تاريخ په ۶۱۴ مخونه کې وکاره د دراني اصيل تاريخ هماغه فرمانونه، سکې، قبالي او کتابونه وو چې نظام الدين په خپله منظومه کې ور نه گټه واخيسته.

پوپلزی زياتوي چې د نظام الدين لومړنی لقب عشرت و چې د خوشحاله ژوند او خوشدلۍ په معنا دی؛ خو وروسته يې دغه لقب په عشاري (د شعري صفت نوم دی) له دې امله واړاوه چې د مير عبدالهادي خان موسوي منشي باشي د شهزاده

تېمورشاه د دربار وقایع نگار تخلص هم عشرت و چې د دواړو ترمنځ توپیر وشي (۱۵):
۲۳۱ - ۲۳۴ مخونه).

گنډا سنگه په خپل اثر (درانی احمدشاه) کې لیکي چې د نظام الدین (شاهنامه احمدیه) د احمدشاه د سلطنت یوه په زړه پورې شعري شرحه ده چې په (۱۷۷۲م)، کال کې یې بشپړه کړې ده، نظام الدین د احمدشاه په غوښتنه دغه شاهنامه په فارسي ژبه وکښله او د شاه په لارښوونه د دربار مؤرخ محمودالحسیني ده ته د لیکلو لپاره مواد او مدارک هم ورکړل (۱: ۲۴۷ مخ).

احمدشاه بابا د مجرمینو د هر ډول گناه په مقابل کې د پزې او غوږ پرې کول بند کړل او د مریي د وژلو حق یې د هغه له باداره واخیسته. دغه راز ده افغاني فرهنگ ته په کتو سره غلام ډوله دود چې یو بل ته به په ملا ټیټېدل او ځمکه به یې ښکلوله؛ یو ناوړه دود په توگه له منځه یووړ او امر یې وکړ چې د سلام لپاره دې یواځې په تندي لاس کېښودل شي.

احمدشاه بابا د افغانستان ټولو مذهبونو ته د عباداتو په برخه کې پوره ازادې ورکړه او لارښوونه یې وکړه، چې هېڅوک باید مجبور نه شي چې د بل مذهب مراسم او اصول په زوره ورباندې ومنل شي (۱: ۴۵، ۴۵۴-۴۵۷ مخونه).

احمدشاه بابا د خپلې واکمنۍ پرمهال د طلاق نابرابره دود چې په هغه کې نارینه تر ښځې زیات امتیازات لرل؛ له منځه یووړ، ده په جدي توگه د کونډو ودول منع کړل، یواځې د کونډې نږدې خپلوان؛ لکه: پلار، زوی او سکه ورور کولی شول؛ هغه واده کړي (۱: ۴۵۸ مخ).

د احمدشاه بابا د عصر لیکوال، پوهان او شاعران

د احمدشاه بابا په دوره او عصر کې ډېر زیات عالمان، پوهان او شاعران تېر شوي؛ مور یې ځینې مهم او پېژندل شوي دلته په لنډه توگه درېپېژنو:

محمودالحسیني، د احمدشاهي دربار منشي او مؤرخو د (تاریخ احمدشاهي) کتاب لیکوال. حافظ گل محمد مرغزی، په پښتو ژبه د (شاهنامه احمدشاهي) منظوم تاریخ لیکوال او شاعر، واقف بتالوي لاهوري، شاعر چې احمدشاه بابا خپل دربار ته رابللی و. نظام الدین سیالکوټی، په فارسي ژبه د (شاهنامه احمدیه) تاریخ لیکوال. شاه ولي الله دهلوي، عالم، پوه او ولي چې احمدشاه یې د مرهټانو پر ضد جگړې ته بللی و.

ميراولاد محمدزکا، حاجي هاشم سندي، الفتی کابلی، عبدالهادي موسوي لاري، د شهزاده تېمورشاه منشي، ميا فقيرالله جلال ابادي عالم، صوفي او ليکوال، قاضي ادریس، د احمدشاه بابا د لښکرو قاضي او پاچا او هم د ده مريد و، ملا دوست محمد، عالم او پوه، ملا محمدغوث، عالم او ليکوال، سيد خواجه ميردرد، حافظ رحمت خان، تاريخپوه او ليکوال، مولوي هدايت الله، ملا ابوالوفا، سامی، صافی، حضرت جي، ملا پيرمحمد کاکړ، نوموتی ليکوال او شاعر، کرم الله بابا، حيا، مير غياث الدين بدخشانی، عبدالرحيم هوتک، د پښتو او فارسي پياوړی شاعر، پښتو دېوان يې دوه ځلي چاپ شوی دی، فيض الله کاکړ، اخنډزاده او داسې نور... (۱۶: ۱۲۸ مخ).

د پښتو ژبې په تاريخ کې د احمدشاه بابا دربار لومړی دربار دی چې د پښتو ژبې گرامر، صرف او نحوه په کې ليکل شوي او منل شوي ده، احمدشاه خپلو زامنو ته هم پښتو ورنښودله؛ نو ځکه يې د پښتو خوږژبې شاعر پيرمحمد کاکړ دوی ته ښوونکی وټاکه، پيرمحمد کاکړ د پاچا په امر د شهزاده سليمان لپاره د (معرفة الافغاني) په نامه د پښتو گرامر وليکه او د هغې له مخې به يې درس ورکاوه، دا کتاب په افغانستان کې د پښتو لومړنی گرامر دی، چې تر اوسه پورې زموږ په لاس کې دی او وياړ يې د احمدشاه بابا د دربار په برخه دی (۲۰: ۱۰۰-۱۰۱ مخونه).

پيرمحمد کاکړ د پښتو ژبې يو ډېر ښه اديب او په (۱۱۹۶ هـ، ق) کال يې د پښتو اشعارو يو لوی دېوان وکاره، د رحمان بابا او حميد مومند له سبکونو اغېزمن و، په کندهار کې وفات او خاورو ته وسپارل شو (۲۱: ۷۹-۹۸ مخونه).

برهان خان د احمدشاه بابا د وخت شاعر او د پاني پت په جگړه کې د احمدشاه بابا په لښکرو کې شامل و، ده د همدغې تاريخي جگړې بيان په يوه قصيده کې داسې بيان کړی دی:

احمدشاه پادشاه په جار وويله
د غزا په نېت وځمه له کابله
پښتنې مېرمنې لاندې کړې کفارو
دا خبره مې په زړه وگرځېدله
يا به ننگ د پښتانه بېرته په ځای کړم
يا به بايلم ککړی پرې باندې خپله

امیران، وزیران وارې ترې چاپېر وو
د هندوستان په لارې تله وارې خوشدله
د اټک په سیند یې دوه پوله تیار کړل
پادشاه پرېوت په (مانځه) یې مېشته کړله
هر سپاهي یې له برېڅو نه کم نه و
د (روتاس) کوټ یې بې جنګه واخیستله
د باهو نه لکه پوځ ورپسې راغی
شپه او ورځ یې خالي نه وه له مزله
مخامخ شو جنګ یې وکړ په میدان کې
دو روخه یې توپخانه وچلوله
سمندخان، مؤمن خان دواړه شهیدان شول
احمدشاه د زرګي ستن ونړېدله
اووه ورځې وه تیاره؛ بیا رنایې شوه
د باهو تنه په مځکه لوغړېدله
مړتې په لور د غم نارې سورې شوې
پښتانه توره یې هاله ومنله
پادشاه جنګ وګټه هر څوک پرې خوشحال شو
بیا برهان یې مدام ستایي له غزله

(۲۱: ۸۱ مخ)

- د احمدشاه بابا د وخت علمي او فرهنگي کورنۍ
- (۱) د علمي او خانعلوم کورنۍ: دا کورنۍ د کندهار له بارکزیو څخه وه، چې تر (۱۹۱۹ م) کال پورې د قاضي القضاة پر څوکی یې کار کاوه.
 - (۲) د هرات د سلجوقیانو علمي کورنۍ: علامه ملا میرزا د احمدشاه بابا له خوا هرات ته راوستل شو او د ده په اولاده کې لوی پوهان پیدا شول، چې مرحوم علامه

صلاح الدين سلجوقي او مرحوم عبدالرؤف فكري سلجوقي له همدغې كورنۍ څخه

۰۹۹

۳: د ملا اسماعيل الكوزي كورنۍ: دا كورنۍ د احمدشاه له وخته په كندهار كې اوسېده او د ملا اسماعيل الكوزي زوی ملا احمد د احمدشاهي ښار قاضي و چې په معقولو او منقولو علومو كې استاد و.

د دغې كورنې يو بل علمي شخصيت پيرمحمد و چې (۱۲۳۳ هـ، ق) كې يې د عقيدة المشايخ و العلما په نامه يو پند كتاب په عربي ژبه ليكلی و.

۴) د پېښور د قاضي خېلو كورنۍ: د احمدشاه بابا له وخته يې د افغانستان په سياست او علم كې لاس درلود، د كابل پاچاهانو په دربارو كې يې شهرت درلود؛ لكه چې قاضي فيض الله د تېمورشاه په عصر كې او قاضي محمدحسن د شاه شجاع په دربار كې د لوړ مقام څښتن وو، قاضي عطاالله خان د خدايي خدمتگارو د غورځنگ فعال غړی، شاعر او ليكوال او د پښتو تاريخ مؤلف د همدغې كورنۍ غړی و (۱۶: مخ).

پايله

احمدشاه بابا داسې مهال واک ته ورسېد، چې د چنگېزيانو او تېموريانو د څه کم درې سوه کلن وحشت او ناوړين او د صفويانو، شيبانيانو او بابرانو له خوا د افغانستان د دوه نيم سوه کلنې سياسي تجزيې په بهير كې د افغانستان مادي او معنوي فرهنگ پوپنا شوی و، احمدشاه بابا نه يواځې د افغانستان خپلواكي، د خاورې تماميت او سياسي حاکميت او يووالي ټينگ کړ؛ بلکې د يوه فرهنگي، علمي، ادبي شخصيت او ليكوال په توگه يې د افغانستان د فرهنگي وضعې ودې او پرمختيا ته هم پاملرنه وکړه، ده د يوه اديب، شاعر او مؤرخ په توگه په پښتو، دري او عربي ژبو يو شمېر آثار وليکل او راتلونکي نسل ته يې په ميراث پرېښودل.

احمدشاه بابا دغه راز نور افغان پوهان او شاعران وروزل او وهڅول چې افغاني فرهنگ ته غنا وروبخښي، په فرهنگي ډگر كې يې له ستونزو او تعصبونو سره مجادله وکړه او په افغانستان كې يې مېشتو قومونو ته د قلم چلولو او د بېلابېلو عقايدو د پاللو اجازه ورکړه.

تاریخ لیکنه دود شوه او په هېواد کې عنعنوي ښوونې او روزنې جریان درلود، پښتو او دري ژبې د ادب او لیکنې ژبې وې.

مأخذونه:

۱: ډاکتر گنډاسنگه. درانی احمدشاه د نصرالله سوېمن ژباړه، کابل، دولتي مطبعه، ۱۳۶۲ ل.

۲: مرغزی، حافظ گل محمد، احمدشاهي شاهنامه، ۱۷۶۲ م، د مشتاق احمد ترتیب او تدوین، پښتو اکاډمي، کابل، ۱۳۶۵ ل.

۳: مارکس، فریدریک انگلیس، پیرامون استعمار، مسکو، د پروګرس نشراتي اداره، ۱۹۸۴ م.

۴: الفنسټین، مونټ ستوارټ. د کابل سلطنت بیان، دویم ټوک، د ډاکتر محمدحسن کاکړ ژباړه، د علومو اکاډمي، کابل، ۱۳۶۱ ل.

۵: فلپچر، آرنولډ. افغانستان د سوېي لویه لار، د عبدالجبار نادر ژباړه، د علومو اکاډمي، کابل، د ښوونې او روزنې مطبعه، ۱۳۶۹ ل.

۶: دانشنامه ادب فارسی به سرپرستی حسن انوشه، جلد سوم، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۸ ل.

۷: د احمدشاه بابا د دېوان غورچاڼي، د افغانستان د علومو اکاډمي، کابل، ۱۳۵۷ ل.

۸: نامه احمدشاه بابا، بنام سلطان مصطفی ثالث عثمانی، تطبیق و تحشیه غلام جیلاني جلالی، دانش خپرندویه ټولنه، پېښور، ۱۳۸۳ ل.

۹: خانعلوم. د احمدشاه بابا د اشعارو پښتو شرح، کابل، دولتي مطبعه، ۱۳۵۶ ل.

۱۰: هوتک، محمدمعصوم. احمدشاهي کندهار، رشاد خپرندویه ټولنه، کندهار، ۱۳۸۳ ل.

۱۱: غبار، میر غلام محمد. احمدشاه بابا افغان، ژباړن: امین الله دریغ، دانش خپرندویه ټولنه، پېښور، ۱۳۷۷ ل.

۱۲: گانکوفسکي، یو، و. د درانیانو امپراتوري، ژباړن: دکتور گل محمد نورزی، د افغانستان د علومو اکاډمي، کابل، ۱۳۵۷ ل.

- ۱۳: منيب، عبدالعزيز. د افغانستان معاصر تاريخ، كابل، محمدي انتشارات، ۱۳۹۳ ل.
- ۱۴: غبار، غلام محمد. افغانستان د تاريخ په تگلوري كې، بشپړ متن، لومړی او دويم ټوك، ژباړن: پوهاند محمد بشير دوديال، كابل، ميوند خپرندويه ټولنه، ۱۳۹۳ ل.
- ۱۵: وكيلى پوپلزي، عزيزالدين. فرهنگ كابل باستان، جلد اول، وزارت اطلاعات و فرهنگ، كابل، مطبعه طباعتی و صنعتی احمد، ۱۳۸۷ ل.
- ۱۶: نگاهى بر نقش فرهنگى افغانستان در عهد اسلامى وزارت اطلاعات و كولتور، مديريت سالنامه، كابل، دولتي مطبعه، ۱۳۵۵ ل.
- ۱۷: رشاد، عبدالشكور. د پاني پت قهرمان لوى احمد شاه بابا د خلكو په نظر كې، د افغانستان د علومو اكاډمي، كابل، د ښوونې او روزنې مطبعه، ۱۳۷۰ ل.
- ۱۸: محمود، شاه محمود. تاريخ نويسى در افغانستان، پوهنتون كابل، پوهنځى علوم اجتماعى، شعبه تاريخ عمومى، كابل، ۱۳۷۷ ل.
- ۱۹: حافظ مرغزى. احمد شاهي شهنامه، كندهار، علامه رشاد اكاډمي، ۱۳۸۷ ل.
- ۲۰: بېنوا، عبدالروف. پښتو روزنه، د پښتو څېړنو بين المللي مركز، كابل، دولتي مطبعه، ۱۳۵۷ ل.
- ۲۱: رښتين، صديق الله. د پښتو ادب تاريخ، پښتو ټولنه، كابل، عمومي مطبعه، ۱۳۲۵ ل.

سرمحقق شیرعلی تزری

فرار مالیاتی و راه های کاهش آن در افغانستان

Tax evasion and coping strategies in Afghanistan

Senior Research Fellow Shir Ali Tazri

Abstract

Taxation is one of the major economic issues and requires comprehensive scientific and research studies. The positive and negative aspects of it are examined and analyzed, and the appropriate scientific and practical ways to attract, and utilize them are explored. The causes and resistance of tax evasion should be disclosed. Virtual problems to it should be highlighted and search is needed to be conducted for finding better solutions to meet tax collection goals. Therefore, this article is devoted to the tax evasion that has been defined for greater clarity on the first issue of taxation; problems with taxation in general and in Afghanistan as particularly has been highlighted, the reasons for tax evasion along with explaining the appropriate ways to reduce it have also been discussed in this article. It has also been tried to explain that at what time the high tax rate should be reduced and in which cases this rate should be lowered in order to make the tax collection more effective and productive. Likewise, the types of tax evasion and the short and long-term ways to combat it are explained. Issues that can reduce tax evasion and improve the tax status have been described, including raising the level of education,

enacting and enforcing tax laws, ensuring fairness in tax assessment has been identified as ways that can reduce tax evasion and improve the tax status.

خلاصه

باتوجه به اینکه مالیات یکی از موضوعات مهم اقتصادی است ایجاب می نماید تا در مورد آن مطالعات و تحقیقات همه جانبه و علمی صورت گیرد؛ جنبه های مثبت و منفی آن بررسی و تحلیل گردیده، راه های مناسب علمی و عملی جمع آوری بهتر آن جستجو شود. این مقاله در تلاش دریافت علل و عوامل مقاومت و فرار مالیاتی در افغانستان می باشد تا مشکلات عینی فرا راه آن را برجسته و راه حل های بهتر و خوب تر به آن پیدا نماید تا اهدافیکه از جمع آوری مالیات در نظر است، برآورده شود. در این نیشته نخست مالیات تعریف شده و مشکلات فرا راه آن در کل و در افغانستان به صورت خاص بر ملا گردیده، علل و عوامل فرار مالیاتی توأم با راه های مناسب کاهش آن توضیح شده است. همچنان وضاحت داده شده که در کدام حالات نرخ مالیات بلند و در کدام حالات پایین آورده شود تا از مؤثریت و مثریت بیشتر برخوردار باشد. به همین ترتیب، انواع فرار مالیاتی و راه های کوتاه مدت و دراز مدت مبارزه با آن توضیح شده است. یافته های این مقاله نشان میدهد که بلند بردن سطح تعلیم و تربیه، وضع و تطبیق قوانین، مراعات نمودن عدالت در تعیین مقدار مالیات راه های اند که میتوانند فرار مالیاتی را کاهش داده و وضعیت مالیات را بهبود بخشند.

مقدمه

مالیات یک منبع عمده و پایدار عایداتی دولت در کشورهای انکشاف یافته محسوب می شود و در کشورهای روبه انکشاف نیز تلاش می شود تا مالیات در نظام مالی این کشورها این جای گاه را پیدا کند. هرگاه به پیشینه تاریخی مالیات نظر انداخته شود، دیده می شود که در طول تاریخ به شکل از اشکال از مردم مالیه جمع آوری می گردیده است و مردم نیز از بدو پیدایش مالیات در تلاش بوده تا به هر نحوی ممکن از پرداخت آن شانه خالی نمایند. این امر باعث شده تا عواید مالیاتی کشورها از آنچه که برآورد می شود کمتر باشد. درین مقاله مسئله اساسی، محو کامل فرار مالیاتی نیست، زیرا تا زمانیکه مالیات وجود دارد تلاش برای فرار آن نیز وجود خواهد داشت.

بلکه موضوع، کاهش زمینه ها و عوامل فرار و تا حد امکان دریافت روشهای فرار مالیاتی و جستجوی راه های حل آن می باشد. مؤفقیت درین راستا مرتبط به اصل مبارزه همافنگ بافساد سراسری و سپردن کاربه اهل آن دردستگاه های مالی کشور می باشد. در حال حاضر تمام کشورها تلاش خود را برای کاهش این مشکل به کار می گیرند و راه های مناسب را که بتواند برای مبارزه با این پدیده مؤفقیت آمیزتر باشد، جستجو می نمایند. به همین علت ضرورت شناخت عوامل بروز و تشدید فرار مالیاتی و ارائه راهکار های کاربردی امر ضروری خواهد بود. پیش ازینکه به توضیح علل و عوامل فرار مالیاتی پرداخته شود، لازم است تا مالیات تعریف و توضیح شود که به چه منظور جمع آوری می گردد و در کدام موارد به مصرف میرسد، تا دانسته شود که چرا مؤدیان حاضر نیستند مالیات خویش را منظم و مکمل بپردازند و چه راه حل ها به این معضل وجود دارد تا دولت در بکارگیری آن از شدت این دشواری بکاهد و بتواند اهداف مطروحه اقتصادی خویش را به صورت بهتر تحقق بخشد.

هدف: هدف تحریر این مقاله را توضیح اهمیت و جایگاه مالیات در عواید دولت و راه های بهبود جمع آوری و کاهش فرار مالیاتی در کشور تشکیل میدهد.

مبرمیت: در شرایط فعلی که قسمت اعظم بودجه دولت از طریق کمک های خارجی تمویل می شود فرار مالیاتی یکی از دشواریهای حاد جامعه می باشد و مقابله جدی با این پدیده شوم اجتماعی ضرورت اساسی است. طوریکه آگاهی دارید درین اواخر هفته مالیات در کشور ما تجلیل گردید، درحالیکه بسیاری از مردم تا هنوز طور شاید و باید به اهمیت مالیات پی نبرده و پیوسته تلاش دارند به هر نحو ممکن از پرداخت آن شانه خالی کنند، لذا توضیح چیستی مالیات، علل و عوامل فرار مالیاتی و جستجوی راه های کاهش فرار مالیاتی از مسایل مبرم روز به حساب می آید.

روش تحقیق: این تحقیق بیشتر به روش توصیفی و تحلیلی با استفاده از کتب صورت گرفته است.

سوال تحقیق: چرا مردم اکثراً از پرداخت مالیات گریز می نمایند و چه راهکاری برای کاهش آن وجود دارد؟

برای پیدا کردن جواب به سوال مطرح شده نخست باید مالیات و فرار مالیاتی تعریف و توضیح شود.

تعریف مالیات: گرچه تعاریف متعددی از مالیات صورت گرفته است که هر یک از آن یک بخش از مالیات را در بر داشته است ولی در کل می توان گفت که "مالیه عبارت از مقدار پولی است که بر اساس فیصدی مشخص از عاید و دارائی اشخاص و افراد اخذ میگردد". (۴:ص۴۶)

به عبارۀ دیگر "مالیات عبارت از پرداخت های انفرادی و اجباری بدون پاداش متقابل است که از ملکیت یا فعالیت های اقتصادی اشخاص حقیقی و حقوقی برای تأمین اهداف و انجام فعالیت های دولت صورت میگيرد". (۳:ص ۱۰۰)

فرار مالیاتی چیست؟ هر نوع اقدام غیر قانونی برای نپرداختن مالیات عبارت از فرار مالیاتیست که منتج به اقتصاد زیرزمینی، قاچاق، گسترش فساد مالی واداری، کاهش رقابت اقتصادی و رشد رانت هامی شود. (۶: انترنت) فرار مالیاتی از مصادیق ومظاهرفساد اقتصادی و امنیت اقتصادی بوده که امکانات مورد نیاز برای گسترش فعالیت های اقتصادی و سرمایه گذاری را دچار اختلال می کند.

اهمیت مالیات: با توجه به تعاریف فوق، دیده می شود که مالیات در گام نخست یک پرداخت اجباری و حتمی بوده و هیچ استثنائی در آن وجود ندارد و هیچ گونه وعده هم برای مؤدی مبنی بر اینکه دولت در عوض مالیات باید چی خدمتی را انجام دهد، داده نمی شود، بلکه مالیه برای انجام فعالیت های دولت اخذ می گردد. مالیات علاوه از تأمین و تمویل هزینه های دولت یکی از مهمترین ابزار اعمال سیاست مالی نیز می باشد. دولت مالیات را برای تأمین اهداف و انجام مکلفیت های خویش جمع آوری نموده و مصرف می نماید. لذا هر چه سهم مالیات در تأمین مخارج دولت بیشتر باشد از آثار نامطلوب اقتصادی آن کاسته می شود. در کشور های پیشرفته اکثریت مخارج دولت از طریق مالیات تأمین می شود. اهمیت مالیات در یک کشور به اندازه است که می توان گفت ادامه حیات دولت بدون اخذ مالیات ناممکن می باشد .

مالیه همان طور که گفته شد پدیده است که در طول تاریخ بشری وجود داشته و به شکل از اشکال و به نام های مختلف از مردم جمع آوری می گردیده است، تا جاییکه در کشورهای اسلامی مانند افغانستان مردم پرداخت آنرا یک وجبیه اجتماعی و حتی دینی و عقیدتی میدانند.

عوامل فرار مالیاتی: عوامل فرار مالیاتی زیاد است، مگر در کشور ما نبود شفافیت، ضعف مدیریت و فرهنگ مالیه دهی ادارات مالی، عدم تطبیق بلا استثنای قانون و موجودیت بیش از حد اقتصاد غیر رسمی سبب می شود تا یک عده مردم از پرداخت مالیه شانه خالی نموده و مالیه خویش را به طور مکمل پرداخت ننمایند، چنانچه سالانه میلیونها افغانی مالیات پرداخت نشده و سبب آن می شود تا دولت در تطبیق سیاست های مالی و مکلفیت های خویش به مشکل مواجه شود. نه تنها مالیات بلکه قیمت خدمات ارایه شده توسط دولت به وجه احسن پرداخته نمی شود؛ به گونه مثال: سالانه میلیون ها افغانی محصول برق، آب و صفایی از سوی زورمندان و قانون گریزان پرداخته نمی شود که دولت را در ارایه خدمات عامه به مشکل مواجه می نماید. حتا قرضه های بانکی که به خاطر حل مشکلات مردم و سرمایه گذارها پرداخته می شود مطابق به شرایط قرار داد و وقت معین آن بازپرداخت نمی شود که در نتیجه بانک های دولتی و خصوصی را به چالش می کشاند. درحالیکه دولت تلاش می نماید تا خود را از قید کمک های خارجی نجات داده و به سوی خود کفایی گام بردارد. با آن هم دولت سعی می کند تا تدابیر را برای حل این مشکل و کاهش فرار مالیاتی روی دست گیرد، از جمله می کوشد تا شیوه های را برای مالیه گذاری بکار گیرد که جمع آوری مالیات آسان تر و جنبه عملی و تطبیقی بیشتر و بهتر داشته باشد. یکی از این تدابیر اصلاح نظام وقوانین مالیاتی می باشد، همچنان انتخاب نام مناسب برای مالیه نیز میتواند از تأثیرات منفی مالیه بالای مؤدی کاسته و باعث کاهش فرار مالیاتی گردد. (۲:ص ۷۱۸) به همین ترتیب تعیین وقت مناسب برای جمع آوری مالیات، در نظر گرفتن استطاعت مالیه دهنده مسایلی اند که دولت ها باید هنگام مالیه گذاری به آن توجه نمایند. نبود شفافیت وضع نظارت همانطور که گفته شد انگیزه فرار مالیاتی را افزایش میدهد. چنانچه بسیاری از مالیاتهای که جمع آوری می شود به دست دولت نمی رسد؛ بگونه مثال: مالیه کریدیت کارتها به دلیل نبود یک سیستم دقیق و شفاف کنترل و نظارت، قسمت اعظم آن دستخوش سوء استفاده و حیف و میل برخی از طرف های ذیدخل شده و پیگری نمی گردد. عدم شفافیت درین خصوص سبب می شود تا انگیزه فرار مالیاتی در سایر بخش ها

افزایش یابد، زیرا مؤدیان مالیات شفافیت جمع آوری مالیات سایر بخش ها را از روی آن قیاس می کنند.

در کل نکات را که برای موفقیت مالیه گذاری و جمع آوری بهتر آن باید در نظر داشت، اینست که مالیه با در نظر داشت شرایط زمان و مکان (شرایط منحصره هر کشور) وضع شود تا برای مؤدی قابل تحمل باشد. هر گاه مالیه قابل تحمل نباشد، مبرهن است که مالیه دهنده به تقلب دست می زند و سعی می نماید به هر نحو ممکن از پرداخت آن فرار نماید؛ بطورمثال: اگر مالیات فیصدی بلند از عاید مردم را به خود اختصاص دهد، ممکن است انگیزه برای ادامه فعالیت اقتصادی متشبت از بین برود و سرمایه گذاران ادامه سرمایه گذاری صرف نظر نماید که این کار نه به نفع مالیه دهنده و نه هم به نفع اقتصاد ملی یک کشور می باشد. از طرف دیگر پالیسی دولت هم این نیست که در جمع آوری مالیات تنها جنبه عایداتی خویش را در نظر داشته باشد، بلکه باید تأثیر مالیات را بر کل اقتصاد ملی در نظر داشته باشد. لذا بهترین نظام مالیاتی نظام است که دارای مطلوب ترین آثار اقتصادی باشد ولو کاهش عواید مالیاتی را در پی داشته باشد. به این اساس بردولت لازم است به نتیجه جمع آوری مالیات و تأثیر آن بالای کل اقتصاد توجه داشته باشد تا از مؤثریت بیشتر و بهتر برخوردار باشد، چون دولت به اندازه مقدار مالیات جمع آوری شده از فعالیت و مفیدیت کار اشخاص و افراد می کاهد و به مفیدیت کار و فعالیت خود می افزاید، بنابر آن مالیات زمانی مفید و مؤثر واقع خواهد شد که مفیدیت و دست آورد مالیات که توسط دولت بوجود می آید بیشتر و یا حد اقل مساوی به کاهش آن در فعالیت اشخاص و افراد باشد، در غیر آن جمع آوری مالیات نه تنها مفیدیتی نخواهد داشت بلکه در کل به ضرر اقتصاد ملی می باشد. (۱: ص ۸۰) به همین ترتیب مالیه نباید به اندازه باشد که سرمایه گذاری را محدود ساخته و یا ممانعتی برای سرمایه گذاری های عمومی باشد، هرگاه احساس شود که مالیه عامل محدودیت های سرمایه گذاری است، باید از جمع آوری آن خود داری صورت گیرد. معنای این سخن اینست که قبل از وضع نمودن مالیات تمام جنبه های مثبت و منفی آن توسط متخصصین مالی به دقت مورد مطالعه قرار گرفته و بعداً تصمیم اتخاذ گردد که چنین مالیه به نفع و یا ضرر اقتصاد ملی است. بناءً جمع آوری گردد یا از اخذ آن صرف نظر شود.

با در نظر داشت موارد فوق واضح می شود که مالیات یکی از بخش های مهم اقتصاد بوده و نیاز است تا در جلب و جذب و چگونگی تعیین مقدار و وصول آن ازدقت و احتیاط بیشتر کار گرفته شود، زیرا کوچکترین اشتباه اقتصاد را متأثر ساخته و به مشکل مواجه می نماید. مبرهن است که اگر در تعیین نرخ مالیات معیار های علمی و اقتصادی حدود مالیه گذاری رعایت نگردد و مالیه مطابق به میل دولت تعیین و جمع آوری شود، مؤدی نیز تلاش می کند تا به نحو از انجا از پرداخت و تأدیه آن فرار نماید. در این صورت دولت مجبور به اتخاذ تدابیری برای مبارزه با فرار مالیاتی می گردد که این تدابیر مصارف جمع آوری مالیات را بلند برده و باعث کاهش عواید خالص دولت می شود. از طرف دیگر اتخاذ تدابیر نیز کار آسانی نیست، زیرا فرار مالیاتی از نظر خصوصیت و ویژه گی هایش به اشکال مختلف عرض وجود می نماید.

انواع فرار مالیاتی و راه های کاهش آن: در کل دانشمندان فرار مالیاتی را به دو دسته جنایی و قانونی تقسیم می نمایند. دسته اول طوریکه از نامش پیداست به شیوه غیر قانونی اشخاص و افراد تلاش می نمایند که از پرداخت مالیات شانه خالی نموده و خود را از پرداخت آن نجات دهند که به شکل فریب مالیاتی، پنهان نمودن منابع مالیاتی و غیره عرض وجود می نماید. در حقیقت چنین شیوه خود داری از پرداخت مالیات پیگرد قانونی و جزائی را در قبال دارد و مرتکبین آن قابل مجازات دانسته می شوند؛ به طوری مثال: مؤدی مالیه موضوعات مکلف به مالیه را پنهان نموده و به سوالات مؤظفین مالیه پاسخ غلط می دهد. این اعمال بیشتر در گمرکات و یا هم در اشیایی قاچاقی و غیر قانونی صورت میگیرد. چنانچه اگر صدور کالا های یک کشور به افغانستان از گمرکات افغانستان و گمرکات منبع صدور به طور جداگانه بررسی و احصائیه گیری شود، تفاوت چشم گیری به مشاهده می رسد، بدین معنا که صدور کالاها از کشور صادر کننده به افغانستان به مراتب بیشتر از مقدار کالایی است که در گمرکات افغانستان به مثابه کالای وارداتی از کشور مذکور ثبت می باشد. این امر گویای آنست که مقدار زیادی کالا بدون اینکه در دفتر گمرکات افغانستان ثبت شود و محصول آن گرفته شود، از گمرک خارج ساخته می شود، مرتکبین این اعمال چه تجار و چه مامورین مالیات که آنها را کمک کرده اند مستحق جزا و باز پرس هستند. به همین ترتیب در مالیات بر جایداد هاییکه به کرایه داده می شود نیز

عین برخورد صورت می گیرد؛ بگونه مثال: تعمیر یک شخص به یکصد هزار افغانی به کرایه داده می شود ولی به خاطر فرار مالیات در دفتر رهنمای معاملات این رقم سی هزار افغانی ثبت می گردد، هفتاد هزار افغانی دیگر که تابع پرداخت مالیات می باشد پنهان می گردد.

در چنین حالات نخست باید علل آن جستجو و بعداً تدابیر لازم برای کاهش و از بین بردن آن اتخاذ گردد. معلومات درین راستا نشان می دهد که یکی از علل فرار از مالیات نرخ بلند آن می باشد. موجودیت محصول بلند گمرکی باعث بلند رفتن قیمت اشیای که تابع محصول می باشد شده و توريد کننده را در برابر محصولات که به طور قاچاق وارد شده به چالش می کشاند. به خصوص در کشور های مانند افغانستان که مرز های مستحکم و قابل کنترل ندارند و از طرف دیگر موجودیت فساد سبب می شود تا به ساده گی افراد و اشخاص با پرداخت رشوت کالا های وارداتی خویش را بدون پرداخت محصول از گمرک خارج نمایند. لذا با برخورد جدی در مقابل فساد پیشه ها می شود به این مشکل فایق آمد. لکن بعضاً دولت به منظور حمایت از تولیدات داخلی محصول گمرکی را بلند می برد تا از توريد محصولات مشابه خارجی جلوگیری کرده باشد که در این صورت افزایش محصول گمرکی سبب تشدید و افزایش قاچاق می گردد و دولت را به چالش می کشاند، بدین معنا که کاهش محصول گمرکی سیاست حمایتی را خدشه دار می سازد و محصول بلند گمرکی قاچاق را افزایش می دهد، در چنین حالت که تضاد بین اهداف واقع می شود چی باید کرد؟ در کشور ما که کنترل مرز ها و جلوگیری از قاچاق مشکل است، بوجود آمدن چنین تضاد ها بین اهداف سیاست مالی و اقتصادی دولت یک امر اجتناب ناپذیر است، اتخاذ تصمیم در چنین حالات دشوار است ولی به همه حال ضرور است تا در چنین وضع یک تصمیم به جا و به نفع اقتصاد ملی گرفته شود. در چنین حالت پالیسی سازان سیاست مالی دولت باید مزایا و نواقص هر یک از این اهداف متضاد را از نظر اقتصادی مورد تحلیل و تجزیه قرار داده و راهی را انتخاب نمایند که بیشتر به مفاد اقتصاد ملی باشد. اگر حمایت از تولیدات داخلی به اقتصاد مفید تر باشد محصول گمرکی را بلند نگهداشته ولی تدابیر جدی تر در مقابل فساد و قاچاق نیز اتخاذ نمایند، زیرا تازمانیکه قاچاق وجود داشته باشد گریز مالیاتی نیز وجود دارد

درین بخش قاچاق یعنی عدم پرداخت محصول وارداتی و صادراتی، ایجاب می نماید تا قوانین سخت جزایی درزمینه وضع و بلا استثنا عملی گردد. برعکس اگر مبارزه با قاچاق و فساد مشکل باشد و از تولیدات داخلی حمایت صورت گرفته نتواند و همچنان جلو قاچاق و فساد گرفته نشود، در این صورت تعرفه گمرکی کاهش داده شود تا قاچاق چندان مفدیت اقتصادی برای مرتکبین آن نداشته باشد و قاچاقبران داوطلبانه از آن صرف نظر نمایند. لکن این تدابیر آتی و در کوتاه مدت کارائی دارد، اما سیاست های اقتصادی باید اهداف دراز مدت داشته باشد که در این صورت ضرور است تا تدابیر دیگری در زمینه گرفته شود. در گام نخست باید سطح تعلیم و تربیه و فرهنگ مالیه دهی مردم بلند برده شود. زیرا با آگاهی بیشتر مردم از اهمیت و اهداف جمع آوری مالیات، اخلاق مالیه دهی، ذهنیت مالیه دهی و فرهنگ مالیه دهی مردم بلند رفته و بدون فشار دولت مبنی بر پرداخت مالیات هر شخص پرداخت مالیه را جزء مکلفیت خود دانسته و به وقت و زمان آن به طور کامل مالیه خویش را می پردازد و هیچ گونه علاقه به فرار مالیاتی از خود نشان نمی دهد. با بلند رفتن سطح تعلیم و تربیه و فرهنگ مالیه دهی افراد مکلفیت ها و وجایب خویش را در مقابل دولت درک نموده و خود را مکلف به اجرای آن میدانند. به همین خاطر هم هست که بیشترین ذهنیت فرار مالیاتی در کشور های عقب مانده و کمترین انکشاف یافته وجود دارد، دلیل آن اینست که در چنین کشور ها مردم هنوز مسئولیت خویش را درک نکرده و ذهنیت منفی در مقابل پرداخت مالیات دارند و فکر می کنند که مالیات برای منفعت فردی کارمندان دولت به مصرف میرسد (بعضاً چنین هم می شود). از سوی دیگر پایین بودن سطح عاید نیز سبب می شود تا در کشور های عقب مانده مردم در صدد فرار مالیات برآیند، زیرا در بسیاری موارد عاید شان تکافوی حد اقل نیازمندی های ضروری شان را نمی کند. درین صورت لازم است تا دولت برای افزایش عاید مردم پلانهای انکشافی را طرح و به منصه اجرا درآورد. راه دیگر مبارزه با فرار مالیاتی انتخاب میتود های بهتر مالیه گذاری است. معنای این سخن اینست که در میتود مالیه گذاری سعی به عمل آید تا حالات شخصی و فامیلی مکلفین مالیه از قبیل تعداد اعضای فامیل، حالات مریضی، قرضداری و امثال آن در نظر گرفته شود و زمینه برای تخفیف و معافیت مالیاتی چنین اشخاص مساعد ساخته شود. تا بار مالیات

بالای چنین افراد کمتر سنگینی نماید. در غیر آن به هر نحو ممکن شخصی مؤدی تلاش میکند تا از پرداخت مالیه فرار نماید. مثال دیگر آن به کرایه دادن خانه که خود مالک هم در آن زنده گی می کند مگر به اساس مجبوری و مشکلات اقتصادی قسمت از آنرا به کرایه میدهد و یا هم به طور مکمل خانه شخصی خود را که از امکانات نسبتاً خوب برخوردار است به خاطر کاهش مشکلات اقتصادی به کرایه داده و خانه ارزان فاقد هر نوع امکانات و سهولتهای زنده گی را به کرایه می گیرد و درین حالت اگر معافیت مالیاتی وجود نداشته باشد و با چنین افراد طور برخورد شود که با کسانی که چندین حویلی و تعمیر دارند و مکلف به پرداخت مالیه هستند، مبرهن است که در چنین حالت اولاً عدالت مراعات نشده و ثانیاً مؤدی نیز تلاش می نماید از مالیه فرار نماید و یا برعکس شخص که چندین حویلی دارد با استفاده از امکانات خویش از مالیه فرار نموده و کسیکه جبراً تابع پرداخت مالیه می باشد مالیه خویش را پرداخت نموده و این یک نوع بی عدالتی و ظلم در برابر چنین اشخاص می باشد. در حالیکه وصول مالیات هدف اصلی و معیار ارزیابی نظام مالیاتی نیست، بلکه حرکت به سوی انکشاف و تأمین عدالت اجتماعی است. بنا بر آن برای تحقق عدالت مالیاتی، مالیات باید متناسب به ثروت، عاید و مصرف افراد اخذ شود، چراکه با یک نظام مالیاتی کارآ و عادلانه میتوان انتظار تحقق عدالت در جامعه را داشت، در حقیقت مالیات یکی از ابزار تأمین عدالت در جامعه است و مالیات عادلانه منجر به افزایش تمکین مؤدیان می شود. به همین ترتیب مهارت و صداقت مامورین مالیه نیز تا اندازه می تواند از فرار مالیاتی جلوگیری نماید. هرگاه اشخاص مؤظف جمع آوری مالیات اشخاص مسلکی، صادق، متخصص و ماهر باشند، میتوانند با استفاده از دانش و مهارت تخصصی خویش علل و عوامل فرار را پیدا کرده و طوری برخورد نمایند که مؤدی مالیه نتواند راهی برای عدم پرداخت مالیه داشته باشد، زیرا چنین اشخاص درصدد استفاده جویی و پیدا کردن راه برای سوء استفاده خویش نبوده، بلکه بر عکس تلاش می نمایند تا به هر نحو ممکن مالیه را جمع آوری و عواید دولت را افزایش دهند.

در نهایت راه مبارزه علیه فرار مالیات، توسل به قانون است. هرگاه شخصی از مالیه فراری نماید مؤظفین جمع آوری مالیه مکلف اند تا وقتاً فوقتاً آنرا کنترل نموده

در صورت کشف فرار مالیاتی مرتکبین را به پنجه قانون بسپارند و جزای سخت مالی که بتواند در آینده مانع ادامه فرار از مالیات گردد در قوانین پیش بینی و تطبیق گردد، زیرا فرار از مالیات جرم می باشد و برای مرتکبین باید جزای لازم داده شود تا در آینده از پرداخت مالیات ابا نوزند. از اینرو اصلاح و تجدید نظر در نظام مالیاتی کشور بویژه نظام جزای مالیاتی بمنظور بهبود وضعیت اقتصاد ملی امر ضروری و لازمی به شمار می آید. به همین ترتیب تلاش به عمل آید تا به هر نحو ممکن از گسترش فعالیت های غیر رسمی کاسته شود، زیرا این فعالیت ها اکثراً فعالیت های اقتصادی اند که دور از چشم قانون گذار به منظور فرار از مالیه... انجام داده می شود. (۵: ص ۴۹) اقتصاد غیررسمی عواید مالیاتی دولت را از آنچه که باید باشد کمتر می سازد. زیرا تعداد زیاد از این فعالیتها محل مشخص و قابل شناسایی کاری ندارند و مالیه نمی پردازند که در نتیجه باعث کاهش سرمایه گذاری در سکتورهای عمومی و زیربنایی می گردد. (۵: ص ۵۶)

نوع دیگر فرار مالیاتی همان طور که گفته شد، فرار قانونی است، بدین معنا که گریز از مالیات حالت قانونی داشته و مرتکبین آن قابل مجازات نمی باشند. زیرا آنها عمل غیر قانونی را انجام نمی دهند، بهتر است آنرا خود داری مالیاتی نامید، زیرا اساساً کدام عمل غیر قانونی انجام نمی شود بلکه تنها استفاده از خلاهای قانونی برای نپرداختن مالیات استفاده می شود. یعنی مؤدی مالیه با تغییر در کار شیوه اقتصادی خود از پرداخت مالیه خود را رها می نماید؛ مثلاً: اشخاص در طول سال و به صورت دوامدار از محصولات خویش استفاده می نمایند، این کار تثبیت عاید حقیقی شخص را مشکل ساخته و عاید که قابل پرداخت مالیه شناخته می شود به مراتب کمتر از مقدار است که شخص بدست آورده است. از سوی دیگر زمانیکه اخذ مالیه باعث بلند رفتن قیمت امتعه شود مستهلکین تقاضای خویش را به کالای مذکور کاهش میدهند و سعی می نمایند کالای دیگری را جانشین آن سازند تا از پرداخت مالیات رهایی یابند. همچنان انتقال سرمایه نیز یکی از راه های گریز از پرداخت مالیه می باشد، یعنی می کوشند تا سرمایه خویش را از کشور الف به کشور ب انتقال داده و در آنجا سرمایه گذاری کنند تا با پرداخت مالیه کمتر منفعت بیشتر بدست

آورند. این اعمال غیر قانونی نبوده و مرتکبین آن مجرم شناخته نمی شود ولی در کل باعث کاهش عواید مالیاتی دولت می گردد.

نتیجه

روبهم رفته می توان گفت که مالیات یکی از منابع عمده عواید دولت بوده توجه به آن دولت را در طرح و تطبیق سیاست گذاری مالی و انجام مکلفیت هایش یاری می رساند. کاهش عواید مالیاتی دولت باعث می گردد تا خدمات لازم برای جامعه و کمک های اجتماعی دولت به اشخاص بی بضاعت و دارای عاید کم که از جمله اهداف دولت می باشد کاهش یابد و بهبود در زنده گی افراد فقیر بوجود نیاید. لذا در زمینه مالیات گذاری و چگونگی جمع آوری آن باید تمام معیار های علم مالی در نظر گرفته شود. در استخدام کارکنان امور مالی تخصص، مهارت، صداقت و تجربه در نظر گرفته شود، در تطبیق و تعمیم قوانین هیچ گونه استثنا صورت نگیرد. در مصرف مالیات اولویت نیاز جامعه مشخص گردیده و هزینه گردد. با روی دست گرفتن چنین سیاست معقول مالی، دولت در انجام مکلفیت های خود در برابر مردم کامیاب خواهد بود و فاصله دولت و ملت کاهش خواهد یافت، در غیر آن نه مالیات به صورت درست جمع آوری خواهد شد و نه هم دولت وظایف و مکلفیت های خود را طور شاید و باید انجام داده خواهد توانست.

مآخذ

۱- جعفری، صمیمی، احمد. اقتصاد بخش عمومی (۱) تهران: سمت، ۱۳۸۰،

ص ۸۰

۲- حقایقی، عبدالله. مبادی علم مالی، چاپ اول، مطبوعه نوری، ۱۳۹۱، ص ۷۶

۳- عارف، عبدالقیوم. اساسات امور مالی عامه، انتشارات یوسف زاد، کابل: ۱۳۹۲،

ص ۱۰۰

۴- معروفی، محمد موسی. سیرانکشاف حقوق مالی و مالیة عامه در افغانستان،

مرکز نشراتی شوخک، کابل: ۱۳۸۴، ص ۴۶

۵- نور عباد، حمیدالله. بازنگری اقتصاد غیر رسمی و تولیدات ناخالص داخلی،

مجموعه مقالات اقتصادی، چاپ اول، انتشارات تمدن شرق، سال ۱۳۹۶

۶- فرار مالیاتی و راه های مقابله با آن چیست؟ <https://www.yasa.com> تاریخ

ثبت ۱۳۹۷، تاریخ مراجعه ۱۳۹۸/۱۱/۲۳

به نام خدا

سرمحقق دكتور فاروق انصاری

گوهر شاد بیگم و فعالیت سیاسی

Gawharshad Begum and Political Activities

Senior Research Fellow Farooq Ansari

Summary

In spite of the absence of women from the historical narrative and the vivid role of men in past developments, one of the women whose outstanding and influential role has been addressed in historical sources especially in political affairs and governance is Gawharshad Begum . Begum or Agha, was born and raised in a Turk's aristocratic family in Herat. She learned politics from the very beginning of her life. After marrying Shahrokh's youngest son; Amir Timur, she became a partner in social and political affairs. And following the establishment of Shahrokh's government in Khorasan, with the centralization of Herat she became an honest partner in ruling the country. At the same time, she started to build and create lasting works of art, especially in Herat and Mashhad.

Gawharhad Begum had never left her husband Shahrokh alone in the administration of the country and even accompanied him on the trips. She continued her role in political arena after the death of Shahrokh, something that did not tolerate, and eventually cost her, her life. The killing of Begum in Herat is considered one of the political murders, and shortly afterwards, the demise of the Timurid government began.

خلاصه

به رغم غایب بودن زنان و دختران از صحنه روایت تاریخی و پر رنگ بودن نقش مردان در تحولات و تطورات گذشته، یکی از زنانی که به نقش برجسته و نفوذ عالی وی به خصوص در امور سیاسی و حکومت داری در منابع تاریخی پرداخته شده است، گوهر شاد بیگم یا آغا است که در هرات در یک خانواده اشرافی حکومتگر ترک تبار تولد یافت و رشد کرد و دخالت در سیاست و اداره جامعه را از همان اوان زندگی در خانواده آموخت و پس از ازدواج با شاهرخ کوچکترین پسر امیر تیمور، همراهی و همسویی در امور سیاسی و حکومت داری را در کنار او ادامه داد و پس از استقرار حکومت شاهرخ در خراسان به مرکزیت هرات به حیث شریک صادق، مملکت او را نیز اداره می کرد. وی در همین زمان با گشاده دستی دست به اعمار و خلق آثار ماندگاری به خصوص در هرات و مشهد زد.

گوهر شاد بیگم شوهرش-شاهرخ- را در اداره مملکت تنها نگذاشت و حتی در سفرها نیز او را همراهی نمود. وی پس از مرگ شاهرخ نیز به نقش آفرینی خویش در صحنه سیاسی ادامه داد و همین شیوه رفتار او را مخالفانش نتوانستند تحمل کنند و عاقبت او را در هرات کشتند. به این ترتیب قتل گوهر شاد نیز در زمره قتل های سیاسی به حساب می آید و در واقع کمی بعد از آن، زوال اقتدار دولت تیموری نیز آغاز یافت.

واژگان کلیدی: گوهر شاد بیگم، شاهرخ، هرات دوره تیموری.

مقدمه

شاید اقتضای ذاتی و روان شناختی و یا ناباوری زنان به ایفای نقش خویش و یا به هر دلیل دیگر، نقش زنان در امور سیاسی و اجتماعی در بیرون از خانه در بیشتر زمانها مغفول مانده و این نیمی از جمعیت یک جامعه، نتوانسته که نقش بارز و تعیین کننده را به خصوص در امور سیاسی و دگرگونی های مربوط به امر حکومت، بازی کند و به هر میزان که به گذشته برگردیم در خواهیم یافت که شمار زنانی که مستقیم در کار سیاست و امور مملکتی دخالت داشتند بسیار اندک و ناچیز بوده است، اما در دوره مغول و تیموری به صورت جالبی، شاهد نقش آفرینی تنی چند از زنانی هستیم که به صورت مستقیم و آشکاری در امور مختلف سیاسی، اجتماعی و آبادانی در جامعه

سهم می‌گیرند و بعضاً کارها و آثار ماندگاری را از خود به یادگار می‌گذارند. یکی از چنین شخصیت‌های تاریخی، گوهرشاد بیگم هروی است که در عصر استیلای فرزندان تیمور گورکان و به ویژه روزگار شاهرخ در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و امور مملکت داری دخالت و مشارکت کرد و همگام و همراه با شوهرش-شاهرخ- در التیام زخم‌ها و ترمیم ویرانی‌های به جا مانده از تهاجمات تیمور جهانگشا اهتمام ورزید و با سخاوتمندی‌ها و گشاده دستی‌های خویش، اعمارکننده بناها و آثار با عظمتی به ویژه در مشهد و هرات گشت و نام و آوازه ماندگاری را از خود بر جا گذاشت. اینکه چگونه مجال چنین موقعیت مهمی در عرصه سیاسی برای این زن ترک‌تبار در هرات و در دربار شاهرخ تیموری فراهم آمد و سرانجام چه سرنوشتی را برای ایشان رقم زد، موضوعی است که در این مختصر نوشته بدان پرداخته شده است.

مبرمیت: مشارکت زنان در امور سیاسی به خصوص در گذشته‌های دور و در عصری که حاکمیت سیاسی متعلق به یک تبار خاص بوده، موضوعی است که از حیث تاثیرگذاری بر پدیده‌های اجتماعی جزء موارد استثنایی و نادر شمرده می‌شود و می‌تواند توجه و نظر پژوهشگر تاریخ را به خود معطوف دارد. مشارکت بانو گوهرشاد بیگم در امر سیاست و حکومت داری و ایفای نقش ایشان در تصمیم‌گیری‌ها و دیگر فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی، اگر از یک سو نشانگر استعداد و توانمندی سیاسی بانوی مزبور بود از جانب دیگر روحیه مشارکت‌پذیری، تسامح و تساهل تیموریان هرات و به خصوص همسر ایشان(شاهرخ) را نیز آشکار می‌سازد. بنابر این پرداختن به این موضوع از آن حیث مبرمیت می‌یابد که طی آن در مورد نقش سیاسی یک زن در جامعه و عصری صحبت می‌شود که به باور عموم، زنان نمی‌توانستند در امور سیاسی و اجتماعی سهمی داشته باشند.

هدف: هدف تحقیق تبیین نقش و سهم گوهرشاد بیگم در امر سیاست ورزی و اجتماعی در روزگار شاهرخ تیموری است، زیرا به گواهی تاریخ این بانوی دوره تیموری در بیشتر تصمیم‌های سیاسی و نیز اقدامات حکومتی این روزگار دست داشته است.

روش تحقیق: روش برگزیده شده برای این تحقیق روش تاریخی با رویکرد تحلیلی است، زیرا موضوع مقاله، تاریخی است و بنابراین ایجاب می‌نماید تا با استفاده از

منابع تاریخی پیرامون آن اطلاعات جمع آوری، سپس ارزشیابی، تجزیه و تحلیل گردد و بعداً ابعاد مختلف موضوع با اتکاء به یافته های مزبور، تبیین شود.

متن

با اینکه در منابع و متون تاریخی سده های میانه در کشورهای اسلامی غالباً زنان و دختران از صحنه روایت و ثبت نقش تاریخی خود به خصوص در عرصه سیاسی غایب بوده اند و بیشتر مردان بودند که هم برای خویش و هم برای زنان تاریخ نوشته اند و بالطبع به پررنگ ساختن نقش مردان در پدیده ها و تحولات تاریخی دست زده اند، اما با این وصف به نظر می رسد که به ویژه بعد از تهاجمات مغولان و تیموریان در این وضعیت و حالت تغییر پدید آمده، در جامعه آن روز و به خصوص در میان ترکان و مغولان زنان نیز از موقعیت برجسته و غیر قابل مقایسه با ادوار پیش برخوردار شده اند تا جایی که اهمیت و اعتبار ایشان به عنوان نیمی از جامعه در بیشتر سطوح و لایه های اجتماعی آن عصر مطرح گردیده است. در همین ارتباط ابن بطوطه سیاح مراکشی که در فاصله انقراض ایلخانان مغولی و روی کار آمدن تیموریان از جوامع آنان دیدن کرده است، می نویسد که: «مقام زن پیش ترک ها و مغول ها خیلی بلند و محترم است». این موضوع موجب حیرت وی شده و در جای دیگر می نویسد: «چیزی که در این بلاد مایه تعجب فراوان بود، احترامی است که در باره زنان خود داشتند. مقام زن در میان این مردم بیشتر از مقام مرد است. زنان تیمور در تمام جشن ها و مراسم پذیرائی دربار شرکت کرده، گاه خود میهمانی ها ترتیب می دادند که در آن بزرگان مملکت، سفرای کشورهای دیگر و بانوان درباری و عامه مردم شرکت می کردند» (۶: ۲۰۹). در تاریخ دوره تیموری نیز نمونه هایی از نفوذ زنان درباری را در سیاست و در بعضی دیگر از امور می توان دید. در این میان اسامی چند تن از زنان به عنوان کسانی که نقش مهمی در تصمیم سازی ها و تصمیم گیری های سیاسی در دربار داشتند مشاهده می شود مانند: سرای ملک خانم و تومان آغا همسران تیمور، شاد ملک همسر سلطان خلیل، گوهرشاد آغا همسر شاهرخ، فیروزه بیگم مادر و خدیجه بیگم زن سلطان حسین بایقرا. اما آنچه که در بین تمامی ایشان نقش برجسته و پررنگ و نفوذی در عصر خویش بازی کرد بی گمان مهد علیا گوهرشاد آغا

است که در کنار شاهرخ - شوهرش - افزون بر سایر امور در امر سیاسی و حکومت داری نیز نقش مهم و تعیین کننده‌ئی ایفا کرد.

گوهرشاد بیگم یا آغا در سال ۷۸۰ ق. در هرات تولد یافت. پدرش امیر غیاث الدین ترخان از امرای دولت تیموری به حساب می آمد. عنوان ترخان مترادف عنوان آغاجی است که منصب خاص در دستگاه شاهان و امیران خراسان و ماوراءالنهر در روزگار سامانیان و غزنویان بوده است و دارنده این عنوان واسطه میان پادشاه و رعیت به حساب می آمد و به نوشته بارتولد، غیاث الدین از نجیب زادگان چغتائی بود و یکی از اجدادش چنگیز خان مغول را از مرگ نجات داده بود (۲: ۸۴۰). مادر گوهرشاد نیز بانو خان زاده بیگم از اشراف زادگان تیموری به حساب می آمد که در سال ۸۱۴ ق. وفات کرده و در جوار مرقد حضرت امام رضا (ع) در مشهد دفن گردیده است. برادرش امیر قره یوسف نام داشت. بنابراین گوهرشاد در فامیل یکی از رجال برجسته تیموری تولد یافت و نخستین آموزه‌ها و تجارب مشارکت در امور سیاسی و اجتماعی را از همان دوره زندگی در خانواده فرا گرفت و زمانی که در سال ۷۹۸ ق. در سن ۱۸ سالگی به ازدواج شاهرخ کوچکترین پسر امیر تیمور گورکان درآمد (۳: ۱۴۹/۲) به حدی از رشد و بلوغ سیاسی دست یافته بود که بتواند شاهرخ شوهرش را به خصوص در امر حکومت داری و سیاست ورزی یاری و مساعدت نماید و همچون مشاور دانا و فرزانه به خصوص در شرایطی که پس از فوت تیمور در سال ۸۰۷ ق. در متصرفات او ایجاد شد، شاهرخ را همراهی و یاری نماید.

شاهرخ به رغم مخالفت‌ها و خصومت‌های بازماندگان تیمور و با وجود آنکه پدرش او را جانشین خود نکرده بود، سرانجام خویش را حاکم یکی از ایالات قلب امپراتوری تیمور یعنی خراسان ساخت و از هرات به حکمرانی پرداخت و تا زمان مرگ خود در سال ۸۵۰ ق. از این شهر بر سر تا سر امپراتوری تیمور حکومت راند و به رغم منازعات پی در پی و خونینی که به ناگزیر چیزی جز فقر و بدبختی برای مردم نداشت، دولت شاهرخ به مدت چهار دهه از هرج و مرجی که پس از مرگ تیمور انتظار خطر آن می‌رفت در امان ماند و در بعضی از نواحی امپراتوری از نظر معیارهای اقتصادی و نیز پیشرفت‌های فرهنگی اصلاحات صورت داد اما باید اذعان داشت که اعتبار این بهبودی و اصلاحات و پیشرفت‌های فرهنگی، همه از آن شاهرخ نبود، زیرا با وجود

آنکه بعضی از وجوه شخصیت شاهرخ برجسته بود و در مقایسه با خشونت پدرش با ملایمت و نرمی رفتار می کرد، ولی شواهد لازم در زمینه چیره دستی و مهارت او در امر سیاست وجود ندارد و حتی شخصیت او در میان مورخان دوره تیموری مورد چون و چراست. نکته درخور دقت اینکه در دربار او در هرات شخصیت‌هایی وجود داشتند که نسبت به خود شاهرخ از نفوذ مقتدرانه‌یی در حکومت برخوردار بودند به خصوص اولین همسرش گوهرشاد بیگم که همراه با فرزندانش (میرزا ابراهیم و میرزا بایسنقر) و نیز تعدادی از ماموران همسو، نظم جالبی در امور دولتی به وجود آورد که در نتیجه آن رفاه بخش عظیمی از جامعه فراهم آمد (۴: ۱۱۳) و همین رویه موجب شده است تا شماری از محققان اذعان دارند که در حقیقت کشور شاهرخ را همسرش گوهرشاد بیگم یا آغا و سرداران بزرگ اداره می کردند (۶: ۸۹).

در زمان سلطنت شاهرخ پیشرفت‌های مهمی در حیات فرهنگی به ویژه در حوزه هنرها و تحقیقات فکری صورت گرفت که شامل نقاشی به خصوص مینیاتوری و خوشنویسی، معماری، موسیقی، تاریخ نگاری، فقه و کلام اسلامی بود. شعر نیز در این دوره با نام شاعرانی عارف و برجسته چون قاسم انوار و شاه نعمت الله ولی پیوند خورد. در این دوره علاوه بر پیشرفت ادبیات فارسی دری، ادبیات ترکی شرقی شروع به جوانه زدن و شکوفائی کرد. (۴: ۱۴۰) همچنین بعضی منابع از جزئیاتی در مورد تشویق زراعت و کشاورزی خبر می دهند که در آنها نظارت بر رودخانه‌ها و سیستم آبرسانی در هرات و مرو نیز ذکر گردیده است.

دوره مهم معماری خراسان نیز به همین عصر بر می گردد و در آن گوهرشاد بیگم و میرزا بایسنقر فرزند او نام خودشان را به دلیل سفارش کارهای برجسته جاودانه ساختند، به خصوص کرم و گشاده دستی گوهرشاد بیگم، باعث خلق و ایجاد بناهای بسیار با عظمتی شد مانند مسجد گوهرشاد در کنار آرام گاه امام رضا (ع) در مشهد، مسجد جامع مهد علیا گوهرشاد بیگم در هرات، مدرسه و خانقاه مهد علیا گوهرشاد آغا در این شهر که در کنار آن کتابخانه، شفاخانه و مهمانسرا نیز احداث شده است، مصلاهی گوهرشاد در هرات و چند بنای دیگر که با صرف هزینه‌های زیاد و مساعی فراوان به اكمال رسیدند (۱: ۱۱۷-۱۱۶) معمار معروف و کاردان او برای این کار قوام

الدین شیرازی بود که در مهندسی و طراحی و معماری نظیر نداشت و در نجوم هم سرآمد روزگار بود (۴: ۳۶۴).

در عرصه روابط خارجی نیز پیوندهائی با چین، مصر و هند برقرار شد و افزون بر تبادلۀ سفر، مبادلات کالاهای تجاری نیز صورت می گرفت. (۴: ۱۱۴) بی گمان در همه این پیشرفت‌ها و اقدام‌ها، بانوی خردمند و دانای تیموری (گوهرشاد بیگم) سهم و دستی داشته است.

از سوی دیگر گوهرشاد بیگم در بیشتر سفرها، شاهرخ شوهرش را همراهی می کرد و شاهرخ نیز برخی سفرها را با مشوره و پیشنهاد گوهرشاد انجام می داد از جمله در واپسین ماه‌های زندگانی خود لشکرکشی به عراق به منظور سرکوب نوه‌اش سلطان محمد بن بایسنقر به مشوره گوهرشاد آغا صورت گرفت (۲: ۸۴۲) افزون بر اینها رهائی سید فخرالدین وزیر که به تقصیری متهم شده بود و قتل گروهی از بزرگان اصفهان که از سلطان محمد بن بایسنقر نوه‌اش پشتیبانی کرده بودند و بسیاری از امور دیگر این چینی به توصیه گوهرشاد آغا انجام یافت. (۶: ۲۰۹) مرگ شاهرخ شوهرش در سال ۸۵۰ ق. نیز به دخالت او در امر سیاست پایان نداد، زیرا با این مرگ حوادث شبیه به بعد از مرگ تیمور تکرار شد و بار دیگر شخصیتی برجسته و قدرتمندی که بتواند خودش را در برابر القائنات قدرت طلبانه شماری از شاهزادگان مطرح نماید، وجود نداشت و بنابر این سوطن و کشمکش‌ها تسری یافت و در آن شرایط اکثر اوقات که مشاجره بین شاهزادگان به وقوع می پیوست، گوهرشاد بیگم به میانجیگری می پرداخت و مصالحه ایجاد می نمود (۵ و ۷: انترنت) و در واقع منزل او به محل حل منازعات و اختلافات سیاسی بزرگان ترک تیموری هرات تبدیل شد.

دخالت‌های گوهرشاد در کارهای سیاسی و ترس مخالفانش از نفوذ و تدبیر سیاسی او باعث شد تا حضور و وجود او در سن ۸۰ سالگی را نیز تحمل نتوانند و ابوسعید تیموری که سخت آدم مذهبی بود و زیر تاثیر روحانیون ماوراءالنهر و نیز عارف مشهور خواجه عبیدالله احرار قرار داشت، آن پیره زن را در هرات به قتل رسانید (نهم رمضان ۸۶۱ ق.) و به نیم قرن حیات پر فراز و نشیب سیاسی این زن خاتمه داد. (۶: ۹۹) ناگفته نماند که ابوسعید را می توان آخرین زمامدار قدرتمند تیموری دانست، زیرا وی سعی نمود امپراتوری تیموری را از بغداد تا نواحی فرغانه و ترکستان و از دیار

هند تا حدود خوارزم گسترش دهد و عظمت آن را به دوران تیمور و شاهرخ برساند. وی در مجموع ۱۸ سال را در ماوراءالنهر و خراسان پادشاهی کرد (۶: ۱۰۰) اما او نیز سرانجام در اثر خصومت های داخلی شکست خورد و ۱۲ سال پس از قتل گوهرشاد (رجب ۸۷۳ ق. / فروری ۱۴۶۹ م.) یادگار محمد نوه بزرگ شاهرخ، به خاطر گوهرشاد او را با شکنجه کشت (۴: ۱۲۵) و به این ترتیب دوره سقوط و زوال قطعی حکومت تیموری آغاز شد.

نتیجه

به رغم محدودیت زمان و نیز طرز فکر حاکم بر آن روزگاران که عدم حضور زنان در صحنه های سیاسی و اجتماعی را تا حدی منطقی نشان میدهد، با ایفای نقش سیاسی و عمرانی گوهرشاد بیگم در سده نهم هجری در هرات می توان این نتیجه را گرفت که در یک مقطع خاص از تاریخ هرات جامعه و دربار به حدی از رشد و تعالی دست یافته بودند که می توانسته اند به آسانی شاهد نقش آفرینی یک زن مسلمان در عرصه سیاست ورزی و دیگر اقدامات اجتماعی باشند.

ملکه گوهرشاد بیگم افزون بر انجام وظیفه مادری و تقدیم فرزندان دانشمند و هنرمندی مانند: میرزا ابراهیم و میرزا بایسنقر که صاحب کمالات ممتاز بودند، همچنین وی در جایگاه تصمیم سازی و تصمیم گیری در اداره مملکت و امپراتوری نیز سهم ارزنده و بارزی داشته و فی الواقع می توان او را به عنوان نماینده نیمی از پیکر جامعه در عصری دانست که بالندگی تمدنی و فرهنگی هرات در آن رخ نمود. هرات عصر تیموری اگر به شکوه و درخشندگی عالی و مثال زدنی دست یافت، نتیجه ایجاد چنین فضا و شرایطی نیز بود که در آن، زنان از صحنه اجتماع و سیاست غایب نبودند و همچون مردان در عرصه های مختلف به نقش آفرینی پرداختند.

فهرست منابع:

۱. افضلی، محمد اسلم، هرات در عهد تیموریان، هرات: احراری، ۱۳۹۰.
۲. دانشنامه ادب فارسی، (ادب فارسی در افغانستان)، به سرپرستی حسن انوشه، تهران: سازمان چاپ و انتشارات، جلد سوم، ۱۳۷۸.

۳. دایرة المعارف آریانا (دوره دوم)، کابل، اکادمی علوم افغانستان، جلد ششم، ۱۳۹۶.
۴. گروهی از دانشمندان، تاریخ ایران دوره تیموریان، پژوهش از دانشگاه کمبریج، ترجمه یعقوب آژند، تهران: جامی، چاپ دوم، ۱۳۸۲.
۵. «گوهر شاد بیگم، بانوی هنرمند دربار تیموریان»، تاریخ مشاهده ۲۰۱۹/۸/۵، قابل دسترس به آدرس: dailies.gov.af/anis.
۶. میر جعفری، حسین، تیموریان و ترکمانان، تهران: سمت، چاپ سوم، ۱۳۸۱.
۷. یزدی مطلق، محمود، «گوهرشاد بیگم»، تاریخ مشاهده ۲۰۱۹/۸/۵، قابل دسترس به آدرس https://zinati.eu/goharshad_bigam.htm

سر محقق عبدالجبار عابد

بحثی پیرامون اندیشه از نظر ابن خلدون

A discussion of thought by Ibn Khaldun

Senior Research Fellow Abdul jabar Abid

Abstract

Ibn Khaldun is one of the best-known scholars in the world of science and knowledge. While researching and sociologically evaluating the societies of countries around the world, he was also well versed in philosophical sciences and history. His views on human thought are important and relevant.

In Ibn Khaldun's view, every human has an idea, and that is the idea that has made man separate from other animals. It is thought that, with the help of the senses, acquaint us with the objects and phenomena around and around, and has a hierarchy, one of which is the pure intellect which the good man has purified from the good, and profits from the loss of himself. Away. Another is the empirical wisdom we use to treat our fellow human beings, whether inherited from our past or new experience. The third step is theoretical reasoning, which is the notion that is regulated by particular conditions and guides us by acquiring information about the object in question

خلاصه

ابن خلدون یکی از علمای متبحر در جهان علم و معرفت محسوب می شود. او ضمن تحقیق و ارزیابی جامعه شناسانه از اوضاع و احوال جوامع کشور های جهان، همچنان در علوم فلسفی و تاریخ نیز معلومات کافی داشت. آراء او در باره اندیشه انسانی قابل دقت و در خور اهمیت است.

به نظر ابن خلدون هر انسان صاحب اندیشه است و همین اندیشه است که انسان را از سایر جانداران مجزا ساخته است. اندیشه است که به کمک حواس، ما را با اشیا و پدیده اطراف و ماحول آشنا می سازد و مراتبی دارد که یکی آن همانا عقل تمیزی است که انسان ذریعۀ آن خوب را از بد تمیز داده سود آن را بدست می آورد و زیان آنرا از خود دور می کند. مرتبۀ دیگر عقل تجربی است که ما به کمک آن در طرز رفتار خویش با هموعان به کار می بندیم خواه از گذشته های ما به ارث مانده باشد و یا هم تجربه تازه باشد. سومین مرتبه عقل نظری است و آن عبارت از تصویری است که با شرایط خاص تنظیم می شود و ما را با کسب معلومات در بارۀ شی مورد نظر در تصور و تصدیق رهبری می کند.

مقدمه

عبدالرحمن بن محمد بن خلدون (۷۳۲ - ۸۰۸ ه. ق) از جمله اندیشمندان است که از خود افتخارات بزرگ را در عرصه مختلف علوم چون جامعه شناسی، فلسفه، تاریخ، کلام، تفسیر، جغرافیا، نجوم، اقتصاد، سیاست، طب، هندسه، زبان شناسی، مردم شناسی، اخلاق، و... به جا گذاشته است. این عالم نستوه با تحلیل و ارزیابی های خردمندانه خویش و با درک وسیع از اوضاع و احوال کشورها فراز و فرود ها و چگونگی وضعیت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن ممالک را مورد مطالعه قرار داده است. کتاب مقدمه او از جمله دستاوردهای بزرگ این شخصیت بزرگ علمی است که برای شیفته گان علم و معرفت تقدیم داشته است. اندیشه انسانی یکی از عناوین در خور اهمیت در این اثر معروف وی می باشد که اینک از لابلای آن کتاب و سایر آثار علمی اندیشمندان اجمالاً پیرامون افکار وی اندر باب اندیشه نظراندازی می نمایم.

مبرمیت موضوع: در باره ابن خلدون بخصوص افکار و نظریات او تحقیقات زیاد صورت گرفته است اما دیدگاه فلسفی او که یک بخش آن را اندیشهٔ انسانی تشکیل می دهد، طور جامع به بررسی گرفته نشده است. گذشته از آن ابن خلدون دارای افکار منحصر به خودش است و عقاید و نظریات سایرین را کمتر به بررسی گرفته است و درموضوع چون اندیشه انسانی نظریات مختص به خود را دارد که با درنظرداشت همین ویژه گی ها خواستم موضوع را از دیدگاه این دانشمند متبحر به ارزیابی بگیرم.

هدف: هدف از نوشتن مقاله، عرضه معلومات برای علاقمندان علوم به خصوص آنانی که پیرامون افکار فلسفی ابن خلدون می خواهند کسب معلومات نمایند، می باشد. **شیوه تحقیق:** این مقاله بروی شیوهٔ تحقیق تحلیلی و توصیفی استوار است.

ابن خلدون که نامش ولی الدین ابوزید عبدالرحمن محمد بن محمد بن خالد بن خطاب است در اول ماه رمضان سال ۷۳۲ هجری مطابق ۱۳۳۲ میلادی در تونس متولد گردیده و در ۲۵ رمضان سال ۸۰۸ هجری مطابق ۱۴۰۶ میلادی در قاهره زنده گی را پدروود گفته است. (۵:ص ۸)

خلدون از سنتهای فرهنگی یونان و اسلام متأثر است و در محضر استادانی چون ابلی پرورش یافته است نمی توان نظریات او را عاری از مزایای فلسفی دانست، اما این واقعیت که اندیشهٔ او موضع فلسفی تغییرناپذیر دارد به این معنی نیست که او را به مثابه یک فیلسوف محض تلقی کنیم که تنها برحسب مقتضیات تبیین نظری می اندیشد، بلکه وی هستی را پیچیده تر از آن می داند که عقل بشری به آن احاطه یابد و به همین سبب فلسفهٔ را که بر علم حسی و استدلال منطقی مبتنی است برای شناخت جهان بسنده نمی داند چنانچه می گوید: « گروهی از خردمندان نوع انسانی گمان کرده اند که ذوات و احوال کلیهٔ عالم وجود، خواه حسی و خواه ماورای حسی با اسباب و علل آن ها به وسیلهٔ نظریات فکری و قیاس های عقلی ادراک می شود و تصحیح عقاید ایمانی نیز باید از ناحیهٔ نظر و اندیشه باشد نه از طریق شنیدن " روایت و نقل " زیرا شنیدن قسمتی از ادراکات عقلی است. » (۳:ص ۳۸)

ابن خلدون از عقیدهٔ ارسطو و ابن رشد پشتیبانی می کند که وجود ذوات روحانی را نمی توان بی واسطه و به طور کامل از راه تعقل درک کرد. بنا براین می توان نتیجه

گرفت که وی نسبت به فلسفه مابعدالطبیعه بی اعتناست و شیوه نظری قدیمی فیلسوفان را که باعث می شد در بحث و مناقشه بی ثمر بمانند را مردود می شمارد، ولی نوعی دیگر از شیوه نظری را جایگزین آن می کند که مراحلش مطمئن تر و نتایج سودمندتری به دست می دهد، زیرا به طور مستقیم با واقعیات سروکار دارد آن گرایش اصالت تجربه است که در توسل به معقولات توضیح عقلی که مآخوذ فلسفه است تردیدی روا نمی دارد. در واقع فلسفه اثباتی تازه است که ابن خلدون پیشنهاد می کند.

ناصر اندیشه ابن خلدون را به سان کوهی تلقی می کند که قلّه آن نمایشگر مسئله تاریخ و دامنه هایش نمایانگر جامعه شناسی و فلسفه است، البته فلسفه که از اندیشه سنتی دور می شود، ولی گاهی بدان پایبند می ماند. (۴:ص ۱۶۷)

هنر بزرگ ابن خلدون در این است که وی با ارائه نقد تاریخی از روش مورخان سنتی، پایه های عقلی مسائل اجتماعی را بنا می کند و در تجزیه و تحلیل تاریخی، مشی علمی را پیشه خود می سازد و اصل علیت را محور قرار می دهد. اما با تمام این حرف ها از یک نظام فکری یک دست برخوردار نیست کما اینکه گاه اصل علیت را نادیده می گیرد و حوادث را با توجه به مشیت الهی توجیه می کند و یا در همه جا قادر به ایجاد وحدت بین جهات علمی و معتقدات دینی اش نیست. اما این کار از ارزش کار ابن خلدون نمی کاهد، چرا که وی به قول لاگوست فاقد تجربیات تاریخی است که ما امروز با گذشت زمان از آن برخوردار می شویم. (۳:ص ۴۰)

این بود نگاه مختصر پیرامون اندیشه و جهت فکری عبدالرحمن ابن خلدون. حال قبل از اینکه به بحث پیرامون اندیشه انسانی از دیدگاه این متفکر پرداخته شود، لازم است تا انسان به طور گذرا از نظر ابن خلدون به بحث گرفته شود.

ابن خلدون انسان را موجودی با شعور و هدفدار تلقی میکند که در رسیدن به اهداف انسانی به تلاش و کوشش بسیار نیاز دارد. او مانند دیگر متفکران مسلمان تفاوت و تمایز انسان و حیوان را مورد بحث و مطالعه قرار داده است:

۱- انسان از دیگر جانوران به خواصی متمایز است که بدان ها اختصاص یافته است مانند دانش ها و هنرهایی که نتیجه اندیشه اوست و بدان از جانوران دیگر بازشناخته میشود و با اتصاف بدان، بر دیگر آفریده گان برتری و بزرگی می یابد.

۲- دیگر از تمایزات انسان عمران یا اجتماع است یعنی با هم سکونت گزیدن و فرود آمدن در شهر یا کویی، برای انس گرفتن به جماعات و گروه ها و برآوردن نیازمندی های یکدیگر در واقع انسان مدنی طبع و جامعه پذیر است و به صورت طبیعی و بدون افراد دیگر نمی تواند زنده گی کند و به حیات خود ادامه دهد.

۳- نیازمندی به فرمانروایی حاکم برای تامین نیازها و اداره انسان ها و جلوگیری از تجاوزها احساسی طبیعی در انسان است. (۱:ص ۸۸)

اندیشیدن یا تفکر کاری ذهنی است و زمانی مطرح می گردد که انسان با مسئله ای مواجه بوده و خواستار حل آن است. در این هنگام در ذهن، تلاشی برای حل مسئله آغاز می گردد که این تلاش ذهنی را، تفکر یا اندیشه می نامند. فعالیت برای حل مسئله، از مراحل تشکیل شده ای است که از تعریف مسئله به طور شفاف، روشن و ملموس، آغاز می گردد و با پیدا کردن راه حل هایی برای حل مسئله ادامه می یابد و با به کارگیری عملی بهترین راه حل و یافتن جواب نهایی به پایان می رسد. بناء دست یافتن به هر کاری بدون اندیشه انسانی متصور نیست. اندیشیدن، تلاشی است ذهنی، برای پاسخ گویی صحیح و دقیق به سوالات ذهنی که به ابزاری چون منطق، خردورزی، دانش، تجربه و درک صحیح موضوع نیازمند است.

ایمانوئل کانت در کتاب خود « فلسفه نقادی » در باره اندیشیدن چنین آورده است: اندیشیدن یا تفکر ساده ترین عمل ذهن به منظور یافتن رابطه بین دریافت های ذهنی می باشد. و یا اندیشه عبارتست از؛ فعالیت ذهن جهت طرح سؤال و پرسش، بررسی و تحلیل داده های مفروض، تعریف راهکار ملزوم جهت نیل به مقصود است. (۶: انترنت)

تجارب نشان می دهد که اندیشیدن کار دشواری است. اندیشیدن نیازمند پیش زمینه هایی است که اگر نباشد هرگز پرداختن به آن شدنی نیست. سپس می پردازیم به اینکه چگونه باید اندیشید؟

اندیشه همان چالش و نگاه درونی است به پدیده های جهان. همان چیزی که قابل دیدن، شنیدن و لمس نیست، خوردنی هم نیست، اما می دانیم که هست. کسانی که نگاه یک پارچه به انسان نداشته باشند نمی توانند بیان درستی از اندیشه داشته باشند زیرا اندیشیدن، چکیده یکپارچگی ماست. اگر انسان را تنها گوشت و پوست و

خون بدانیم و همه این‌ها را مواد شیمیایی، هرگز نخواهیم توانست به برداشت درستی از اندیشه برسیم جز آنکه اندیشه را واکنش‌های شیمیایی مغز بدانیم. در اینجا باید نگاهی دوباره به اندیشه و اندیشیدن انداخته شود تا شاید کمکی باشد بر گسستگی‌ها و آشفتگی‌های دوران ما. شاید همه ما این روزها از نیندیشیدن، از اندیشه‌های نادرست، از اندیشه‌های ناروا و اندیشه‌های پلید و ویرانگر می‌نالیم اما نمی‌دانیم راه و چاره چیست. شاید هزاران واژه، میلیون‌ها گفته و نوشته، سخنرانی‌های فراوان، مکتب‌ها و سبک‌های گوناگون، هر یک بیانگر چیزی باشد که ما آن را اندیشه‌های گوناگون می‌نامیم. ولی آیا همه این‌ها از اندیشیدن ریشه می‌گیرد؟ اگر رفتار همه انسان‌های زمین را بر پایه اندیشه بدانیم به بیراهه رفته ایم. بسیاری از ما گمان می‌کنیم که همه انسان‌ها کم و بیش می‌اندیشند و این پندار در ناخودآگاه همه ما هست اما این بینش درست نیست. نه تنها همه انسانها پیوندی با اندیشه ندارند بلکه باید گفت بیشتر انسان‌ها چیزی از اندیشیدن نمی‌دانند. (۷: انترنت)

ابن خلدون در باب ششم کتاب خود (مقدمه ابن خلدون) به بررسی ابعاد گوناگون اندیشه‌های بشری می‌پردازد. قبل از تشریح جزئیات به کلیاتی اشاره دارد که به عنوان اصول و مبانی اندیشه علمی ابن خلدون تلقی می‌شود که در قالب فصول جداگانه‌ای عناوین ذیل و مباحث مورد نظر جمع بندی می‌شود:

- ۱- اندیشه بشری سطوح و مراتب آن.
- ۲- تأثیر اندیشه در زنده گی اجتماع بشری.
- ۳- ماهیت عقل تجربی.
- ۴- انسان ذاتاً جاهل و از راه اکتساب عالم است.

انسان صاحب اندیشه است و همین اندیشه است که او را از سایر حیوانات مجزا ساخته و صاحب عقل و فراست است که ذریعه آن قوت و نیروی خویش را به خرج می‌دهد و از راه همکاری و تعاون با هم‌نوعان خود می‌تواند به خواست‌ها و آرزوهایش نایل آید.

از نظر ابن خلدون، اندیشه عبارت از نیرویی است که به کمک حواس انسان اشیا و پدیده‌های ماحول خویش را تمیز نموده و با ذهن تغییر و دگرگونی‌هایی را در آن‌ها به میان می‌آورد. اندیشه، دست را در ساختن ابزارهایی که انسان با آن‌ها از خود

دفاع می کند یا ابزارهایی که با آنها برای تسلط و استفاده از طبیعت برای تأمین معاش استفاده می کند، یاری می رساند.

ابن خلدون اندیشه را به چند مراتب تقسیم نموده است :

۱- تعقل اموری که در خارج مرتب اند خواه دارای ترتیب طبیعی و یا وضعی باشند. تا به قدرت آن تعقل آهنگ ایجاد آن ها کند و این نوع اندیشه بیشتر تصورات (تصور در اصطلاح منطق حصول صورت شی در عقل بغیر حکم است) است. و آنرا عقل تمییزی (حسی یا باز شناختی) می نامند که بدان آدمی سودها و معاش خویش را بدست می آورد و زیان ها را از خود می راند. عقل تمییزی پایین ترین مرتبه عقل است، تعقل و درک اموری که در خارج ترتیبی طبیعی یا وضعی دارند. شامل تصورات می شود. هدفش کسب منافع و دفع زیان در زندگی.

۲- اندیشه ای که بدان از عقاید و آداب زنده گی بهره مند می شویم و آن ها را در طرز رفتار و سیاست با هموعان خود به کار می بندیم و بیشتر آن ها تصدیق هایی است که اندک اندک به تجربه برای انسان حاصل می شود تا آن که از آن ها سودمند می شویم و آن را عقل تجربی می نامند. عقل تجربی بیان کننده آراء و آداب در رفتار انسان با هموعان و اراده آن هاست. تصدیقاتی است که در اثر تجربه بدست می آید.

۳- اندیشه که انسان را از علم یا گمان به مطلوبی برتر از عالم حس بهره مند می کند چنانکه هیچ عملی بدان تعلق نمی گیرد و آن را عقل نظری می نامند و عبارت از تصورات و تصدیق هایی است که به طرز و شرایط خاصی تنظیم می یابد و انسان را به معلومی دیگری از همان جنس در تصور یا تصدیق رهبری می کند، سپس با معلوم هایی به جز از جنس خود آن ها تنظیم می شود و همچنین ما را به فایده علوم دیگری آشنا می کند و نهایت فایده ای که از آن بر می گیریم این است که وجود را چنانکه هست از راه جنس ها و فصل ها و اسباب و علل آن تصور کنیم و در نتیجه به نیروی چون اندیشه وجود را در کمال حقیقت آن در می یابیم و آن وقت این گونه اندیشه، عقل محض و نفس ادراک کننده می شود و معنی حقیقت انسانیت

همین است. (۲: ۸۶۰ و ۸۶۱) عقل نظری یا نفس درک کننده یا عقل محض، علم یا ظن به آنچه فرا حسی است و عمل به آنها تعلق نمی گیرد. (تصور اجناس و فصول و اسباب و علل وجود) این مرتبه از فکر همان عقل محض است و حقیقت انسان در یک نگاه، انسان دارای دو جنبه علم و عمل است. علم و اندیشه انسان را عقل نظری رهبری می نماید و عمل و انگیزه انسان را عقل عملی، کنترل طغیان های علمی مانند وهم، خیال، قیاس و گمان، با عقل نظری است، ولی رام کردن لغزش های شهوت و غضب، کار عقل عملی است. بنابراین، همه امور ادراکی انسان که از سنخ اندیشه و علم است، تحت رهبری عقل نظری است، ولی اجرای احکام الهی و امور تحریکی انسان که از سنخ عمل است، تحت رهنمایی عقل عملی است. مرز وظایف عقل نظری و عقل عملی کاملاً متفاوت است، ولی هر دو از شئون نفس انسان و زیر نظر نفس هستند. عقل نظری بسان قوه مقننه و عقل عملی بسان قوه مجریه است، ولی در حقیقت امام اصلی، عقل نظری است، چون عقل عملی از عقل نظری فرمان می گیرد؛ عقل نظری فتوا می دهد که حلال و حرام، زشت و زیبا و حق و باطل کدام است.

قابل ذکر است که از مجموع جانداران افعالی سر می زند وقوع این افعال شاید از روی قصد انجام شود چنانکه برخی از این افعال دارای نظم و ترتیب اند و برخی فاقد نظم و ترتیب می باشند مانند افعال جانوران. و اما انسان با هر نوع حادثه خواه طبیعی باشد یا وضعی با نیروی اندیشه و تعمق می تواند آن ها را درک کند و به آنها نظم و ترتیب دهد. از اینرو هرگاه کسی بخواهد چیزی به وجود آورد به سبب نظم و ترتیبی که در میان حوادث برقرار است ناگزیر سبب، علت یا شرط آن را که به طور کلی عبارت از مبادی آن می باشد دریابد، زیرا آن چیز به وجود نمی آید مگر آن که در مرحله دوم و پس از مبادی مزبور باشد. و موخر آوردن چیزی که باید مقدم باشد یا برعکس مقدم داشتن چیزی که باید موخر آورده شود امکان پذیر نیست. و مبداء (سبب یا علت یا شرط) مزبور گاهی دارای مبداء دیگر است که ممکن نیست ایجاد گردد مگر آن که متأخر از مبداء نخستین واقع شود و گاهی از این مرتبه هم در می گذرد و سپس انجام می یابد. پس هرگاه به آخرین مبداء خواه دو یا سه مرتبه یا فزونتر

منتهی شود و کاری که مسبب ایجاد آن می باشد آغاز گردد، آن وقت باید آخرین مبدئی که اندیشه به آن منتهی شده است آغاز شود و بنا براین مبداء مزبور آغاز کار خواهد بود و سپس مبداء پس از آن تا آخر مسبب ها و شرایطی که نخستین اندیشه او به شمار می رفتند. مثلاً کسی که در باره ایجاد سقفی باندیشد نخست ذهن او به ساختن دیوار منتقل می گردد و سپس پایه و بنیانی را در نظر می آورد که دیوار بر آن پایه گذاری می شود. به قول سعدی «رح»:

اول اندیشه و انگهی گفتار پای بست آمده است پس دیوار
پس پای بست آخرین اندیشه اوست آنگاه در عمل از پای بست آغاز می کند و سپس به ساختن دیوار می پردازد و سرانجام سقف را بنا می کند و بنا براین ساختن سقف آخرین عمل می باشد این است معنی گفتاری که گویند: آغاز کار پایان اندیشه و آغاز اندیشه پایان کار است. (۲:ص ۸۶۲)

پس عمل انسان در خارج جز به یاری اندیشیدن در مرتبه های یاد کرده پایان نمی پذیرد، زیرا هر یک از مراتب مزبور بر دیگر متوقف می باشد و پس از اندیشیدن در مرتبه های مزبور عمل آغاز می گردد و نخستین اندیشه آخرین مسبب است که در عمل آخرین همه مبادی است و نخستین عمل نخستین مسبب است که در اندیشه موخر از همه می باشد و به علت آگاهی بر این ترتیب در افعال بشری انتظام حاصل می گردد. اما برعکس حیوان دارای چنین انتظامی نیست.

پس اندیشه ویژه بشریت است که نوع بشر بدان از جانوران باز شناخته می شود و با اندازه حصول مراتب سبب ها و مسبب ها در اندیشه یک تن می توان به پایگاه انسانیت وی پی برد، چنانکه بعضی ها در بعضی موارد دو یا سه مرتبه می اندیشند، بعضی های تا پنج یا شش مرتبه می اندیشند که چنین کسانی در بالاترین مرحله تعمق و تعقل قرار دارند مثلاً هرگاه بازی شطرنج را در نظر بگیریم می توان دقیقاً میزان اندیشه بازی کنان آنرا سنجید، زیرا بعضی ها شاید تا دو یا سه حرکت را بیاندیشند در حالیکه هستند کسانی که پنج حرکت را که ترتیب آن وضعی است می اندیشند و اما هستند کسانی که به علت کوتاهی ذهن اصلاً حرکت را نا سنجیده انجام می دهند.

هرچند این مثال شاید کاربرد دقیق نداشته باشد، زیرا بازی شطرنج به اساس تمرین استوار است، لیکن مثال مذکور را می توان نمونه ای فرض کرد و آن را در تعقل و اندیشیدن قواعد و اصولی که بر ذهن انسان وارد می شود مورد سنجش قرار داد. در زمینه تأثیر اندیشه در زنده گی اجتماع بشری، ابن خلدون تأکید داشته و استدلال می کند که افعال بشری بر اساس اندیشه او استوار است و اندیشه موجب نظم و ترتیب افعال بشری می شود و به علت آگاهی و اندیشه در افعال بشری انتظام می یابد و لیکن افعال جانوران دارای انتظام نیست و دریافت آنان تنها به وسیله حواس است و ادراکات آنان پراکنده و تهی از پیوند و رابطه است، زیرا ادراک منظم و به هم پیوسته جز به نیروی اندیشه حاصل نمی شود.

ابن خلدون در رابطه به عقل تجربی و اثبات آن معتقد است که انسان ها باید یک با دیگر همکاری و معاونت نمایند و در این همکاری ناچار باید نخست سازش و توافق و سپس مشارکت و خصوصیات پس از آن حاصل آید. و چه بسا که هنگام یکسان شدن آزمندی ها دادوستد شان به منازعه و ستیزه جویی منجر می گردد و میان آنان صفات متناقضی چون از هم رمیدن و همزیستی و دوستی و دشمنی به وجود می آید و کار به جنگ و صلح میان اقوام و ملت ها می کشد. و این کیفیات به هر صورتی دست دهد چنان نیست که در میان جانوران لجام گسیخته پدید می آید، بلکه حالت مزبور اختصاص به بشر دارد چه به سبب آن که انسان با نیروی اندیشه خلق شده و از کردار و افعال منظم و مرتب بهره مند است. در میان انسان ها هر کاری دارای نظم و تشکیلاتی است چنین تشکیلات منظم می تواند به روش های گوناگون سیاسی، فلسفی منجر گردد و به وسیله این تشکیلات از مفاسد و تباهی ها روی بگردانند و به مصالح و امور شایسته رو آورد و از زشتی به نیکی متمایل شوند. پس از آنکه در نتیجه انجام دادن هرکاری تجربه درست می آموزند و عادات نیکی میان آنان متداول می شود، زشتی ها و مفسده ها را تشخیص می دهند و از رفتار های لگام گسیختگی دوری می جویند و نتیجه اندیشه در کردار های منظم و اجتناب شان از مفاسد کاملاً نمودار می شود. پس می بینیم که تجربه است که انسان را به این همه صفات می رساند.

تجربه است که در نتیجه ممارست بالاخره به عادت تبدیل می شود و انسان در طرز رفتار خود با هموعانش بکار می بندد و کسی که این شیوه را در جریان زنده گی خود پیروی کند به هر قضیه آگاهی می یابد. بعضاً افراد می توانند طی سالیان متمادی و با تجربه کردن به سر منزل مقصود برسند و بعضی ها امکان دارد زودتر به خواست های شان نایل آیند یعنی اینکه تجربه به نزدیکترین زمان ممکن به آسانی میسر شود. در این مورد ابن خلدون موضوع را طوری دنبال می کند که : « خداوند بدست آوردن تجربه را در نزدیک ترین زمان ها برای بسیاری از افراد بشر به آسانی میسر می سازد و آن هنگامی است که از پدران و نیاکان خویش و بزرگان و مشایخ قوم تقلید کند و تجارب را از آنان فرا گیرد و تعالیم ایشان را بیاموزد، آن وقت نیازی نخواهد داشت که دیر زمانی در جستجوی وقایع ممارست کند و معانی مزبور را از میان آن ها برگزیند.» (۲:ص ۸۶۵)

و در نهایت ابن خلدون در زمینه دانش بشری به این نکته اشاره می کند که انسان ذاتاً جاهل است و از طریق اکتساب عالم می شود» واما دانش بشر عبارت از حصول صورت معلوم در ذوات ایشان پس از مرحله است که صورت مزبور در آن حاصل نباشد و بنابراین کلیه دانش های بشر اکتسابی است.» (۲: ۸۶۸) پس ثابت گردید که بشر به علت تردیدی که به دانش او راه می یابد طبیعتاً جاهل و از راه اکتساب و صناعت عالم است زیرا مطلوب خویش را به یاری اندیشه با شرایط صناعی بدست می آورد.

نتیجه گیری

از دیدگاه ابن خلدون تمایز انسان با جانوران در اندیشه است و آدمی به وسیله اندیشه صاحب فضیلت و شرف شده است. جانوران به سبب سرشت خدادادی به وسیله حواس، موضوعات خارج از ذات خود را می شناسد، آدمی این شناخت را از طریق اندیشه کسب می کند و علاوه بر احساس موضوعات، به انتزاع و تجرید اقدام می کند.

از نظر ابن خلدون اندیشه دارای مرتبه هایی چون عقل تمییزی است و آن عبارت از تعقل اموری است که در خارج مرتب اند خواه طبیعی باشد یا وضعی. آدمی از طریق عقل تمییزی (حسی) سود و معاش خود را بدست می آورد و زیان ها را از خود می راند. مرتبه دیگر عقل تجربی است و آن اندیشه ای می باشد که بدان از عقاید و آداب

زنده گی بهره مند شده و آنها را در طرز رفتار با همنوعان خود به کار می بندد. و بالاخره عقل نظری اندیشه ای است که انسان را از علم یا گمان به مطلوب برتر از عالم حس بهره مند می کند و هیچ عملی بدان تعلق نمی گیرد.

ابن خلدون تأکید بر این دارد که آدمی در زنده گی تجربی خود باید از عقل تجربی اش استفاده اعظمی نماید، زیرا انسان موجود اجتماعی است و قادر نیست به تنهایی زنده گانی خود را به مرحله کمال برساند. پس مواردی است که انسان به تنهایی در انجام آنها قادر نیست بناء باید از دیگران مدد گیرد تا بتواند به خواست های خویش نایل آید.

کردار منظم که مبتنی بر اندیشه است، نشانه های آن در عقل تجربی به مشاهده می رسد. آدمی انتظام در کردارها را از طریق تجربه بدست می آورد و آن گاه هر فرد بشر در میزانی که در عالم واقعیت برای او آموختن تجاربی میسر می شود آن ها را در رفتار با دیگران به کار می بندد و تجربه مزبور برای آدمی در نتیجه ممارست به منزله عادت و ملکه ای می شود که آن را در طرز رفتار خود انجام می دهد.

مآخذ

- ۱- آراء دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت ومبانی آن، جلد ۴، تهران: سمت، ۱۳۸۶.
- ۲- ابن خلدون، عبدالرحمن، مقدمه ابن خلدون، ترجمه، محمد پروین گنابادی، جلد دوم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۶.
- ۳- صادقی فسائی، سهیلا، بررسی جامعه شناختی " تئوری انحطاط" در نظریات ابن خلدون، تهران: امیر کبیر ۱۳۷۹.
- ۴- نصار، ناصف، اندیشه واقعگرایی ابن خلدون، ترجمه رحیم لو، یوسف، مرکز نشر دانشگاهی، تهران: ۱۳۶۶.
- ۵- نصری نادر، آلبرت، برداشت و گزیده ای از مقدمه ابن خلدون، ترجمه محمد علی شیخ، چاپ سوم، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۴.
- ۶- اندیشه، ویکی پیدیا دانشنامه آزاد، ۱۱،۰۲،۲۰۲۰، <https://fa.wikipedia.org>
- ۷- اندیشیدن چیست؟ شناخت ورد پرس، ۱۱،۰۲،۲۰۲۰، <https://shenakht.wordpress.com>

څېړنيار وجيه الله ظهير

د شاه امان الله خان د واكمنۍ ځينو بنسټيزو چارو ته يوه
لنډه كتنه

A brief review of some basics activities of Shah Amanullah Khan's reign

Researcher Wajihulla Zaheer

Abstract

According to the research, Ghazi Amanullah Khan was a king who loved his country, independence and his nation. He wanted Afghanistan to become an independent, developed and self-sufficient country, but on one hand, his quick actions and love for modernity led to emergency measures and on the other hand, ignorance and corruption of government officials weakened Amani State day by day and gave the foreign enemy (the British) chance to take advantage of this weakness who started to launch various conspiracies and plots against the patriotic and progressive king Amanullah that finally made him to leave the country.

Although King Amanullah Khan, out of his deep love for the country, hastened to implement political, economic and cultural reforms, all foreign and domestic historians and writers unanimously have accepted Ghazi Amanullah Khan's high nationalism, patriotism, the idea of independence and progress and confirm that he is a source of pride for Afghans and a great lesson for freedom and development.

No one can ignore the fact that the insidious conspiratorial enemy took revenge on Ghazi Amanullah Khan for gaining independence and with the help of foreign and domestic spies, the enemy was able to be an obstacle and delay the political, economic and cultural plans of the young king and hampered a strong state by crumbling and falling off its feet.

لنډيز

غازي امان الله خان چې يو هېواد پال او خپلواکي خوښونکی ځوان پاچا و، د پلار له وژل کېدلو څخه وروسته د (۱۹۱۹ م.) کال د فبرورۍ د مياشتې په ۲۳ مه نېټه د افغانستان د پاچاهي پر تخت کېناست. دا چې هغه مهال افغانستان يو نيمه مستعمره هېواد و، نو شاه امان الله خان وغوښتل چې په ټوله معنا گران هېواد خپلواک کړي. د همدې لپاره يې واک ته له رسېدلو سره سم د خپلواکۍ لپاره هڅې پيل کړې. لومړی يې د هند وایسرای ته د يو نوي تړون وړاندیز وکړ، داسې تړون چې په هغه کې د افغانستان د بشپړ استقلال او د دواړو هېوادونو او ملتونو ترمنځ د برابرې حقوقو ضمانت شتون ولري. کله چې برتانيې د افغانستان خپلواکي په رسميت ونه پېژندله او د افغان پياوړي ملت د مشر غوښتنو ته يې مثبت ځواب ونه وایه، نو غازي امان الله خان اړ شو چې په وړاندې يې د وسله وال جهاد او د آزادۍ د ستر پاڅون اعلان وکړي چې له مخې يې انگرېزان مات، متارکې ته اړ او د افغانستان بشپړه خپلواکي ترلاسه شوه. د افغانانو بريالي انقلاب څخه وروسته شاه امان الله خان وغوښتل چې د قربانيو په پايله کې اخیستل شوې خپلواکي لابسپړه او غښتلې کړي، نو د هېواد د هر اړخيزې ودې، پرمختيا او آبادۍ لپاره يې په ځينو بنسټيزو سمونونو او اقداماتو (سياسي، اجتماعي، فرهنگي او اقتصادي) لاس پورې کړ او افغانستان يې د يوه خپلواک او آزاد دولت په توگه نړۍ ته ور وپېژنده.

سريزه

کابو يوه پېړۍ وړاندې په هېواد مينو او زړورو افغانانو د غازي امان الله خان په مشرۍ د يو ستر اروپايي او استعماري ځواک (انگرېزانو) پر وړاندې خپلې سينې سپر کړې او ويې کولای شول چې د خپلو تېرو شوو مشرانو په څېر د درېم ځل لپاره دغه مکار دښمن په گوندو کړي. خپله ايماني او وجداني دنده په پوره مېړانه ترسره کړې او

هېواد د پردیو له منگولو وژغوري. له شک پرته د غازي امان الله خان مدیرانه رهبري او مشري وه چې د لویې برتانیې پر وړاندې وسله وال جهاد پیل شو او لر و بر افغانان یې د برتانوي استعمارگرو پر ضد یو او متحد کړل. د نورو بریاوو تر څنگ د خپلواکۍ د انقلاب ستره بریا دا هم وه چې افغانانو په پوره مېړانه له خپل گران هېواد څخه دفاع وکړه او هر ځای یې آزادي بڅښونکي تحریکونه او ملتونه بيدار او وینس کړل.

غازي امان الله خان په دې رمز پوه و چې پرته له خپلواکۍ هېڅ هېواد او ملت نه شي کولای چې د ځان په گټه سیاسي، اقتصادي او کلتوري سمونونه رامنځ ته او پیاوړه کړي، نو ځکه یې پردیو پورې د تړلتیا پر ځای د خپلواکۍ انقلاب منزل ته ورساوه او دغه بريالی پاڅون یې د دې سبب او ذریعه وگرځوه چې په سیاسي، اقتصادي او فرهنگي ډگر کې خپل ملت او خاورې ته په پوره اخلاص او ژمنتیا کار وکړي. د بريالي پاڅون په پایله کې نه یواځې سیاسي بدلونونه رامنځ ته شول چې ښې بریاوې یې درلودې، بلکې د هېواد اقتصادي او فرهنگي ودې او پرمختیا ته هم زمینه برابره شوه، کومه چې د امانی دولت زیار او بریاوې گڼلی شو. په همدې اساس په دې مقاله کې هڅه شوې چې د غازي امان الله خان د واکمنۍ ځینې بنسټیزې چارې (سیاسي، فرهنگي، اقتصادي) وڅېړل شي، له نړۍ سره یې پر اړیکو او د امانی دولت د سقوط پر عواملو چې کوم وو؟ بحث وشي او روښانه شي.

هدف

د مقالې اصلي موخه دا ده چې د غازي امان الله خان په شخصیت، کړو وړو او په ځینو مهمو بنسټیزو فعالیتونو باندې په لنډ ډول داسې بحث وشي څنگه چې یې د خپلې واکمنۍ په موده کې ترسره کړي.

مېریت

غازي امان الله خان چې یو هېواد پال او آزادي خوښوونکی افغان پاچا و، د خپلې واکمنۍ په جریان کې یې کونښن وکړ چې په ټول توان سره په بېلا بېلو برخو کې د هېواد د پرمختگ او ښېرازۍ لپاره هر اړخیز او بنسټیز اقدامات ترسره کړي، اړتیا وه چې دغه هر اړخیز او بنسټیز اقدامات تجزیه، تحلیل او وڅېړل شي.

میتود

په دې څېړنه کې له تحلیلي، تاریخي او توصیفي میتود څخه ګټه اخیستل شوې او هڅه شوې چې په څېړنه کې د تحقیق ټول اصول رعایت شي.

واک ته د رسېدو لپاره د غازي امان الله خان هڅې

شاه امان الله خان چې د امیر حبیب الله خان زوی او د امیر عبدالرحمان خان لمسی و، په ۱۸۹۲ م. کال د جون د میاشتې په لومړۍ نېټه د پغمان په دره زرګر (طاق ظفر) سیمه کې د ملکې سرور سلطان (سراج الخواتین) له لمنې څخه دې نړۍ ته سترګې وغړولې. امان الله خان چې د پلار درېم زوی و، داسې مهال یې نړۍ ته سترګې پرانستې چې افغانستان په بهرني سیاست کې خپلواک نه و او یو نیمه مستعمره هېواد و. ۱۲ کلنۍ ته په رسېدلو سره د عین الدوله په لقب ونومول شو او بیا وروسته یې په ۱۹۱۳ م. کال کې د محمود طرزي له لور «ثريا» سره د شهر آراء په ماینې کې واده وکړ.

په ۱۹۱۱ م. کال کله چې محمود طرزي یو ځل بیا د سراج الأخبار خپرونې پیل کړلې، د اصلاح طلبانو او د دوهم مشروطیت ترڅنګ د شهزاده امان الله خان لارښود او مربي هم شو، ځکه چې دغه اخبار د انګرېزانو د استعماري نفوذ پای او د ګران هېواد بشپړه خپلواکي غوښتله. امان الله خان چې یو زیارکښ، د نظر څښتن، آزادي غوښتونکی او متواضع ځوان و، په کم وخت کې یې وکولی شول چې په دربار کې ځان مطرح کړي او له افغان ځوانانو یا د دوهم مشروطیت له غړو سره ښې اړیکې وپالي، ځکه چې یاد غورځنګ سره یې نه شلیدونکې رابطه وه. (۴: ۵-۶ مخونه)

د سراج الأخبار د خپرونو تر څنګ د امان الله خان په تربیه او روزنه کې د علیا حضرت سرور سلطان (امان الله خان مور) نقش هم ډاګیز دی، په دې اړه میرمن ریه ټالي لیکي: ((امان الله خان یوه داسې اشرافي مور درلوده چې ډېر صفات په کې راټول وو، کولی یې شول او دا لیاقت یې درلود چې امیر حبیب الله خان ته مشوره ورکړي او امان الله خان دې ته وهڅوي چې د خلکو په ټولنیزو مراسمو کې ونډه واخلي. علیا حضرتې له امان الله خان څخه ډېرې هیلې درلودې او یواځینې زوی یې و چې د هغه په روزنه کې یې ډېر زیار وکاره)).

کله چې د امير حبيب الله خان او ملکې ترمنځ کورنۍ شخړې زياتې شوې، امير غوښتل چې ملکې ته طلاق ورکړي، خو سردار نصرالله خان يې مانع وگرځېد. په دې حالت کې شهزاده امان الله خان په کلکه د خپلې مور پلوي کوله او ملکې هم له دې وروسته په ډېر جدیت او چټکتيا سره د امان الله خان لپاره کار پيل کړ چې هغه سلطنت ته ورسوي. ملکې د همدې لپاره د ټولني له بېلا بېلو قشرونو سره خپل اړيکې پراخې کړې. په لومړي قدم کې يې عنايت الله خان او امان الله خان د طرزي له کورنۍ سره په يوه رشته کې يو ځای کړل. د محمود طرزي مشر لور (خيريه) يې عنايت الله ته په نکاح کړه چې په دې ډول د نصرالله خان له اغېزې وژغورل شو او دريمه لور (ثريا) يې امان الله خان ته واده کړه. په دوهم قدم کې يې د دربار مصاحبانو (د نادر خان کورنۍ) سره نېکې اړيکې د خپلو لورگانو په ورکولو سره جوړې کړې. (۴: ۱۷، ۱۸ مخونه)

امير حبيب الله خان چې د حوت په مياشت کې له جلال آباد نه د لغمان د ښکار سيمې (کله گوش) ته ولاړ، نو؛ د سلطنت چارې يې خپل درېم زوی عين الدوله (امان الله خان) ته وسپارلې. دا چې امان الله خان د خپلې مور (عليا حضرت) له بابته امير حبيب الله خان نه خوا بدی و، له هغو دريو فعالو ډلو له جملې يو گڼل کېږي چې د امير د قتل په تور متهم دي. په دې اړه مير قاسم خان لغمانی زياتوي: ((په کومه تومانچه چې د شجاع الدوله خان له لوري امير وژل شوی وه، هغه عليا حضرتې ورکړې وه، ځکه چې ملکې ده ته زوی ويلي و)).

مير غلام محمد غبار چې په هرات کې له شجاع الدوله سره نږدې همکار و، د هغه له خولې وايي چې امير د دده له لوري وژل شوی دی. مير محمد صديق فرهنگ په دې اړه پرته له کوم مأخذ څخه زياتوي: « زما يوه دوست چې د امان الله خان د واک پر مهال يې له څرخي غلام نبي خان سره کار کاوه، وويل: امير حبيب الله خان د امان الله خان په اشاره د شجاع الدوله خان له خوا ووژل شو». خو د امير په وژنه کې کرنيل عليشاه له محاکمې نه وروسته ووژل شو، څوک چې د امير د خپمې ساتونکې و. پر دې ټولو څرگندونو سربېره امير حبيب الله خان د ناڅرگند سړي له لوري چې تر دې دمه يې قاتل معلوم نه دی ووژل شو. (۸: ۱۸۷، ۱۸۸ مخونه)

په هر حال كله چې امير د ۱۹۱۹م. كال د فبرورۍ په مياشت كې د دربار د يوې دسيسې په ترڅ كې ووژل شو، د امان الله خان او نصرالله خان تر منځ د يو لړ نښتو او ستونزو څخه وروسته امان الله خان وكولى شول چې له خپل تره (نصرالله خان) څخه ميدان وگټي او د پلار ځايناستى شي. د امان الله خان د بري راز په دې كې و چې:

۱ - دى امير په كابل كې خپل ځايناستى ټاكلى و، هغه ځاى چې حرم، دربار او خزانه هلته وه.

۲ - وروسته د امير له وژنې له امان الله خان څخه فوځ او لښكرو ملاتړ وكړ.

۳ - اولس سره يې له انگرېزانو څخه د خپلواكۍ اخیستلو ژمنه وكړه.

د همدغو دلايلو په سبب، حالاتو د امان الله خان په گټه بدلون وموند او يوه اونۍ وروسته د جمعې په ورځ د كابل د عيدگاه په جامع جومات كې دى د خلكو په منځ كې ښكاره شو او د شور بازار حضرت (شېرآقا) له لوري يې يوه ورېښمينه پگړۍ پر سر كېښودل شوه. په دې توگه شهزاده امان الله خان د امير ځايناستى او د افغانستان پاچا شو. (۳: ۹۸، ۹۹ مخونه)

سياسي اقدامات

د سياسي اقداماتو په برخه كې تر ټولو لومړى د خپلواكۍ د اعلان او گټلو موضوع مهمه ده، په كار ده چې د نورو موضوعاتو د روښانه كولو لپاره پرې په لنډ ډول بحث وشي.

شاه امان الله غازي د افغانستان هغه هېواد پال او آزادي خوښوونكى مشر و چې د برتانوي سترواكۍ په وړاندې يې د هېواد ملي آزادي بخښونكى پاڅون رامنځ ته او په ښه تدبير او زړورتيا سره يې تر وروستي پړاوه ورساوه. كه څه هم د افغانستان د پوره خپلواكۍ په برخه كې د افغانستان غيور اولس، د لومړني مشروطيت پلويانو او په ځانگړي توگه د ډيورنډ فرضيې كرښې هغه غاړې پښتنو او بلوڅو ورونو د انگرېزي استعمار پر ضد د مبارزې سنگرونه گرم ساتلي وو، خو د وخت رژيمونو د خپلو كمزورو سياستونو په پايله كې نه شو كولاى چې د گران هېواد د بشپړې خپلواكۍ په برخه كې عملي گامونه پورته كړي. همدا لامل و چې افغانستان د خپلواكۍ دمخه يو نيمه مستعمره هېواد و او بهرنۍ خپلواكي يې د انگرېز له لوري سلب شوې وه. كله چې

شاه امان الله خان د ۱۲۹۷ ش. کال د حوت په نهمه نېټه د پلار له وژلو وروسته په کابل کې واک ته ورسېد، نو د همدغې میاشتې په ۱۶ مه نېټه یې په یوه لوی دربار کې د افغانستان بشپړ استقلال اعلان کړ. (۴: ۵، ۶ مخونه)

واک ته په رسېدلو سره غازي امان الله خان د افغانستان ملت ته خپلې برنامې د یوې اوږدې اعلاميې په ترڅ کې بیان کړې چې لنډیز یې په لاندې ډول دی: «ای د افغانستان معظم ملته! ما د پلار د شهادت پر مهال په کابل کې د سلطنت وکالت په غاړه درلود او اوس مې نوموړی د امانت دروند پېټی، متوکلاً او معتصماً بالله په غاړه واخیست... ما ژمنه وکړه چې د افغانستان دولت هم لکه د نړۍ د نورو خپلواکو قدرتونو په څېر، د هېواد په دننه او بهر کې آزاد او خپلواک وي. د افغانستان ملت د هېواد په دننه کې بشپړه آزادي ولري او له هر ډول ظلم او تیري څخه خوندي وي او خلک باید یوازې د قانون تابع وي او بس. په ټولو څانگو کې اجباري کار او بیگار منع دی. زموږ حکومت به په افغانستان کې داسې اصلاحات وکړي چې زموږ ملت او هېواد په دې وتوانېږي چې د نړۍ د متمدنو اولسونو ترمنځ وړ مقام لاس ته راوړي. زه به د هېواد په چارو کې سلا او مشوره د ((شاورهم فی الأمر)) د حکم پر بنسټ خپل لارښود گرځوم او...» (۳: ۹۹، ۱۰۰ مخونه)

حسن کاکړ زیاتوي: وروسته له دې چې امان الله خان د فبروري په ۲۴ مه نېټه د کابل د مراد خانۍ په ډگر کې د هېواد بشپړه خپلواکي، د ټولو خلکو آزادي او برابري اعلان کړه، خلکو یې تود هرکلی وکړ او ټولو ولایتونو په لسو ورځو کې بیعت وړ واستاوه. بیا یې د مارچ د میاشتې په درېمه نېټه د امیر د وژل کېدلو او د ځان د پاچاهۍ په اړه د برتانوي هند وایسرای ته لیک واستاوه او څه باندې یوه میاشت وروسته د اپرېل په ۱۳ مه نېټه یې په کابل کې په یوه عام دربار کې د وطن پوره خپلواکي په دغو لفظونو څرگنده کړه: «ما خپل ځان او خپل هېواد پوره آزاد، په خپل اختیار او خپلواک اعلان کړ. له دې وروسته به زما هېواد هغسې خپلواک وي لکه د نړۍ نور دولتونه او قدرتونه چې دي. هېڅ باندنی هېواد به پرې نه ښودل شي چې یوه وېښته قدر حق ولري چې د افغانستان په دننیو او باندنیو چارو کې گوتې ووهي او که کوم چا دغسې وکړل، زه تیار او آماده یم چې په خپلې دغې تورې یې مری پرېکړم»

شاه امان الله د خپلې اوږدې وينا په پای کې د انگریز سفیر (حافظ سیف الله) ته مخ کړ، ورته یې وویل: ((اوه سفیره، ته پوه شوې چې ما څه وویل؟ هغه ځواب ورکړ چې هو، زه پوه شوم)). د هند وایسرای د اپریل په ۱۵ مه نېټه د شاه امان الله خان د لیک ځواب واستاوه، خو په لیک کې د خپلواکۍ په اړه څه نه و ویل شوي، بلکې په نورو مسایلو (سوداگری) باندې خبرې شوې وې، ځکه چې برتانیه تر دې دمه حاضر نه وه چې د افغانستان خپلواکي ومني. غازي امان الله خان چې پوه شو، نو د انگریزانو په مقابل کې یې د جنگ لار ونيوله او د برتانیې د حاکمیت پر ضد یې هم دننه او هم بهر د مسلمانانو، هندوانو او سکانو په پارولو پیل وکړ. (۱۲: ۱۹، ۲۲ مخونه) امان الله خان د هند د وایسرای (لارډ چلمسفورد) له لیک رسېدلو څخه دوه اونۍ وروسته د درېو افغاني جنرالانو او قومندانانو په مشرۍ افغاني فوځونه مختلفو سیمو ته واستول. لوی درستیز صالح محمد خان د می په دریمه ډکې ته ورسېد، سردار عبدالقدوس خان د می په پنځمه قلات ته ورسېد او یوه ورځ وروسته محمد نادر خان له یو منظم افغان فوځ او څو زره قبایلي خلکو سره (چې زیاتره یې غلجیان وو) خوست ته ورسېد. (۱: ۹۱ مخ)

کله چې د می په ۴ مه نېټه د افغان-انګلیس درېیم جنگ پیل شو، په درېو وارو جبهو کې اولسي خلکو د جنگ د معمول پر اساس له فوځ سره ملګرتوب پیل کړ. د ټولو قومونو د جنگ جذبې غښتلې وه، په تېره بیا په جنوبي محاذ کې پکتیاوالو، او د وزیرستان مسعودو او وزیرو له ځانه د انگریزانو په وړاندې ښه مېرانه وښوده. (۱۲: ۲۳ مخ)

غلام محمد غبار د خپلواکۍ په جگړه کې د اولسي خلکو د جذبې او مېراني په اړه زیاتوي: د ډېورنډ د کرښې د دواړو خواوو قومونو په دغه جنگ کې برخه واخیسته. د انگریزانو قومي ملېشاوو هم خپلې دندې پرېښودلې، کورونو ته ولاړې او یا له افغان ځواکونو سره یو ځای شوې. دغه ملېشاوې چې د ډېورنډ له هغې غاړې قومونو جوړې وې، افغاني فوځونو سره یې یو ځای کېدل د دې سبب شول چې انگریزان مورال له لاسه ورکړي او یا یې معنوي حال کمزوری شي. د خپلواکۍ په دغه جنگ کې دغو پښتنو ثابته کړه چې دوی د پخوا په شان د افغانستان رښتیني پلویان او ساتونکي دي. په اصل کې د دوی او د اولسي افغانانو له امله و چې په لندن کې د برتانیې

حکومت د هند د گورنر دغه وړاندیز رد کړ چې ویل یې د هندوستان د نا کراریو د غلي کولو لپاره ښه لاره داده چې جلال آباد ونيول شي. په لندن کې د هندوستان لپاره د دولت وزیر د هند د وایسرای وړاندیز په دې ډول ونه مانه: «زه په دې ډاډه یم چې تا به د تاریخ درسونه هېر کړي نه وي او هغه دا چې مور د افغان له منظم فوځ نه دومره وېره نه لرو لکه چې د قومي ملېشاوو او زموږ په خورو کمپونو او د مخابرو په کرښو باندې یې د هغوی له یرغلونو نه لرو. (۱۱: ۹۱۶، ۹۱۷ مخونه)

امیر امان الله خان لومړی حکومت جوړ کړ، عبدالقدوس خان یې صدراعظم او محمود طرزی یې د بهرنیو چارو وزیر کړ. بیا یې بخارا ته خپل استازی په گوته کړ او له شوروی سره یې اړیکې ټینګې کړې. شورویانو د افغانستان خپلواکي د برتانویانو په وړاندې یو ستر بری ګاڼه، نو ځکه یې د یوې اعلامیې په ترڅ کې د ۱۹۱۹ م. کال د مارچ په ۲۷ مه نېټه د افغانستان خپلواکي په رسمیت وپېژندله. دا په داسې حال کې ده چې له یوې خوا د شوروي مشر (لینن) محمد ولي خان دروازي د مې په ۲۷ مه نېټه د افغانستان د استازي په توګه مني او له بلې خوا په همدې نېټه (۲۷ مې) د افغانستان مجاهد اولس پکتیا ته څېرمه د انګریزانو فوځي کلاګانې له منځه وړي او د افغانستان بیرغ پورته کوي. د خپلواکۍ جنگ چې په درېو جبهو (خیبر، کندهار، خوست) کې د سپه سالار صالح محمد خان، سردار عبدالقدوس خان او جنرال نادر خان په مشرۍ پیل شوی و، د ډېورنډ دواړو لورو ته پرتو اولسونو په کې د انګریزانو په وړاندې له ځانه قوي مېړانه او همت وښود او د خدای (ج) په نصرت سره یې د نړۍ ستر استعماري قوت په ګوندو کړ. (۸: ۱۹۳ مخ) دا په داسې حال کې و چې برتانیه له سیاسي، اقتصادي او فوځي پلوه له افغانستان څخه ډېره ځواکمنه وه، د نړۍ په نورو برخو کې یې مستعمرې درلودې. هند، ایران، تر دې چې پر عشق آباد او بخارا یې واک چلېده. همدا راز مجرب جنرالان، غښتلی فوځ (۳۴۰ زره) یې درلود. ریل لارې، عصري مخابراتې، زره پوښونه، ټانکونه او الوتکې یې په واک کې وې. که څه هم افغان مېړني اولس دغه څېزونه لیدلي هم نه و، خو بیا یې هم د خدای (ج) په نصرت انګریزي قوتونو ته ماتې ورکړه او د افغانستان د خپلواکۍ بیرغ یې د تل لپاره په نړۍ وړپاوه.

د انگرېز په وړاندې د افغان دولت او اولس مېرانه د دې سبب شوه چې لويه برتانيه د جون د مياشتې په دوهمه نېټه متارکه اعلان کړي او په راولپنډۍ کې د افغان او انگليس ترمنځ خبرې پيل شي، چې د همدغو خبرو په پايله کې بيا د اگست په اتمه نېټه د دواړو لورو ترمنځ يو تړون لاسليک شو او د افغانستان بشپړ استقلال يې په رسميت وپېژنده. دغه تړون د غازي امان الله خان له خوا په کابل کې د ۱۹۱۹م. کال د اگست په ۸ مه نېټه چې د ۱۲۹۸ ش. کال د زمري له ۲۸ مې نېټې سره سمون خوري لاسليک او تصديق شو او د خپلواکۍ لومړی جشن يې په پغمان کې په شاندارو مراسمو سره ولمانځه.

غازي امان الله خان په دې تاريخي اړتيا پوهېده چې سياسي خپلواکي هله بشپړه او غښتلې کېدلې شي، خو په اقتصادي، فرهنگي او ټولنيزو برخو کې بنسټيز اصلاحات او سمونونه نه وي رامنځ ته شوي، نو ځکه يې د آزادۍ د لا بشپړولو په ارمان سياسي، اقتصادي او فرهنگي اصلاحات پيل کړل چې د خلکو له خوا يې تود هرکلی وشو. (۴: ۱۳۱، ۱۳۴ مخونه)

د خپلواکۍ د اعلان او گټلو وروسته امني دولت وکولی شول چې يو لړ سياسي اقدامات ترسره کړي، د يووالي او جمعي پرېکړو لپاره څو لويې جرگې جوړې کړي. د ۱۳۰۱ ش. کال د حوت په مياشت کې لويې جرگې د افغانستان لومړنی اساسي قانون (د افغانستان د دولت اساسي نظامنامه) په (۷۳) مادو کې تصويب کړ. په دغه قانون کې نه يواځې د افغانستان خپلواکي تسجيل وه، بلکې دغه قانون يوه لويه تاريخي وثيقه او ملي بريا وه. د اساسي قانون ترڅنگ يواځې په ۱۳۰۱ ش. کال کې (۳۱) بېلابېلې دولتي نظامنمې خپرې شوې، په داسې حال کې چې د خپلواکۍ په لومړيو لسو کلونو کې د دغو نظامنامو تعداد (۷۰) ته ورسېد چې په سياسي، اقتصادي او ټولنيزو برخو کې د حکومت او ملت د گټې وړ وگرځېدلې. همدارنگه امني دولت هڅه وکړه چې درې گونې قواوې رامنځ ته کړي چې په سر کې يې غازي امان الله خان قرار درلود. مقننه قوه هغه مهال د «دولتي شورا» په نامه يادېده او له دوو برخو څخه جوړه وه چې يوه برخه يې انتصابي او بله برخه يې انتخابي وه. محمد ولي ليکي: «د اساسي قانون ترڅنگ (۷۷) نظامنمې تصويب شوې او د قوانينو او نظامنامو د تطبيق په غرض په خپله شاه د هېواد ولايتونو ته سفر کاوه او دهغوی د

تطبيق له څرنگوالي يې کنترول کاوه. له دولتي ادارو څخه د ليدنې پر مهال يې له مسوولينو پوښتنې کولې، کاري نيمگړتياوې يې پيدا کولې او د لازمې توضيحاتو په ترڅ کې يې مسوولين د هغوی په لرې کولو باندې گمارل». (۵: ۳۶۰، ۳۶۱ مخونه) د همدغه اساسي قانون له مخې د افغانستان ټول اتباع پرته له ديني او مذهبي توپيره افغانان وگڼل شول او هر راز اسارت، تبعيض او تعرض منع اعلان شول. دغه راز د افغانستان ټول اتباع د شريعت او نظامنامې (قانون) له مخې د مملکت په وظيفو او حقوقو کې مساوي وگڼل شول.

شاه امان الله خان د خپلې لومړنۍ ژمنې له مخې د خپلواکۍ د گټلو، د درې گونو قواوو د رامنځ ته کولو او د دولت د چارو د ښه تنظيم لپاره د (۷۷) نظامنامو د ليکلو او تصويب ترڅنگ په بېلا بېلو سيمو او وختونو کې درې لويې جرگې چې د مشرقي (۱۳۰۱ ش.) کال او د پغمان د (۱۳۰۳) او (۱۳۰۷) ش. کلونو لويې جرگې يې گڼلې شو، د ستونزو د حل او د نظام د پرمختگ لپاره را وبللې. (۴: ۹ مخ)

لومړۍ لويه جرگه چې د ۱۳۰۱ ش. کال د جلال آباد په ښار کې جوړه او ۸۷۲ استازو په کې گډون کړی و، ژمنه په کې وشوه چې دولتي چارې به د نظامنامو (قوانينو) له مخې پرمخ ځي. دوهمه جرگه چې په ۱۳۰۳ ش. کال په پغمان کې دايره شوه، په کې په آزاد ډول د نظامنامو په تړاو خبرې وشوې. په دغه جرگه کې چې ۱۰۵۴ استازو گډون کړی و، د اجنډا بحث يې د هېواد کورنۍ او بهرنۍ مسټلې او همدارنگه مهمه موضوع يې د روسانو له لوري د پنجدې نيول و چې بايد بېرته افغانستان ته وسپارل شي. دريمه لويه جرگه هم په پغمان کې په ۱۳۰۷ ش. کال د سنبلې په مياشت کې پرانستل شوه چې د استازو شمېر يې ۱۱۰۰ تنو ته رسېده. دغه جرگه د يوه نوښت له مخې رابلل شوې وه، په دې جرگه کې قومي مخورو مشرانو او ديني علماوو گډون کړی و. شاه امان الله خان د جرگې لومړۍ غونډه په دې وينا پرانستله چې دی استازو ته د واکمن په توگه نه غږېږي او څوک هم دې ته اړ نه باسي چې دده وړاندیزونه ومنې. دغه جرگه چې شاوخوا يوه اونۍ وغځېده د يوه پرېکړه ليک له مخې په کې په ځينو مسايلو ټينگار وشو. په جرگه کې يو شمېر داسې وړاندیزونه هم وو چې پايلې يې ډېرې ترڅې او نورو غبرگونونو ته يې لار پرانسته او هېواد يې له سياسي کړکيچ سره مخامخ کړ. (۸: ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲ مخونه)

فرهنگي اقدامات

اماني دولت د خپلواکۍ د بريالي انقلاب په پايله کې په دې وتوانيد چې د علم او فرهنگ په برخه کې هم وځلېږي او لازم اقدامات ترسره کړي. غازي امان الله خان چې علم او فرهنگ سره ځانگړې علاقه درلوده، د فرهنگ په برخه کې يې يو لړ مثبت بدلونونه رامنځ ته کړل. يو تعداد ورځپاڼو او جريدو د هېواد په سطحه زياتوالی وموند. هغه يو، دوه جريدې چې د امير حبيب الله خان په وخت کې له چاپه راوتلې (سراج الأخبار، سراج الأطفال) ځای يې ډېرو مختلفو جريدو ډک کړ. د امان افغان جريدې ترڅنگ گڼو نورو جريدو، لکه: اتفاق اسلام، اتحاد او اتحاد مشرقي په نشراتو پيل وکړ. (۱۰: ۴۴ مخ)

څېړنپوه سيما رسولي په خپل اثر «استرداد استقلال و اصلاحات در افغانستان» کې ليکي: د امانې دولت په پيل کې يو علمي او فرهنگي غورځنگ په افغانستان کې منځ ته راغی چې د هڅو او زيار په پايله کې يې د افغانستان فرهنگي اړيکو پراخوالی پيدا کړ، تر دې چې نورې نړۍ ته وغځېدلې. لومړني (ابتدایي)، منځني او عالي مکتبونه په پراخه پيمانه تاسيس شول. لومړنۍ زده کړې اجباري او وړيا اعلان شوې. همدارنگه د معارف وزارت له خپل منظم تشکيل سره د دولت په تشکيلاتو کې شامل شو. دلومړي ځل لپاره د معارف انجمن رامنځ ته شو. د تأليف او ترجمې، د کتابونو او درسي موادو او د ښوونکو د روزنې لپاره لوايح او مقررات وضع شول. دغه راز له ځينو بهرنيو هېوادونو سره فرهنگي اړيکو پالل پيل شول. د ښوونکو او مشاو رينو استخدام ته پاملرنه زياته شوه. په پلازمينه کې پر حبيبيې لېسې سربېره داماني لېسه تاسيس شوه چې په کې فرانسوي او جرمني ښوونکو تدريس کاوه. د دې ترڅنگ نور لومړني مکتبونه لکه: مستورات، د جلال آباد، کندهار، مزار، قطغن، غازي، استقلال لومړني (ابتدایي) ښوونځي چې په ټوله کې يې شمېر له ۳۲۲ څخه اوږي، په ټول هېواد کې تاسيس شول او په ۱۹۲۷م. کال کې د دغو ټولو لومړنيو ښوونځيو د شاگردانو شمېر ۵۱ زرو ته او د لېسو د زده کوونکو شمېر ۳ زرو ته رسېده چې د همدغه کال په جريان کې څو سوه افغاني زده کوونکي بهرنيو هېوادونو، لکه: فرانسې، جرمني، ايټاليا، شوروي اتحاد او ترکيې ته د بېلابېلو څانگو د زده کړو لپاره واستول شول. (۶: ۲۵۱ مخ)

د افغانستان تر وروستي افغانه» اثر لیکوال ليکي: امانی دولت په ۱۹۲۳ م. کال افغان محصلین د لوړو زده کړو لپاره فرانسې هېواد ته واستول او پراخ پلانونه تر لاس لاندې وو چې گڼ شمېر افغانان اروپايي فابريکو او تخنيکي مؤسساتو ته د عملي کار او حرفوي زده کړو لپاره ولېږل شي. د ښځو پوهنې او روزنې لپاره ځانگړې پاملرنې شتون درلود او د مېرمنو د دوو ښوونځيو پالنه ملکې ثريا او د غازي امان الله خان مور (ملکه سرور سلطان) په غاړه اخیستې وه. په ۱۹۲۸ م. کال د نجونو لومړنۍ ۲۸ کسيزه ډله ترکيې ته له نوموړي هېواد سره د همدغه کال د دوستۍ او همکارۍ تړون له مخې د منځنيو زده کړو لپاره واستول شوه. کلتوري چارې چټکې او هم په کې ژور اصلاحات او سمونونه رامنځته شول، زيات شمېر خپرونو په خپرېدو پيل وکړ او ترڅنگ يې د جنگ وزارت په يو لړ دولتي خپرونو په فعاليت لاس پورې کړ. تياتر، اوپرا، موسيقي، فلم او نور په هېواد کې په عامېدو وو. په ۱۹۲۰ م. کلونو کې پغمان د هېواد د اوپرا لومړی مرکز و. په ۱۹۲۳ م. کال کې لرغونپوهنه (ارکيولوژي) او په هغې باندې څېړنې په ټول توان پيل شوې. د فرانسې له حکومت سره د تړون له مخې په افغانستان کې د هغه هېواد د لرغونپوهنې کارپوهانو او لرغونپوهانو کار او څېړنې پيل کړې او د افغانستان لرغونپوهنې په نوم څانگه پرانستل شوه. (۷: ۹۰، ۹۱ مخونه)

د فرهنگ په سطحه کې معارف دومره پراختيا وموندله، تر دې چې د پکتيا او خوست خلکو هم ۷۰۰ زره افغانۍ اعانه دولت ته ورکړه چې ښوونځي ورته تاسيس کړي او په همدغه وخت کې په گردیز، خوست، زرمت او ځمکنيو کې څلور ښوونځي جوړ او زده کوونکو په زده کړو پيل وکړ. په نورو ولاياتو کې هم له معارف سره مينه په څپو وه او په کندهار او کابل کې هندوانو هم ښوونځي جوړ کړل او په وروستيو کې د مستوراتو ښوونځي تاسيس شول او بهر ته د لوړ تحصيل لپاره هلکان او نجونې ولېږل شوې. (۹: ۱۸۰ مخ)

غازي امان الله خان چې د مطبوعاتو په مثبت رول باندې پوهېده، نو ځکه يې په ۱۳۰۳ ش. کال د مطبوعاتو په قانون کار پيل کړ، ياد قانون يې جوړ او بيا يې خپور کړ. د همدغه قانون په رڼا کې يې دغه ورځپاڼې او جريدې چاپ او خپرې کړلې چې د افغاني ټولنې په پرمختگ، تنوير، روزلو او بيدارولو کې خپل ملي رسالت ادا کړی: امان افغان، افغان، ابلاغ، حقيقت، اتحاد مشرقي، اتفاق اسلام، غازی، ستاره افغان،

اتحاد اسلام (بیدار)، اصلاح، طلوع افغان، ارشاد النسوان، انيس، د معرف معارف مجله، مجموعه عسكريه مجله، ثروت مجله، مجموعه صحیحه مجله او پښتون غږ. بې له شکه دغه ورځپاڼې، مجلې او جريدې د امانې دولت د څلورم رکن په توگه يادولی شو او په اوس وخت کې يې د دموکراسۍ جز گڼو. د امانې دورې نوميالي ليکوالان او ژورنالستان مولوي عبدالروف کندهاری، علامه محمود طرزی، عبدالهادي داوي (پرېشان)، عبدالرحمان لودي، غلام محی الدين افغان، مولوي صالح محمد هوتک، مير سيد قاسم خان او مير غلام محمد غبار يادولی شو. د غازي امان الله خان په مشرۍ د کابل په ښار کې کتابتونونه، راډيو، سينما او تياتر رامنځ ته او په فعاليت يې پيل وکړ. ديارلس جريدې او مجلې د دولت له خوا خپرې شوې چې د ارشاد النسوان جريده په ۱۹۲۲ م. کال په کابل کې د (الف.ري) او روح افزا د وطن دوستو مېرمنو په مديريت او سرمحررۍ سره په اتو مخونو کې چاپ شوه او د مېرمنو په بيدارۍ کې يې مهمه ونډه درلوده. پښتو د افغانستان د معارف په نصاب کې شامله او دتعليم ژبه وگرځېده. د پښتو ژبې د روزنې، پالنې او بډاينې په موخه په ۱۳۰۱ ش. کال پښتو مرکه (مرکه د پښتو) جوړه شوه او تر ۱۳۰۲ ش. کال پورې يې دوه کتابونه (يوازينۍ پښتو، پښتو پښويه) وليکل او د افغانستان لومړنی قانون (نظامنامه) يې په پښتو وکښله او خپره يې کړه. همدارنگه شاه امان الله خان د ۱۹۲۷-۱۹۲۸ م. کلونو په بهير کې د نړۍ بېلا بېلو هېوادونو ته سفر وکړ او د سفر په لړ کې يې د افغانستان فرهنگي اړيکې له يو شمېر هېوادونو سره ټينگې کړې. (۴): ۱۲، ۱۳ مخونه)

د ښوونې او روزنې په برخه کې د امانې دولت يو بل ښه او بنسټيز اقدام د معارف لپاره د يوې ځانگړې بودجې ټاکل و، هغه بودجه چې د امير حبيب الله په وخت کې يې اندازه شپږ زره روپيو ته رسېده او شاه امان الله يې اندازه څه د پاسه پنځه ميليونو ته ورسوله. په امانې دور کې وروسته د دربار او د دفاع له وزارتونو د معارف بودجه په دريمه درجه کې شوه. (۳: ۱۱۰ مخ)

اقتصادي اقدامات

د امانې دولت مؤسس شاه امان الله خان د افغانستان د سياسي آزادۍ د ټينگښت لپاره د فرهنگي هڅو تر څنک په يو شمېر اقتصادي اقداماتو هم لاس پورې کړ چې

گران هېواد نړۍ سره په اقتصادي ډگر کې سيال کړي او د دې جوگه شي چې خپل بار په خپلو اوږو پورته کړي. محمد حسين خان چې د امني عصر شاهد حال دی، په خپل اثر «افغان پاچا» کې ليکي: اعليحضرت واک ته په رسېدو په لومړي کال د يو فرمان له مخې درباري لگښتونه او بې خدمته معاشونه چې اشرافو به مفتخه اخيستل د بودجې د سپما لپاره بند کړل. د سوداگرۍ د ودې او پراختيا لپاره يې هلې ځلې پيل کړې، په خپله يې د ملت د يو وگړي په توگه د دې لپاره کار و باري شرکتونو کې برخه واخيسته چې نور خلک هم عملاً گټې ترلاسه کولو ته را وبولي. غازي امان الله د شفاهي موعظو ترڅنگ په مجلو او جرايدو کې هم د اقتصاد د رشد، پرمختگ او د ټولني د بډاينې لپاره مهم هدايات خپاره کړل. هغه اضافي او اسرافي لگښتونه چې په واده، کوژدن، ماتم او نورو رواجونو کې کېدل، يوه کورنۍ او آن څو نسلونه يې په پور کې ډوبول، منع اعلان کړل. شاه امان الله خان په تدبير او مشورو سره داسې سيستمونه را منځ ته کړل چې د ملت د آبادۍ او ښکمرغۍ لامل شول. بيت المال ته يې پاملرنه وکړه، د پلازمينې بزگرانو ته يې ماليه له جنسه نقدو ته واړوله، د ماليې په مامورينو يې پام وکړ، په ختيځ سمت کې يې له مامورينو څخه په خپله ازموينه واخيسته او برياليو ته يې زر روپۍ انعام ورکړ. همدارنگه يې د اقتصادي پاليسۍ له مخې د ملت او دولت گټه يو ځای کړه. (۱۳: ۱۷۱، ۱۷۵ مخونه)

مير غلام محمد غبار زياتوي: امير امان الله خان د سمونونو په تطبيق کې بريالی و، داسې چې د ملت د اکثريت (بزگرانو، شپنو او کسبگرو) په وړاندې يې درانه بارونه سپک کړل. جنسي ماليات، د خريدارۍ د غلې حواله کول، لرې ځايونو ته د اجباري آذوقې رسول، د دولتي مالياتو د راټولولو اجاره داري، د ماليه ورکونکي او ماليه اخيستونکي ترمنځ د فيوډال او ملکانو واسطه، د قريه دارۍ تشکيل، اجباري کار او بيگار او له صنعتکارانو او کسبگرو څخه د بازار بېلا بېل ټکسونو او نور منع اعلان کړل. په کابل کې د ماليې د اداراتو د چارو د تنظيم په خاطر د (اصول دفتر) ښوونځي پرانستل شو. د کرنې مامورينو او د مالياتو د تحصيل لپاره په ۱۹۲۳ م. کې يو شمېر قوانين جوړ او وضع شول. سوداگري هم پراخه شوه، يو شمېر گمرکونه د هېواد دننه کم شول، د سوداگريزو معاملاتو لپاره شرعي محکمې جوړې او يو شمېر تجارتي شرکتونه جوړ شول.

دا چې د هېواد اقتصاد په لومړي حالت کې او وروسته پاتې و، فابريکې او د اوسپنې پټلۍ نه وې، امانې دولت په دې لټه کې شو چې افغانستان ته فابريکې او د اوسپنې پټلۍ راولي، نو په همدې سبب يې په ۱۹۲۱ م. کال له دوو فرانسوي او جرمني شرکتونو سره يو قرار داد لاسليک کړ چې د لسو کلونو په جريان کې د وسپنې پټلۍ له جنوب څخه تر شمال پورې وغځول شي. همدارنگه د تيلفون او تلگراف د لين د غځولو چارې له مرکز څخه تر ولايتونو پورې پيل شوې. په پغمان، جلال آباد او کندهار کې د برېښنا په سټېشنونو باندې کار پيل شو. د خرمن جوړولو، باروت جوړولو، سمنټو او گوگر جوړولو فابريکو ته برېښنا ورسول شوه. د موټرو د ترميم، د پرزو جوړولو، صابون، عطر، تار جوړولو او رخت او بدلو، ترکانۍ او يخ جوړولو فابريکې او د پنبې د غوړ ايستلو ماشينونه په کندهار، مزار او هرات کې جوړ او ودرول شول. په همدې ډول د قندسازي، نساجي، د تنيو د جوړولو فابريکه، د ميوې ساتنې فابريکه او د خاکي تيلو فابريکې جوړې شوې. دغه راز د کابل، مزار، شوروي، ايران او د ترکيې ترمنځ د هوايي ډاگونو چارې پيل شوې. د غزني د سراج او بند غازي د اوبو بندونو کارونه پرمخ ولاړل او دولت جرمني هېواد څخه د سوداگريزو معاملو حق او د پوليند هېواد څخه يې د ترانزيت حق ترلاسه او له مسکو او برلين سره يې د سوداگريزو قرار دادونو په اړه خبرې پيل کړې. (۱۱: ۹۴۹، ۹۵۰ مخونه)

اقتصادي ودې او پرمختيا ته د زمينې برابرولو په ترڅ کې تر هر څه دمخه امانې دولت په ۱۳۰۱ ش. کال د افغانستان لومړنۍ بودجه تصويب او ترتيب کړه او هم يې په همدغه کال د افغانستان دمصنوعاتو د استعمال فرمان صادر کړ. ورپسې يې د للمي ځمکو د کرنې، د سوداگريزو شخړو، د دولت د خزانو، د عمومي بودجې او د دولتي تعميراتو په اړه نظامنامې خپرې کړې چې له مخې يې چارې اسانه او قانوني اړخ پيدا کړي. د کابل ښار د پراختيا، جوړښت او سمون په خاطر د ۱۳۰۳ ش. کال د حمل په مياشت کې د کابل ښاروالۍ جوړه او په کار يې پيل وکړ. د ۱۲۹۸ ش. کال مالي عوايد ۴۰ ميليونه کابلۍ، مصارف ۳۱ ميليونه او ذخيره ۹ ميليونه وه. د ۱۲۹۹ ش. کال دولتي عوايد ۴۵ ميليونه، مصارف ۳۶ ميليونه او ذخيره ۹ ميليونه وه. د ۱۳۰۳ ش. کال مالي عايدات ۷۵ ميليونه کابلۍ، مصارف ۶۸ ميليونه، سپما ۷ ميليونه وه. د ۱۳۰۴ ش. کال ټول مالي عايدات ۸۴ ميليونه کابلۍ، مصارف ۶۰ ميليونه، سپما

۲۴ میلیونه وه. د ۱۳۰۵ ش. کال دولتي عواید ۷۲ میلیونه، مصارف ۵۰ میلیونه، سپما ۲۲ میلیونه وه. د ۱۳۰۶ ش. کال مالي عواید ۸۲ میلیونه افغانی، مصارف ۶۴ میلیونه، سپما ۱۸ میلیونه وه. له پورته ارقامو څخه پوهېږو چې د دولت عواید د هغه د مصارفو په پرتله زیات و او هېواد د اقتصادي ودې پر لور روان و. په همدې ډول امانی دولت په ۱۲۹۹ ش. کال د کابل د هوایي میدان او په ۱۳۰۲ ش. کال د دارالامان د نوي ښار د جوړولو کار پیل کړ. د ۱۳۰۰ ش. کال د سنبلې په میاشت کې د پغمان او ده افغانانو ترمنځ د اوبو د نلونو غځول بشپړ شول. (۴: ۱۴۱، ۱۴۲ مخونه)

د اوبو د دغو نلونو د تېرېدو او د نور وضعیت په اړه د امانی دورې یو شاهد محمد حسین خان لیکي: په کابل کې به هر دوهم او دریم کال وژونکې وباگانې راتللي، شاه امان الله خان د دې ستونزې د حل لپاره له پغمانه د پاکو اوبو نلونه را تېر کړل، د خوراکي توکو په دوکانونو یې روغتیایي څارنه پیل کړه او په کوڅو کې یې د چټلو اوبو وتلو لپاره ویالې واېستلې. د کابل په شمول په ټولو ښارونو کې ښاروالۍ را منځ ته شوې. (۱۳: ۱۹ مخ)

امانی دولت په هېواد کې د ښې راکړې ورکړې په موخه په ۱۹۲۰ م. کال کې کاغذي پیسې له چاپه را وایستې، د مقیاساتو قانون یې په ۱۹۲۲ م. کال وضع کړ. له ۱۹۲۰ م. څخه تر ۱۹۲۵ م. پورې د افغانستان صادرات له ۵۰ میلیونو فرانکو څخه تر یو بلینو فرانکو پورې لوړ شول. دولت د لومړي ځل لپاره اراضي اصلاحات پیل کړل، دولتي ځمکې یې خلکو ته وپېشلې او د لومړي ځل لپاره یې اضافي غنم او وربجی او نور زراعتي تولیدات پر روسیه باندې وپلورل او بهرنی اسعار یې په لاس راوړل. همدارنگه په کندهار، هرات او مزار شریف کې یو شمېر کارخانې او فابریکې جوړې شوې. د کانونو او نفتو ایستلو لپاره پروگرامونه جوړ او بهرنی کارپوهان په کار وگمارل شول. (۴: ۱۴۲، ۱۴۳ مخونه)

سفرونه او له نړۍ سره د اړیکو پالل

د امانی دولت مؤسس (غازي امان الله خان) له یو شمېر رغاونو وروسته و پتيله چې د افغانستان د ودې او لا پرمختگ لپاره ځینو بهرنیو هېوادونو ته سفر وکړي. شهبسوار سنگروال د «امان افغان ورځپاڼې» له مخې لیکي: شاه امان الله خان نیت وکړ چې د سمندر له لارې اروپا ته سفر وکړي او د وزیرانو د شورا په غونډه کې یې د خپل سفر

په اړه وويل: « مور افغانستان خپلواک کړ، سوله مو ټينگه کړه، اوس خلک له قانون نه ملاتړ کوي، غوره به دا وي چې اروپا ته سفر وکړو، هېواد د پرمختگ په لور روان کړو او...». افغان واکمن په ۱۹۲۷ م. کال د ډسمبر په مياشت کې د يوه لوړرتبه دولتي پلاوي په ملتيا چې ملکه ثريا هم ورسره وه د سفر په نيت د چمن په لور وخوځېد. پاچا د کوبټې له لارې هند، مصر، ايتاليا، فرانسې، بلجيم، المان، بریتانيا، شوروي، ترکيې او ايران ته سفرونه وکړل. (۸: ۲۲۷، ۲۲۸ مخونه)

مخکې له دې شاه امان الله خان بهر ته سفر پيل کړي د پاچا مشاوران په سر کې محمود طرزی د اروپا پر نښگنيو ډېر غږېده او پاچا يې هغه لوري ته سفر ته هڅاوه. دغه سفر چې خپله افغان واکمن ته په زړه پورې او اړين ښکاره کېده، نو وزيرانو ته يې په يوې غونډه کې وويل: « مور د ننيو چارو د پرمختگ په اړه ډاډه يو او افغانستان په پوره آزادۍ او خپلواک ډول سره ښه پر مخ ځي. د هېواد له يوه گوټ نه تر بل گوټ پورې له قوانينو څخه اطاعت کېږي. هر څه په کرارۍ سره پر خپل محور څرخي، نو اوس ماته ښايي چې اروپا ته په سفر لار شم او بېرته له ځان سره د خپل گران وطن د پرمختگ لپاره د څېزونو په بڼه د نړۍ د خلکو د چلندونو او رواجونو پوهه راوړم. زه به تجربې ترلاسه کړم او د ډول-ډول څيزونو د جوړولو لپاره به فابريکې جوړې کړم.» (۱۲: ۷۴ مخ)

اعليحضرت امان الله خان اروپا ته له سفره مخکې هېوادوالو ته روښانه کړه چې زما سفر دوه موخې لري، هغه دا چې افغانستان ته د اروپا د برياوو او پرمختياوو راوړل او اروپايانو ته دا ويل چې افغانستان هم د خداي پر ځمکه د يوه هېواد نوم دی. پاچا غوښتل چې د اروپا د پرمختگ راز وپېژني، څه چې د هېواد په گټه وي هغه راوړي او دلته ترې کار واخلي. (۲: ۲۶ مخ)

ابراهيم عطايي ليکي: شاه امان الله د سفر د ملگرو په برخه کې ښه انتخاب کړی و او ملکه ثريا يې هم د ځينو مېرمنو سره يو ځای بيولې وه البته ده دا کار د احتياط له مخې کړی و چې متعصب افراد او ډلې ونه وايي چې د فرنگيانو ښځو سره يې ميلې کولې، خو مکار دښمن چې په کمين کې و، له همدغه کاره يې د ده پر ضد ډېره ناوړه گټه واخيسته. (۹: ۱۸۵ مخ)

شاه امان الله خان چې د ايټاليې د دولت په بلنې او له نورې نړۍ سره د اقتصادي، سياسي او کلتوري اړيکو د ټينګولو لپاره اروپا ته په سفر روان شوی و، د هغه سفر له کندهار څخه کراچۍ او بمبئي ته و، په داسې حال کې چې د انگليس دولت هغه ته په ډهلي کې په طمع و. پاچا د هند په ټولنو کې آزادانه خبرې وکړې او په دې توګه يې د انگليس دولت نور هم خفه کړ. ځوان پاچا له هند څخه مصر ته او بيا ايټاليا ته ولاړ. وروسته هند، فرانسې، بلجيم او بيا جرمني ته ولاړ. په انگلستان کې پاچا په دې باندې وپوهېد، که چېرې شوروي اتحاد ته له سفر کولو څخه ډډه وکړي، نو برتانيه له افغانستان سره هر ډول همکاري کولو ته چمتو ده، خو افغان واکمن ونه منله او بيا يې هم شوروي ته سفر وکړ. له هغه ځايه ترکيې او بيا ايران ته ولاړ او په پای کې بېرته هېواد ته راستون شو. د افغانستان پاچا ته په نږدې ختيځ کې د لويديځ استعمار ضد د يوه ختيځوال اتل په توګه او په اروپا کې ورته د انګرېز د امپراطورۍ په وړاندې د يوه فاتح په توګه هرکلی وويل شو. (۱۱: ۹۷۷، ۹۷۸ مخونه)

په دغو سفرونو کې غازي امان الله خان له اړوندو هېوادونو سره په مختلفو برخو (سياسي، اقتصادي، تخنيکي او فرهنگي) کې قراردادونه لاسليک کړل. که څه هم ځينې خلک دغه سفرونه نمايشي او د لګښتونو څخه ډک گڼي، خو برعکس دا سفرونه يو غير سياسي عمل او د بنسټيزو اصلاحاتو يوه برخه وه. دغو لويو سفرونو نه يواځې سياسي، اقتصادي او فرهنگي برياوې درلودې، بلکې د نړۍ د دولتونو له خوا په لوړه کچه وويارل شو. د بېلګې په توګه: د مصر پاچا غازي امان الله خان له لويديځ سره په مبارزه کې د ختيځ اتل ونوماوه. د ايټاليا پاچا افتخاري نښان ورکړ. له پاپ څخه يې د «اسپور طلايي» فرمان ترلاسه کړ. دغه راز يې له برلين پوهنتون څخه «افتخاري دکتورا» ترلاسه کړه او د آکسفورډ پوهنتون شاه امان الله او ملکه ثريا ته د لمر او سپوږمۍ لقبونه ورکړل.

ځوان پاچا هېواد ته له راستنېدو وروسته د ۱۳۰۷ هـ. کال د ميزان په اتمه نېټه د خپل سفر گزارش او د سفرونو لګښتونه او عوايد د «ستور» په ماڼۍ کې دولتي مامورينو او د ښوونځيو مسوولينو ته په ډاګه او وړاندې کړل، ويې ويل: «له خريداری پرته زموږ نور لګښتونه، لکه: د استقلال د عيد، دعوتونه، له بلديې، څانګو او روغتونونو سره مرسته، له بېوزلو افغانانو سره مرسته، ډالۍ، د هوټلونو خرڅ، د رېل کرايه، د هيأت

جيب خرڅونه چې ټول نولس لکه يو پنځوس زره افغانۍ (۱۹۵۱۰۰۰) کېدلې. کوم عوايد چې په لاس راغلل. لکه: ډالۍ، تحفې او هدايې ټولې يو کروړ اته ويشت لکه اته اتيازره (۱۲۸۸۸۰۰۰) افغانۍ شوې. د سفر د لگښت او گټې په اړه زما مصاحب محمد حسن خان د ماليې وزارت ته بشپړ حساب ورکړی دی».

له شک پرته غازي امان الله خان په اوږدو او له کړاوونو ډکو سفرونو کې وکولی شول چې د يو خپلواک او آزاد هېواد د پاچا په توگه د نړۍ ۱۲ هېوادونو او دولتونو ته افغانستان د يو خپلواک او آزاد هېواد په توگه ور وپېژني او په لسگونو سياسي او ديپلوماتيک، اقتصادي او تخنيکي، فرهنگي او سوداگريز تړونونه، موافقه ليکونه او قراردادونه له دغو هېوادونو او دولتونو سره لاسليک کړي. (۴: ۱۰۵ — ۱۰۷ مخونه)

د امانې دولت سقوط

که څه هم ځينې ليکوالان او پوه کسان د شاه امان الله خان د دولت د راپرځولو علت له وخت نه مخکې اصلاحات بولي او ځينې نور د افغانستان د خلکو وروسته پاتې والی د بغاوتونو او شورشونو اساسي عامل گڼي، خو له بل لوري يوه ډله خلک د امانې رژيم پر ضد د فتنو او ستونزو په رامنځ ته کولو کې د انگرېزانو تحركات، دسيسې او توطيې له بنسټيزو علتونو څخه شمېري. البته دغه ټول لاملونه د امانې رژيم په را پرځولو کې دخيل وو، خو د امانې دولت پر ضد او د شاه امان الله خان په کافر گڼلو کې د انگرېزانو دسيسې چې د ځينو داخلي کسانو په همکارۍ او يارۍ يې د مذهبي تبليغاتو پر بنسټ پياده کړې، اغېزناک او بنيادي نقش درلود.

انگرېزانو د خپلو جاسوسانو او الوتکو په ذريعه د ملکې ثريا خېره او عکسونه چې د يوې مېرمنې پر تنه مونډاژ شوي و د قبایلو ترمنځ وشيندل. د انځورونو د خورولو وروسته يې په ډېرې آسانۍ سره وکولی شول چې قبایل د غازي امان الله خان او ملکې پر ضد را وپاروي. (۴: ۲۴۱، ۲۴۹ مخونه)

امان الله خان لا د هېواد څخه د باندې و چې انگرېزانو خپل جاسوسان قبایلو او ښارونو ته داخل کړي وو. دا آوازې يې هره ورځ خپرولې چې پاچا په خارج کې مسلماني پرې ايښي او هره ورځ گرجي (کليسا) ته درومي. په خاينانه توگه يې د ملکې ثريا مونډاژ شوي عکسونه د قبایلو ترمنځ تيت او خورول چې بغاوت رامنځ ته او عام اذهان مغشوش کړي. مشهور او ماهر جاسوس کرنيل لارنس يې سيمې ته را واستوه

چې پر لگیدلي اور تېل وپاشي . ابراهيم عطايي زياتوی: « پاچا هيله درلوده چې له سفره وروسته به يې ولس د سترگو رانجه کړي، خو اولس پاچا سره په دې شپږ مياشتې غيابت کې نه يواځې بېگانه شوی و، بلکې د دښمنۍ په خشم کې ورته ايشيده». (۹):

(۱۸۶مخ)

که څه هم شاه امان الله له سفره وروسته په ۱۹۲۸م. کال غوښتل چې د ولس د نېکمرغۍ او هوساينې لپاره په لويو پروژو لاس پورې کړي او د ۱۹۲۴م. کال د ترخو تجربو په رڼا کې په ډېر احتياط مخکې لاړ شي، مگر دا پروژې بشپړې نه شوې، ځکه چې مکار دښمن (انگريز) د افغانستان د ساده اولس اذهان دومره زهرجن او کرکجن کړي وو چې په وړاندې يې کومې چارې ځای نه نيوه. همدغه سبب و چې په ۱۹۲۸م. کال د نوامبر په مياشت کې په شينوارو کې بغاوت پيل او په ډېره لنډه موده کې د افغانستان ټولو سيمو ته خپور شو. د ۱۹۲۹م. کال د فبرورۍ په مياشت کې حبيب الله کلکاني (د سقاو په زوی مشهور) کابل ته را ننوت او شاه امان الله خان کندهار ته لاړ. که څه هم اولس له ده څخه وغوښتل او کولای يې شول چې خلک پر ځان را ټول کړي او د کابل په لور وخوځېږي، خو دا ورته څرگنده وه چې د دې کار يواځنۍ پايله وينه توبدنه ده او ده نه غوښتل چې وينه تويه شي. له دې کبله يې وطن پرېښود، ايټاليا ته ولاړ او د ژوند تر پايه پورې هلته پاتې شو. په دې ډول د افغانستان د اولس د ښېرازۍ لېوال او ترقي غوښتونکی مشر چې د اروپايي ښکيلاک پر ضد يې مبارزه کې وړتيا ښودلې وه او ځان يې ثابت کړی و او اسلامي نړۍ کې پېژندل شوې څېره وه، له منځه ولاړ، هېلې او سپېڅلي آرمانونه يې نيمگړي پاتې شول. که غازي امان الله خان د انگريز (حيله گر دښمن) له لوري د جوړې شوې دسيسې په پايله کې له منځه نه وای تللی، نو د افغانستان راتلونکی به بل څه و. په دې توگه د افغانستان اولس په بدمرغۍ او تورتم کې پاتې شو او راتلونکي نيمې پېړۍ کې يې د خپلو پرهرونو دردونه زغمل. (۷: ۱۱۲، ۱۱۳ مخونه)

پايله

د څېړنې په پايله کې ويلی شو چې غازي امان الله خان په هېواد، خپلواکۍ او په خپل ملت يو مين پاچا و. هغه د زړه له تله غوښتل چې افغانستان يو خپلواک، پرمختللی او پر ځان بسيا هېواد شي، خو له يو لوري د ده کارونو او له سمسورتيا سره د مينې په سبب بېرني اقدامات او له بل لوري د دولتي مامورينو ناپوهي او اداري فساد د دې لامل شول چې امني دولت ورځ تر بلې کمزوری شي او بهرنی دښمن (انگريز) له دغو کمزوريو ناوړه گټه پورته کړي او پر ضد يې رنگا رنگ دسيسې او توطيې په کار واچوي او دغه وطن دوست او مترقي پاچا تبعيد او هېواد پرېښودلو ته اړ باسي.

که څه هم شاه امان الله خان له هېواد سره د ژورې مينې په سبب د سياسي، اقتصادي او کلتوري اصلاحاتو د پلي کولو په برخه کې عجولانه تصاميم او گامونه پورته کړل، خو اکثريت بهرني او کورني مؤرخين او ليکوالان په يوه اتفاق د غازي امان الله خان لوړ ملي شخصيت، هېواد پالنه، د خپلواکۍ او ترقي غوښتنې مفکوره تائيدوي او وايي چې امان الله خان د گران افغانستان د مدني کولو او عصري کولو لپاره ژور سياسي، اقتصادي او فرهنگي اصلاحات پيل کړل او په دې لړ کې افغانستان د لومړني اساسي قانون، د مطبوعاتو د قانون، دولتي بودجې، د عصري معارف او د يووالي او ملي هويت څښتن شو. دا واقعيت هم مني چې شاه امان الله خان د افغانستان د خپلواکۍ سالار، د سياسي اقتصادي او کلتوري اصلاحاتو بنسټ ايښودونکی او د اسلامي نړۍ د خپلواکۍ خواخوږی و. داسې افغان واکمن و چې د افغاني ټولني د بنيادي او هر اړخيزې پرمختيا او پراختيا لپاره يې يو شمېر بنسټيز کارونه ترسره کړل. د افغانستان د صنعتي کېدلو، مدني کېدلو او په هېواد کې د عصري ښوونې او روزنې د ودې لپاره يې د ستاينې وړ پروگرامونه په کار واچول او د دموکراسۍ په رڼا کې يې لومړنی اساسي قانون او نور گڼ شمېر قوانين تصويب او توشيح کړل چې له مخې يې ټولنيزې، فرهنگي او اقتصادي ودې او پرمختيا ته لاره هواره شوه.

له دې حقيقت نه هم څوک سترگې نه شي پټولی چې دسيسه جوړونکي مکار دښمن له غازي امان الله خان څخه د خپلواکۍ گټلو غچ له څه ځنډ څخه وروسته واخيست

او د خپلو بهرنیو او کورنیو جاسوسانو په مرسته یې وکولای شول چې د ځوان پاچا سیاسي، اقتصادي او فرهنگي پلانونه له خنډ او ځنډ سره مخامخ کړي او یو غښتلی دولت کاواکه او بیا له پښو وغورځوي.

وړاندیزونه

- ۱- د افغانستان د علومو اکاډمي دې د غازي امان الله خان د شخصیت او کړو وړو په اړه یو علمي څېړنیز سمینار تر پلان لاندې ونیسي چې د خپلواکۍ د اتل له هڅو، خدمتونو او زیارونو څخه هېوادوال لا خبر او آگاه شي.
- ۲- که د افغانستان ملي بانک په خپلو بانکوټونو کې د نورو تاریخي او ملي انځورونو ترڅنگ د غازي امان الله خان انځور هم چاپ کړي، له یو لوري به د خپلواکۍ د اتل درناوی شوی وي او له بل لوري به نسلونو خپل رښتیني خدمتگار او مشر پېژندلی وي.

مأخذونه

- ۱- اډامیک، لوډویک. د شلمې پېړۍ تر نیمایي د افغانستان د بهرنیو اړیکو تاریخ، ژباړن نثار احمد صمد، دویم چاپ، دانش خپرندویه ټولنه: پېښور، ۱۳۸۳ ه.ل.
- ۲- القادري، زاهد. اروپا ته د اعلیحضرت امان الله خان سفر، ژباړن اجمل ښکلی، دانش مطبعې تخنیکي خانګه: کابل، ۱۳۸۷ ه.ل.
- ۳- انصاري، فاروق. د افغانستان سیاسي او ټولنیز بدلونونه (۱۹۳۳-۱۸۸۰م)، د کابل د ستراتیژیکو مطالعاتو مرکز: کابل، ۱۳۹۰ ه.ل.
- ۴- ځدران، محمد شریف. د غازي امان الله خان شخصیت او کارنامې (دمقالو ټولګه)، لومړی جلد، لومړی چاپ، د علومو اکاډمي: کابل، ۱۳۹۸ ه.ل.
- ۵- ځدران، محمد شریف. پښتانه د تاریخ په بهیر کې، لومړی جلد، لومړی چاپ، په خپله لیکوال: کابل، ۱۳۹۷ ه.ل.
- ۶- رسولي، سیما. استرداد استقلال و اصلاحات در افغانستان (۱۹۱۹-۱۹۲۹م) چاپ اول، اکادمي علوم جمهوري اسلامي افغانستان: کابل، ۱۳۹۴ ه.ل.
- ۷- زرمالوال، غلام محمد. افغانستان تر وروستي افغانه، دانش خپرندویه ټولنه: پېښور، ۱۳۸۳ ه.ل.

- ۸- سنگروال، شهسوار. افغانستان د معاصر تاريخ په رڼا کې، لومړی چاپ، نوی مستقبل خپرندويه ټولنه: کابل، ۱۳۹۶هـ.ل.
- ۹- عطائي، محمد ابراهيم. د افغانستان پرمعاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ميوند خپرندويه ټولنه: کابل، ۱۳۸۹هـ.ل.
- ۱۰- طنين، ظاهر. افغانستان در قرن بيستم، چاپ دوم، محمد ابراهيم شريعتی افغانستانی: تهران، ۱۳۸۴هـ.ل.
- ۱۱- غبار، ميرغلام محمد. افغانستان د تاريخ په تگلوري کې، ژباړن محمد بشير دوديال، لومړی او دوهم جلد، ميوند خپرندويه ټولنه: کابل، ۱۳۹۳هـ.ل.
- ۱۲- کاکړ، محمد حسن. د پاچا امان الله واکمنۍ ته يوه نوې کتنه، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه-جرمني: د دانش خپرندويې ټولنې تخنيکي څانگه-پېښور، ۱۳۸۴هـ.ل.
- ۱۳- محمد حسين خان. افغان پاچا، ژباړن ميراحمد ياد، لومړی چاپ، لاجورد د ژباړې او خپرندوی مرکز: کابل، ۱۳۹۸هـ.ل.

معاون سرمحقق بخت محمد بختیار

مداخله در امور کشورهای دیگر از نگاه حقوق بین الملل

Interference in the affairs of other countries from the perspective of international law

Research Fellow Bakht M. Bakhtyar

Abstract

Intervention in international relations is one of the most important issues and has been discussed in international public law for some time. History shows that while interference in the affairs of other countries has not only been a major factor in the changes of socio-political life of states and the international system, it has also caused irreparable financial and human devastation and consequences for human society. Interference in the internal affairs of a country, besides being considered as a humiliation of the people and the government of a victim country, disrupts international system, endangering world peace and stability.

This article focuses more on the generality of the topic of intervention and emphasizes its current importance. Given the scope of the subject and its various dimensions, this article is a brief introduction to help the reader become familiar with the general concept of intervention in the internal affairs of other countries. The subject of this article is also related to the situation in Afghanistan. It is hoped that other scholars and researchers from various aspects will clarify the matter with

their professional and scientific research and provide satisfying answers to the ambiguous questions.

Keywords: Intervention, Non-Intervention Principle, Humanitarian Intervention, Responsibility to Protect, Illegal Intervention, Aggression.

خلاصه

مداخله در روابط بین المللی یکی از موضوعات مهم به شمار می آید و از گذشته ها در حقوق بین الملل عمومی مطرح بوده است. تاریخ نشان میدهد در حالی که مداخله در امور کشورهای دیگر نه تنها یکی از عوامل اساسی تغییرات در زندگی سیاسی - اجتماعی کشورها و نظام بین المللی گردیده است، بلکه ویرانی ها و پیامدهای جبران ناپذیر مالی و جانی را برای جامعه بشری نیز در پی داشته است. مداخله در امور داخلی یک کشور، علاوه بر این که اهانت و تحقیر به مردم و دولت قربانی مداخله به حساب می آید، نظام بین الملل را مختل، صلح و ثبات جهانی را به خطر مواجه میسازد.

در این مقاله بیشتر به کلیات موضوع مداخله پرداخته شده و بالایی مبرمیت و اهمیت آن تأکید بعمل آمده است. با توجه به وسعت موضوع و ابعاد مختلف آن، این مقاله مقدمه اجمالی است که به کمک آن خواننده بتواند با مفهوم عام مداخله در امور داخلی دیگر کشورها آشنایی پیدا نماید. موضوع این مقاله به نحو با مسایل و اوضاع افغانستان نیز ارتباط دارد. امید است سایر دانشمندان و محققین جوانب مختلف موضوع را با تحقیقات مسلکی و علمی خود روشن سازند و به سوالات مبهم پاسخ های قناعت بخش را ارائه نمایند.

واژگان کلیدی: مداخله، اصل عدم مداخله، مداخله بشردوستانه، مسؤلیت دفاع، مداخله نامشروع، تجاوز.

مقدمه

مداخله در امور دیگر کشورها از جانب قدرت های بزرگ به منظور تسلط و نفوذ بر کشورهای ضعیف و ناتوان صورت می گیرد. از زمانه های بسیار دور، خشونت، توسل به زور و مداخله در امور دیگران به حیث یک پدیده منفی در جامعه بشری مطرح بود.

در گذشته جنگ و خصومت اصل بوده، صلح، دوستی و همکاری استثناء. اما در جهان امروز موضوع برعکس آن است به این معنی که صلح و دوستی اصل است و جنگ و خصومت استثناء. در دوره های مختلف تاریخی و نظام های حاکم بین المللی بر آنها، مداخله دارای اشکال و انواع مختلف بوده، علل و عوامل آنها از هم متفاوت می باشد.

در گذشته، ملت ها در روابط با یکدیگر، مقررات گسترده، دقیق و حساب شده ای مانند امروز نداشتند. قلمرو دولت ها به صورت مشخص از یکدیگر جدا نبود، مردم و افراد نیز مقید به قلمرو خاص نبودند، و به اراده خود به هر جا که میخواستند، سفر میکردند و در هر جا به میل خود مقیم می شدند. اکثراً با پرداخت مالیات اندک از تعرض و مزاحمت حکومت ها و نیرو های انتظامی در امان بودند، هر چند از جهات دیگر به خصوص امنیت حالت مطلوبی نداشتند.

پیچیدگی و گسترش روابط میان جوامع مختلف و درهم آمیختن ملت ها و حکومت های دارای عقاید و افکار گونه گون و ضرورت همکاری هر چه بیشتر در عرصه های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، مستلزم وضع و اعمال اصول و مقررات دقیقتر در روابط داخلی و خارجی میان آنها گردید. به همین سبب قلمرو و سرزمین کشورها به صورت دقیقتری مشخص و مرزهای هر کشور معین شد و مردم از یکدیگر به وسیله شناسنامه و غیره متمایز گردیدند؛ زیرا اهداف اجتماعی یک ملت بدون بازشناسی خود از ملت های دیگر و تعیین قلمرو دولت ها ممکن نبود. اصل عدم مداخله در امور داخلی یک کشور از سوی دولت های دیگر، نیز از همین زمان مورد توجه دولت ها و حقوق دانان قرار گرفت؛ زیرا تأمین استقلال دولت ها، با موجودیت مداخله آنها در امور داخلی یکدیگر ممکن نبود و اهداف اجتماعی یک جامعه با دخالت دولت های بیگانه به خطر می افتاد. به این دلیل حقوق دانان و سیاستگذاران، دانشمندان امور بین الملل بر ضرورت عدم مداخله دولت ها در امور داخلی یکدیگر تأکید کرده اند.

تا نیمه قرن ۱۷ یعنی مذاکرات وستفاليا و انعقاد معاهدات مربوطه در ۱۶۴۸م، اصل عدم مداخله مفهوم و اهمیت نداشت و هر کشوری (کشور به مفهوم قبل از این رویداد) به خود اجازه می داد که با توسل به زور و اجبار، در امور داخلی کشور دیگر

مداخله کند. معاهدات وستفاليا نقطه عطفی در نظم نوین جهانی و منع مداخله محسوب میشود. زیرا برای اولین بار در آن اصولی چون برابری، استقلال، حاکمیت کشورها و حتی مفهوم کشور و عناصر تشکیل دهنده آن وضع گردید. این اصول بطور ضمنی تأیید بر ممنوعیت مداخله بود چرا که مداخله ناقض آن اصول بود.

موضوع مداخله در امور داخلی کشورها در قرن ۱۹ اهمیت بیشتر کسب کرد و بعد از تصویب میثاق جامعه ملل در ۱۹۱۹ و امضای عهدنامه های میان کشورهای های فاتح و مغلوب جنگ اول جهانی، موارد مداخله مجاز گسترش یافت و خارج از تعهدات، مداخله اصولاً ممنوع و نامشروع تلقی می شد.

بعد از جنگ جهانی دوم به خصوص در سالهای ۷۰-۸۰ قرن بیستم با آنکه ماده ۲ منشور سازمان ملل متحد، توسل به زور و تهدید توسط آن را منع قرار داد، اما مداخلات در امور دیگر کشورهای دیگر ادامه یافت. از جمله مداخله بلژیک و بریتانیا در کانگو (۱۹۶۴)، ایالات متحده امریکا در جمهوری دو مینیکن (۱۹۶۵)، هند در پاکستان شرقی (۱۹۷۱)، اندونیزیا در تیمور شرقی (۱۹۷۵)، بلژیک در زایر (۱۹۷۸)، اتحاد شوروی در افغانستان (۱۹۷۹)، قوای متحد شش کشور بحیره کارابین و ایالات متحده در گرینادا (۱۹۸۳)، ایالات متحده امریکا در پاناما (۱۹۸۸)، نقض صریح مواد منشور ملل متحد و اصول پذیرفته شده حقوق بین الملل بود. علاقمندی حقوق دانان از نیمه دوم دهه ۹۰ بعد از مداخله قوای متحد در عراق و عملیات برای دفاع از کردها در شمال عراق و شیعیان در جنوب این کشور، مداخله در سومالی (۱۹۲۹-۱۹۹۳)، حوادث در رواندا (۱۹۹۳) و مداخله کشورهای غربی در یوگوسلاویای سابق (۱۹۹۹)، بار دیگر توجه به این موضوع را افزایش داد.

پایان جنگ سرد و فروپاشی بلوک سوسیالیستی، تشدید روند جهانی شدن و پیشرفت در تکنولوژی معلوماتی و سایر پدیده های جهانشمول فصل جدید را در مناسبات بین المللی گشود. یکی از ویژگی های این دوره، تحول و برداشت ها از مفاهیم جدید در روابط بین الملل را تشکیل میدهد. از جمله این نوع مفاهیم و موضوعات، تحول مفهوم مداخله توجه خاص را به خود جلب نموده و باعث رویکرد جدید در برابر انگیزه ها، علل و عوامل مداخله در امور سایر کشورها گردیده است. تحولات دهه ۹۰ قرن گذشته در اروپای شرقی، حوادث ۱۱ سپتامبر و عملیات نظامی ائتلاف بین المللی

تحت رهبری ایالات متحده آمریکا در افغانستان (۲۰۰۱) و عراق (۲۰۰۳)، انکشافات های اخیر در شرق میانه و آسیای مرکزی مسائل جدید را در برابر محققین قرار دادند تا با در نظر داشت ویژه گی ها و شرایط جدید در جهان و منطقه چگونگی و ابعاد مختلف مداخله را به بررسی گیرند.

مبرمیت: با اینکه به زبان های خارجی به خصوص انگلیسی و فرانسوی در باره مداخله و اصل عدم مداخله آثار زیاد حقوقی و منابع غنی معلوماتی وجود دارد، و در اسناد بین المللی متعدد از جمله معاهدات مختلف و قطعه نامه های مجمع عمومی سازمان ملل متحد انعکاس یافته است، اما در کشور ما تا هنوز این موضوع مورد مطالعه و تحقیق همه جانبه قرار نه گرفته و ابعاد مختلف آن به خصوص در ارتباط با قضا یا و انکشافات اخیر در جهان، منطقه و کشور ما روشن نگردیده است. بناءً بررسی این موضوع در شرایط و اوضاع کنونی از مبرمیت خاص برخوردار است.

هدف: در جهان امروز کشورهای رو به انکشاف منجمله افغانستان با مشکلات متعدد مواجه می باشد. در بسا موارد این مشکلات تهدید به امنیت و صلح بین المللی قلمداد می شود و حل و فصل آنها ایجاب تشریک و هماهنگی مساعی کشورها را در جهان امروز می نماید. اکثراً این اقدامات جامعه بین المللی دارای جنبه جمعی بوده و از طریق مداخله در امور کشورها صورت می گیرد. هدف مقاله واضح ساختن چگونگی مداخله در امور داخلی کشورها از نگاه حقوق بین الملل می باشد.

میتود تحقیق: میتود تحقیق این مقاله توصیفی-تحلیلی است و جمع آوری معلومات و اطلاعات به شیوه ای کتابخانه ای صورت گرفته است. در روش کتابخانه ای بیشتر اسناد، مراجعه به کتاب های داخلی و خارجی، نشریات و مطبوعات، مقالات و سایت های انترنیتی مورد استفاده قرار گرفته است. پس از جمع آوری، اطلاعات تجزیه و تحلیل گردیده و از آنها نتیجه گیری صورت گرفته است.

مفهوم مداخله

۱ - تعریف و عناصر مداخله

مداخله در امور کشورهای دیگر یکی از پیچیده ترین مفاهیم در حقوق بین الملل است. تعریف مداخله کار آسان و ساده نیست زیرا تعیین حدود مفهوم آن بسیار مشکل و همراه با ابهام است. با آنکه حقوق دانان از مداخله در امور داخلی دیگر

کشور ها تعریف های را ارائه داده اند با آنها این اصطلاح بطور جامع و قابل قبول برای همه هنوز هم تعریف نشده است. از طرف دیگر، مفهوم و تفسیر مداخله با مشکل عینی دیگر یعنی با پیچیدگی مفهوم " امور داخلی کشور " ارتباط پیدا می کند که یک مفهوم نسبی است و تعریف مشخص ندارد. ابراز نظر در باره چگونگی پدیده های بین المللی در جهان باهم وابسته امروز که در آن بطور مداوم مهاجرت ها، تبادلۀ اموال، خدمات، سرمایه، عقاید و افکار صورت می گیرد و وقایع در داخل یک کشور همزمان و به سرعت مورد آگاهی و توجه سایر دولت ها قرار میگیرد، مشکل می گردد.

حقوق دانان سعی کرده اند تا تعریف مورد قبول را از مداخله ارائه دهند. از نگاه حقوق بین الملل مداخله معمولاً از جانب یک دولت/دولت ها و سازمان های بین المللی صورت می گیرد و به عملی انفرادی یا جمعی دلالت میکند که به موجب آن دولت مستقل دیگر را برای انجام یا عدم انجام امور مربوط به سیاست داخلی یا خارجی خود مجبور می سازد. مداخله در امور داخلی کشورهای دیگر، عملی است که توسط دولت/ گروه از دولت ها یا سازمان بین المللی از راه زور و یا تهدید با آن، اعمال نفوذ به شیوه های مختلف صورت می گیرد. مداخله یک عمل گسسته یا مجزا است که آغاز و ختم دارد و متوجه ساختار اقتدار دولت مورد نظر میباشد. وصف قانونی بودن یا غیر قانونی بودن مداخله یک جهت موضوع است ولی مهم است به یاد داشته باشیم که وقوع آن الگوی حاکم روابط بین المللی را برهم میزند. (۱:۱۳)

با تمام تفاوت ها در تفسیر و مشکلاتی که در تعریف مداخله وجود دارد به نظر می رسد تعریف ذیل مناسب و قابل تأمل باشد: مداخله در حقوق بین الملل عمومی عبارت از این است که کشوری در امور داخلی یا خارجی کشور مستقل دیگر از طریق فشار نظامی، سیاسی، اقتصادی، روانی و غیره بطور مستقیم و غیر مستقیم، آشکار یا پنهان، به منظور تحمیل اراده خود، بالای کشور دیگر اعمال نفوذ کند. بنابراین برای آنکه اقدامی را بتوان مداخله نامید وجود چهار شرط لازم است:

۱. نفوذ در امور کشور دیگر بعضی از علمای حقوق فقط نفوذ در امور داخلی کشور دیگر را مداخله تلقی کرده اند لیکن امروزه نظر غالب و رایج آن است که ورود در امور خارجی یک کشور نیز مداخله محسوب می شود.

۲. کشوری که در امور آن مداخله می شود باید کشور مستقل باشد. بنابر این یک دولت فدرال می تواند در امور کشورهایی که به اساس قانون اساسی فدرال عضو آن هستند، دخالت کند.

۳. اجبار: در مداخله دهمواره کشوری کشر دیگر را از طریق نظامی یا سیاسی یا اقتصادی و یا از راه تبلیغات تحت فشار قرار دهد. دیوان بین الملل دادگستری از این عنصر به اجبار تعبیر کرده و آنرا عنصر اصلی مداخله به شمار آورده است. مداخله برای تحمیل میل واراده دخالت کننده/کنندگان به عمل می آید.

۴. هدف مداخله باید تحمیل اراره مداخله کننده باشد. بدین سان مداخله از وساطت یا میانجیگری متمایز می شود. (۲: انترنت)

۲- اصل عدم مداخله

"اصل عدم مداخله" در امور داخلی کشورها یکی از اصول بنیادین حقوق بین الملل است که به موجب این اصل عام کشورها از دخالت در امور یکدیگر منع شده اند. رعایت اصل مذکور موجب حفظ حاکمیت و استقلال کشورها و در نتیجه صلح و امنیت بین المللی می گردد. ممنوعیت مداخله برای اولین بار صریحاً در عهدنامه بین المللی مونته ویدو در ۱۹۳۳ درج گردید که به اساس آن مداخله در امور کشور دیگر منع گردیده است. (۳: ۱۱۹ - ۱۲۰)

در حقوق بین الملل اصل عدم مداخله رابطه مستقیم با حاکمیت و اصل برابری کشورها دارد. طبق منشور سازمان ملل، دولت ها در نظام بین الملل با هم برابرند، زیرا دارای حاکمیت بوده و تابع هیچ قدرت برتر نیستند. در اعلامیه اصول حقوق بین الملل ۲۴ اکتوبر ۱۹۷۰ مجمع عمومی سازمان ملل متحد خاطر نشان گردیده است که اصول اساسی حقوق بین الملل دارای رابطه متقابل بوده و بایست در روشنایی با هم دیگر مورد غور و بررسی قرار گیرد. تعداد این اصول طبق اعلامیه به هفت می رسد و شامل اصول: برابری دولت ها؛ عدم مداخله در امور داخلی کشورها؛ اجتناب از کاربرد و تهدید به زور؛ حل و فصل صلح آمیز منازعات؛ تساوی حاکمیت دولت ها و تعیین سرنوشت؛ حسن اجرای تعهدات بین المللی می شود. طوری که

دیده می شود اصل برابری و اصل عدم مداخله در این میان به ترتیب اول و دوم آمده که رابطه و اهمیت این دو اصل را به نمایش می گذارد.

مفهوم و محتوای اصل عدم مداخله به شکل عام در فقره ۷ ماده ۲ منشور سازمان ملل متحد ذکر شده و در سایر اسناد بین المللی از قبیل اعلامیه در باره اصول حقوق بین الملل، اعلامیه سازمان امنیت و همکاری هلسنکی، اعلامیه ۹ دسامبر ۱۹۸۱ مجمع عمومی سازمان ملل متحد در باره منع مداخله در امور کشورهای دیگر و غیره مشخص گردیده است.

منشور دولتها و سازمان ملل متحد را از مداخله در امور داخلی کشورها منع می کند. از یک سو منشور بر اصل تساوی حاکمیت اعضاء (بند ۱ ماده ۲) و اصل عدم توسل به زور (بند ۴ ماده ۲) تأکید میکند و از سوی دیگر طبق بند ۷، ماده ۲، «هر گونه مداخله ملل متحد در اموری که اساساً در قلمرو صلاحیت ملی دولت ها قرار گرفته باشد» منع شده است. اما سوالی که در این رابطه مطرح می شود این است که حدود قلمرو ملی محفوظ از مداخله سازمان ملل و دولت ها کدام است؟ مسائل داخل در صلاحیت اساساً ملی، اصولاً آن مسائلی هستند که حقوق بین المللی حل و فصل آنها را بر عهده خود دولت ها گذاشته است. حقوق بین الملل در اینجا هم متضمن حقوق عرفی است و هم حقوق قراردادی که منشور از جمله آن است. بنابراین قلمرو محفوظ از مداخله قلمروی است که فعالیت های دولتی یا بطور کلی صلاحیت دولت، در قالب حقوق بین الملل ملتزم نشده باشد. ماده ۳ قطعنامه انجمن حقوق بین الملل در ۲۹ اپریل ۱۹۵۴، قلمرو اساساً ملی را در همین مفهوم تعریف کرده است. از این رو، قلمرو حاکمیت هر دولت با قلمرو حاکمیت دیگر تفاوت دارد، زیرا دولت ها هر یک به شکلی معین در قبال مقررات بین الملل ملتزم شده اند. محکمه بین المللی عدالت نیز با توجه به این مفهوم معتقد بوده است که « پاسخ به این مسأله فقط با توجه به اوضاع و احوال خاص روابط بین الملل میسر است». (۸۲:۴)

قابل یادآوری است که در منشور به دو مورد استثناء بکارگیری زور علیه دولتها اشاره شده است. یکی بر اساس ماده ۵۱ هرگاه کشوری مورد تجاوز قرار گرفت، تا زمانی که شورای امنیت در موضوع دخالت ننموده است می تواند به عنوان دفاع مشروع، علیه متجاوز متوسل به زور (نیروی نظامی) گردد. مورد دوم، با آنکه منشور طبق بند

۷ ماده ۲، این سازمان را از دخالت در اموری که "اساساً" در قلمرو صلاحیت داخلی دولتها قرار گرفته است، منع می‌نماید مگر در مواقعی که شورای امنیت اجرای اقدامات قهری در چهارچوب فصل هفتم را ضروری بداند. منشور سازمان ملل، وظیفه حفظ صلح و امنیت جهانی را بر عهده شورای امنیت قرار داده است (ماده ۳۴ منشور) و در این مورد شورا دارای صلاحیت انحصاری بوده و صلاحیت دارد در هر اختلاف و یا وضعیتی که احتمال دارد منجر به مناقشه بین‌المللی گردد و یا ادامه آن صلح و امنیت را دچار مخاطره نماید، اقدام نماید (ماده ۳۹ منشور) لذا، در دو مورد دفاع مشروع و اقدامات اجرایی فصل هفتم، به منظور حفظ صلح، از سوی شورای امنیت می‌تواند حاکمیت دولتها را نادیده بگیرد.

تفسیر معتبر اصل عدم مداخله در امور داخلی کشورها در اعلامیه ۱۹۷۰ در باره اصول حقوق بین‌الملل و سند نهایی کنفرانس پیرامون صلح و امنیت در اروپا در هلسنکی در ۱۹۷۵ و تعدادی از مصوبات مجمع عمومی سازمان ملل متحد قرار ذیل بیان شده است:

الف. منع مداخله مسلحانه و سایر اشکال دخالت و یا تهدید به دخالت علیه حقوق یک دولت به مثابه شخصیت حقوق بین‌الملل و یا اساسات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی نظام آن.

ب. منع استفاده از تدابیر اقتصادی، سیاسی و غیره توسط یک دولت به منظور مطیع ساختن دولت دیگر یا کسب برخی امتیازات از آن.

ج. منع سازماندهی، ترغیب، کمک و یا اجازه به فعالیت‌های مسلحانه خرابکارانه و تروریستی جهت تغییر نظام دولت دیگر از طریق زور.

د. منع مداخله در مبارزات داخلی دولت دیگر.

ه. منع استعمال زور به خاطر محروم ساختن مردمان از اعمال حاکمیت ملی آن.

و. حق هر دولت در گزینش نظام سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن بدون مداخله سایر دولت‌ها.

بنابر این مفهوم اساسی اصل عدم مداخله شامل موارد ذیل میشود.

هیچ یکی از کشورها یا گروه از کشورها حق ندارد که:

۱. بطور مستقیم یا غیر مستقیم در امور داخلی یا خارجی یکدیگر مداخله نمایند؛

۲. اقدامات و تدابیر اقتصادی، سیاسی و سایر تدابیر را غرض فرمان برداری یا تبعیت کشور دیگر بمنظور کسب امتیازات را تشویق یا اتخاذ نماید؛

۳. فعالیت های تخریبکارانه، تروریستی یا فعالیت های مسلحانه در کشور دیگر را سازماندهی، تحریک تمویل یا حمایت نماید و همچنین در کشمکش ها یا مبارزات داخلی در کشور دیگر بمنظور سرنگونی نظام حاکم مداخله نماید؛

۴. برای محروم ساختن ملت ها از هویت اصلی اش، نقض کردن حقوق گسست ناپذیر ملی آنها از زور استفاده نماید؛

۵. در گزینش نظام سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حقوقی توسط دولت ها مداخله نماید. (۵: ۱۷۶-۱۷۷)

اصل عدم مداخله یکی از اصول مهم سیاست خارجی جمهوری اسلامی افغانستان به شمار می آید و در ردیف سایر اصول در ماده ۸ قانون اساسی دولت جمهوری اسلامی افغانستان چنین تسجیل گردیده است. " دولت سیاست خارجی کشور را بر مبنای حفظ استقلال، منافع ملی و تمامیت ارضی و عدم مداخله، حسن همجواری، احترام متقابل و تساوی حقوق تنظیم می نماید".

امروز یکی از چالش های مهم فراروی کشورها چگونگی تفسیر و کاربرد اصل عدم مداخله در حقوق بین الملل است. این چالش نتیجه گرایش ها و بینش های متفاوت و بعضاً متضاد نظریه پردازان داخلی و بین المللی، رویه های بین المللی اعم از رویه دولت ها و سازمان های بین المللی به خصوص سازمان ملل متحد است.

معمولاً هر کشور/کشورها، سازمان یا ائتلاف بین المللی مداخله کننده، دخالت خود را مشروع و قانونی تلقی کرده و در مقابل هر کشور هدف، عملیات مداخله گرانه را نامشروع و غیر قانونی قلمداد میکند. و این یک دیدگاه چالش بر انگیز است. در مجموع بر اساس موازین حقوق بین الملل معاصر می توان، اصل را بر ممنوعیت مداخله قرار داد و استثناء را مشروع بودن مداخله دانست؛ مشروعیتی که مبنای اصلی و اساسی آن از یک سو رضایت واقعی و درخواست قانونی کشور هدف است و از سوی دیگر، احترام به حقوق و آزادی های بنیادین حقوق بشر و حتی حقوق

بشردوستانه می باشد که این خود نتیجه انسانی شدن حقوق بین الملل است. حق تعیین سرنوشت، مداخله بشردوستانه، مسوولیت حمایت از شهروندان، کمک های انسان دوستانه همه و همه جلوه های بارزی از انسانی شدن حقوق بین الملل و تحقق " امنیت بشری" است که باید تحت شرایط دقیق و مشخصی اعمال گرد. (۱۹۷:۶)

بعد از ۱۱ سپتمبر ۲۰۰۱، تشکیل ائتلاف جهانی به رهبری امریکا و عملیات نظامی علیه گروه طالبان و تروریزم بر اساس فیصله های شورای امنیت سازمان ملل متحد صورت گرفت. قطعنامه ۱۳۶۸ مؤرخ ۲۰ دسامبر ۲۰۰۱ شورای امنیت سازمان ملل، قطعنامه ۱۳۷۸ مؤرخ ۱۴ نوامبر ۲۰۰۱ و قطعنامه ۱۳۸۳ مؤرخ ۶ دسامبر ۲۰۰۱ در باره حمایت از تلاش های بین المللی برای ریشه کن ساختن تروریزم و حق مردم افغانستان برای تعیین آزادانه آینده سیاسی خود، توافقات بن در دسمبر ۲۰۰۱ و قطعنامه ۱۳۷۳ مؤرخ ۲۸ سپتمبر ۲۰۰۱ شورای امنیت سازمان ملل متحد در باره همکاری کشورها در عدم تمویل مالی تروریستها و پیگرد تروریست ها، را تأیید و تصریح کرد که حکومت امنیت، قانون و نظم را در سرتاسر کشور تأمین و برقرار نماید. در این قطعنامه بر توسعه افغانستان تأکید به عمل آمده و پیگیری توافقات بن به خصوص پاراگراف سوم ضمیمه اول آن در باره نیرو های امنیتی بین المللی سازمان ملل برای افغانستان را تأیید نموده است.

قبل از ۱۱ سپتمبر، شورای امنیت طی قطعنامه متعدد به خصوص قطعنامه ۱۱۹۳ مؤرخ ۲۸ اگست ۱۹۹۸ با یادآوری پیش نویس قطعنامه ۱۰۷۶ مؤرخ ۲۲ اکتوبر ۱۹۹۶ و همچنین یادآوری قطعنامه ۲۱۱/۵۲ مؤرخ ۲۷ فبروری ۱۹۹۸ مجمع عمومی، کشته شدن دیپلمات های ایران، انجام فعالیت های تروریستی و نقض حقوق بشر را محکوم نمود. شورا همچنین طی قطعنامه ۱۲۱۴ مؤرخ ۸ دسمبر ۱۹۹۸ از سرمنشی سازمان ملل تقاضا نمود هیئت حقیقت یاب را به افغانستان اعزام نماید.

شورای امنیت در قطعنامه ۱۲۶۷ مؤرخ ۱۵ اکتوبر ۱۹۹۹ پناه دادن به تروریستها را در افغانستان تهدیدی علیه صلح و امنیت بین المللی قلمداد کرد. در قطعنامه ۱۳۳۳ مضموب ۱۹ دسمبر ۲۰۰۰، فعلیت های تروریستی را در افغانستان مجدداً

تهدیدی علیه صلح و امنیت بین المللی توصیف کرد. به همین ترتیب طی قطعنامه ۱۳۶۳ شورا وضعیت افغانستان را تهدید علیه صلح و امنیت بین المللی معرفی کرد. با در نظر داشت موارد فوق به خصوص قطعنامه های شماره های ۱۳۶۸ و ۱۳۷۳ شورای امنیت سازمان ملل حق دفاع از خود برای ایالات متحده مجاز دانست و به این اساس این کشور اقدام به عملیات نظامی علیه "القاعده" و رژیم طالب ها در افغانستان نمود. این فیصله به این معنی بود که شورای امنیت مفهوم "هجوم نظامی" بطور موسع تفسیر نمود و آنرا به اعمال تروریستی سطوح بزرگتر که نه تنها توسط دولت ها، بلکه توسط سازمان های تروریستی بین المللی تحت حمایت دولت ها علیه کشورهای دیگر، گسترش داد.

در قطعنامه های یاد شده از مفهوم "دفاع از خود" تفسیر موسع صورت گرفته که به اساس آن دولت ها نه تنها حق کاربرد زور در دفاع از خود علیه دولت های مهاجم دارند، بلکه می علیه سازمانهای بزرگ تروریستی تحت حمایت دولت ها نیز اقدام به چنین کار کرده می توانند. اعزام و عملیات نیروهای ائتلاف بین المللی به رهبری امریکا به افغانستان به اساس همین فیصله های سازمان ملل که افغانستان نیز عضویت آنرا دارد صورت گرفته و برای ماموریت مشخص مبارزه با تروریسم بین المللی، در افغانستان حضور دارد.

انواع و اشکال مداخله

۱- انواع مداخله

مداخله در امور کشور ها انواع و اشکال مختلف دارد. علاوه بر این که مداخله به صورت انفرادی و جمعی صورت می گیرد، از لحاظ شیوه به مستقیم و غیر مستقیم طبقه بندی می شود. مداخله مستقیم به اقدامات و فعالیت ها دلالت دارد که یک کشور یا کشورها و یا هم سازمانهای بین المللی علیه یک کشور دیگر بلاواسطه از طریق اجبار نظامی، اقتصادی، مالی، سیاسی یا طور دیگر به انجام یا عدم انجام کاری که جز از صلاحیت ملی وی می باشد، نماید. مداخله غیر مستقیم عبارت از اعمال فشار های یاد شده توسط سازمان ها یا افراد زیر کنترل دولت دیگر در قلمرو کشور مطلوب می باشد.

در تقسیم بندی ديگر مداخله را از لحاظ حقوقی به دو نوع یعنی مداخله قانونی یا مشروع و مداخله غيرقانونی یا تجاوز تقسیم می کنند که در ذیل به آن اشاره می شود:

مداخله قانونی یا مشروع: مداخله زمانی مشروع است که متکی بر تعهدات یا معاهدات و توافق بین المللی باشد و یا به تقاضای صریح حکومت قانونی یک دولت انجام گیرد. در متون حقوقی از این نوع مداخله به نام مداخله قراردادی و مداخله به اساس دعوت، نیز یادشده است.

طبق حقوق بین الملل مداخله در موارد زیر قانوناً موجه شناخته شود:

- در صورتی که کشور مداخله کننده بر اساس یک قرارداد از چنین حقی برخوردار باشد،
- در صورتی که کشوری دست به اقدامی یکجانبه بزند و اصول یک قرارداد مبتنی بر تصمیم گیری سیاسی مشترک را نقض کند،
- در صورتی که مداخله برای حمایت از شهروندان یک کشور ضرور باشد،
- در صورتی که مداخله برای دفاع از خود ضرورت داشته باشد،
- در صورتی که یک دولت به حقوق بین الملل تجاوز کند. (۲۵۰:۷)

به نظر بعضی از علمای حقوق بین الملل، اقدام یک دولت برای حفظ مصالح جامعه بین المللی و احترام به کرامت و شخصیت انسانی، را می توان به عنوان دخالت مشروع تلقی کرد. به عبارت ديگر طبق منشور سازمان ملل، اقدام جمعی از طرف جامعه بین المللی علیه کشوری که صلح را تهدید یا نقض می کند و یا عمل تجاوزگرانه ای را مرتکب شده می شود، موجه شناخته می شود.

مداخله غير قانونی یا تجاوز: مداخله غير قانونی یا تجاوز عبارت از آن است که یک دولت/دولت ها برخلاف قواعد بین الملل غرض برآورده شدن اهداف خود دست به اقداماتی بزند و برای رسیدن به اهداف خود، دولت ديگر را تحت فشار قرار دهد. تاریخ نشان میدهد که مداخله های نامشروع متعددی تحت پوشش دخالت مشروع توسط دولت های سلطه گر نیز انجام گرفته است. (۳۴۰:۸)

تجاوز یکی از مفاهیم بسیار پیچیده و سابقه دار در حقوق بین الملل است. با آنکه بعضاً این دو اصطلاح بطور مترادف بکار برده می شود، ولی از لحاظ محتوا با هم تفاوت دارد. از سال ۱۹۲۳ که برای اولین بار موضوع تجاوز مطرح شد، مدت چند دهه تلاش و مساعی مشترک کشورها و سازمان های بین المللی به خصوص سازمان ملل متحد نیاز بود تا تعریف قابل قبول برای این مفهوم وضع گردد. تعریفی که در سال ۱۹۷۴ مجمع عمومی سازمان ملل متحد طی قطعنامه شماره ۳۳۱۴ در باره تجاوز را تصویب نمود، دارای ۸ ماده میباشد. در ماده یک این قطعنامه آمده است که: "استفاده از نیروهای مسلح کشور علیه حاکمیت، تمامیت ارضی و استقلال سیاسی کشور دیگر و یا به هر شکلی دیگری که با منشور ملل متحد مغایرت داشته باشد". تجاوز میباشد. بنابراین اقدامات ذیل در مفهوم تجاوز قرار میگیرد:

۱. تهاجم یا حمله به کشور دیگر یا اشغال نظامی آن و یا هرگونه انضمام سرزمین آن به خود از طریق زور.
۲. بمباردمان سر زمین کشور دیگر و یا استفاده از هر گونه سلاح از سوی یک دولت علیه سرزمین دولت دیگر.
۳. محاصره بنادر یا سواحل کشور دیگر از طرف نیروهای مسلح دولت دیگر.
۴. حمله نیروهای مسلح یک دولت بر نیروی زمینی، دریایی یا هوایی دولت دیگر.
۵. استفاده از نیروی مسلح یک دولت که با موافقت دولت پذیرنده در سرزمین دولت دیگر مستقرند، برخلاف شرایط مقرر در توافقنامه و یا هر گونه تمديد حضور آنها درآ سرزمین، فراتر از مدت پایان توافقنامه.
۶. اقدام یک دولت در اجازه به اینکه سرزمینش، که در اختیار دولتی دیگر گذاشته شده است، برای ارتکاب عمل تجاوز کارانه علیه دولت ثالث مورد استفاده قرار گیرد.
۷. فرستادن دسته ها، گروه های مسلح، جنگاوران نامنظم یا مزدوران از سوی دولت یا به نمایندگی از سوی آن، که اعمال نیروی مسلح را علیه دولتی دیگر به چنان شدتی انجام دهند که به اعمال مذکور در بالا و یا مداخله اساسی آن در آنجا منجر شود. (۹: ۶۶۹ - ۶۷۰)

در این قطعنامه جنگ به عنوان یک عمل نامشروع شناخته شده و هیچ انگیزه چه سیاسی و اقتصادی باشد و یا هم نظامی توجیه کننده آن نمی باشد. به همین ترتیب بند ۴ ماده ۲ منشور سازمان ملل متحد کاربرد زور علیه تمامیت ارضی، استقلال سیاسی و یا به هرگونه دیگری که مغایر با اهداف سازمان ملل متحد باشد، ممنوع نموده است و در ماده های ۳۹ و ۴۲ منشور پیش بینی گردیده که اگر شورای امنیت تهدیدی علیه صلح یا عمل تجاوزکارانه ای را تشخیص دهد، می تواند هر نوع تصمیم به شمول کاربرد زور را اتخاذ نماید. در همین رابطه قطعنامه ۲۶۲۵ مؤرخ ۲۴ اکتوبر ۱۹۷۰ مجمع عمومی، دخالت نظامی یا هر نوع دخالت دیگر و یا تهدید علیه دولت و یا نهادهای سیاسی، اقتصادی و فرهنگی آن، تجاوز را به حقوق بین الملل تلقی نموده است.

باوجود قطعنامه های سازمان ملل و منشور آن توان گفت که ممنوعیت تجاوز به حیث یک قاعده موضوعه حقوق بین الملل پذیرفته شده است. با این هم در مواردی توصل به آن در حقوق بین الملل تجویز شده است. این موارد عبارت اند از دفاع مشروع (ماده ۵۱ منشور) و نظام امنیت دسته جمعی که در چارچوب منشور سازمان ملل متحد پیش بینی شده است.

بنابر این گفته می توانیم که مداخله نسبت به تجاوز مفهوم گسترده تر و عام است. اگر مداخله بر اساس قرارداد یا درخواست رسمی دولت و یا مجوز سازمان ملل متحد باشد در این صورت مداخله مشروع پنداشته می شود در غیر آن تجاوز است. به عبارت دیگر، هر نوع دخالت تجاوز به شمار نمی آید. مواردی که در باره مداخله (نامشروع) ذکر شد دو مورد آن یعنی مبنای قراردادی و درخواست رسمی دولت، مجاز و غیر قابل ایراد است. اما مواردی دیگر منجمله حمایت از اتباع و مداخله بشردوستانه مسایل قابل بحث هستند و مستلزم احتیاط و تدبیر است. (۱۰:۱۱۸)

مداخله بشردوستانه : دولت ها در برابر نقض حقوق بنیادین بشر مسؤولیت اخلاقی دارند. بدون تردید هر گاه حقوق بشر به طور سیستماتیک، فاحش و در سطح گسترده نقض شود، به گونه ای که وجدان بشریت را متأثر سازد، سکوت جامعه جهانی از لحاظ اخلاقی و انسانی موجه نیست. هنگامی که یک دولت با رفتار بی رحمانه علیه اتباع خود، حقوق اساسی آنها را به نوعی زیر پا کند که موجب جریحه دار شدن

وجدان بشریت شود، سخن از مداخله بشردوستانه به میان می آید. مداخله بشردوستانه در سطح بین المللی دارای مخالفان و موافقان بوده و نظرات متضاد در باره آن ابراز شده است. موضوع اساسی در این باره چگونگی توجیه مداخله بشر دوستانه با توجه به اصل حاکمیت ملی که یکی از قواعد آمره بین المللی است، می باشد.

مداخله بشردوستانه با وجود دارا بودن سابقه ای حدوداً یک و نیم ، یکی از مفاهیمی حقوق بین الملل است که تنها در دو دهه اخیر مورد توجه مجامع بین المللی، محافل علمی و حقوقی در جهان قرار گرفته است . دلیل این امر افزایش توجه به حقوق بنیادین بشر از یک طرف، و نقض متواتر و شدید این حقوق از طرف دیگر بوده است. مداخله بشر دوستانه به عملی اطلاق می شود که در آن یک کشور یا گروهی از کشورها از نیروهای مسلح خود جهت حمایت از ساکنین کشور دیگر در برابر نقض حقوق بشر توسط آنها، استفا ده میکنند. انگیزه مداخله بشردوستانه، تحت عنوان حمایت از مردم در دیگر کشورها توجیه می شود. (۱۱:۲۵۲)

رویکرد جدید به مفهوم مداخله بشردوستانه در دوسطح موازی با یکدیگر رشد نموده است. در یک سطح و در چارچوب سازمان ملل متحد و منشور آن، شورای امنیت موارد نقض شدید حقوق بنیادین بشر را تهدید علیه صلح قلمداد نموده و در برابر آن وارد عمل گردیده است که در این سطح، اقدام شورا به دلیل الزامیت فیصله ها و مجاز بودن اقدامات آن با حساسیت های زیادی مواجه نه گردیده است.

اما در سطح دیگر و خارج از منشور و چوکات سازمان ملل متحد، اقداماتی که اغلب از طرف سازمانهای منطوقی با همان اهداف صورت می گیرد تأیید تعدادی از اعضای جامعه بین المللی و انتقاد تعدادی دیگری را به همراه داشته است. با این همه و به دلیل جلوگیری از نقض گسترده حقوق بشر از یک طرف، و نقص سیستم امنیت دسته جمعی ملل متحد، از طرف دیگر باعث گردیده که اکثریت کشورهای غربی در اساس امکان مداخله نظامی خارج از چارچوب نظام ملل متحد را غرض جلوگیری از نقض جدی و گسترده حقوق بشر را بپذیرند.

مداخله بشر دوستانه مداخله است که با استفاده از زور و برای جلوگیری از نقض حقوق افراد صورت می گیرد. بین مداخله بشردوستانه به منظور حمایت از اتباع

کشور مداخله کننده و مداخله برای حمایت از اتباع خارجی (از جمله اتباع کشوری که مداخله در آن واقع می شود) بارها تمایز ملحوظ شده است. مداخله اخیر بعضی اوقات " مداخله بشر دوستانه" به مفهوم مطلق آن نامیده می شود. ولی هر دو نوع مداخله مسئله بسیار بحث برانگیزی در حقوق بین الملل می باشد. کشورهای جهان سوم تمام انواع مداخله بشر دوستانه را نقض اصل حاکمیت سرزمینی خود می دانند. نظریات علمای حقوق در باره مداخله متفاوت است. دیدگاه تعدا از آنها مداخله همراه با زور به منظور حمایت از اتباع در برخی از موارد استثنایی را مجاز می دانند، در حالیکه مخالفین آن می گویند، اگر چه مداخله برای حمایت از اتباع تا قبل از منشور سازمان ملل قانونی بود اما دیگر به موجب بند ۴ ماده ۲ منشور که توسل به زور در روابط بین المللی را منع می کند، غیر قانونی تلقی می گردد. بعلاوه ادعا می شود که چنین مداخله می تواند یک بهانه حقوقی برای پیشبرد منافع ملی کشور مداخله کننده باشد، نه منافع بشر دوستانه. (۱۲ : ۵۳۷).

با در نظر داشت موارد فوق الذکر، مداخله بشردوستانه بطور عام در موجودیت شرایط ذیل مجاز دانسته می شود: (۱) حالت فوق العاده بشری، فاجعه بشری، بحران و یا تراژیدی بشری در یک کشور، (۲) عدم توانایی یا اراده دولت برای مبارزه با پیامد های فاجعه بار بشری و بهبود وضعیت موجود، (۳) بکار گیری تمام سایر اقدامات صلح آمیز (غیر خشونت بار) برای حل و فصل معضل، (۴) مداخله برای دفاع و تأمین حقوق بشر ضروری بوده و بدیل دیگر نداشته باشد، و (۵) مداخله بطور دسته جمعی باشد. با آنکه مفهوم و اصطلاح مداخله بشردوستانه در چند دهه اخیر عمومیت زیاد را کسب نموده است، ولی هنوز هم در اسناد بین المللی اعم از عمومی، منطقوی و معاهدات دولتی دو جانبه تثبیت نگردیده است. به عبارت دیگر این اصطلاح به حیث یک اصطلاح حقوق بین الملل شمرده نمی شود. بنابر این مفهوم "مداخله بشردوستانه" هنوز مبهم باقی مانده و تعریف آن بدون دقیق ساختن محتوا، چند گونه است. در واقعیت امر استناد سیاستمداران به حق "مداخله بشردوستانه" به نسبت عدم تعیین جایگاه این پدیده، صحت ندارد. (۱۳ : انترنت)

پس از گذشت چند دهه از تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر، دیگر این امر به خوبی مورد شناسایی در جامعه بین المللی قرار گرفته است که بنیادی ترین قواعد حقوق

بشرمندرج در اعلامیه مذکور، در زمره مهمترین قواعد حقوق بین الملل یعنی قواعد آمره قرار دارند. از این واقعیت دو نتیجه حاصل می شود: اول اینکه در سلسله مراتب قواعد حقوق بین الملل رعایت حقوق بنیادین بشر در سطح تعهدات ناشی از دیگر قواعد آمره مثل منع استفاده از زور یا تهدید به آن در روابط بین المللی قرار دارد و دوم آنکه، تعهدات ناشی از چنین قاعده تعهدی در برابر همه است؛ بدین معنا که هر کشوری در رعایت حقوق بشر و تضمین رعایت آن متعهد و ذینفع است.

مفهوم مداخله بشردوستانه بحث چالش برانگیز در حقوق بین الملل است و به نظر اولی با مفاهیمی مانند اصل عدم مداخله و عدم توسل به زور، اصل حاکمیت و برابری دولت ها در تعارض قرار می گیرد. در دهه ۹۰ قرن گذشته در نتیجه نقض صریح حقوق بین الملل به خصوص نسل کشی در رواندا در سال ۱۹۹۴ و قتل عام در سیریرینیتسا در سال ۱۹۹۵ و سایر کشورها، چگونگی مداخله بشردوستانه توجه بیشتر متخصصین حقوق بین الملل را به خود جلب نمود و جامعه بین المللی را بر آن داشت تا در این زمینه تدبیری بسنجد و رویکردی جدید غرض جلوگیری از وقوع چنین حوادث در آینده اتخاذ نماید.

در سال ۲۰۰۰ سرمنشای سازمان ملل کوفی عنان در خطاب به نمایندگان دولت ها در مجمع عمومی سازمان ملل متحد در رابطه به مداخله گفت که « اگر مداخله بشردوستانه - تجاوز به حاکمیت دولت هاست، پس در این صورت چگونه باید جامعه بین المللی در مقابل نقض قبیح حقوق بشر که خلاف تمام قوانین موجود بشریت است، عکس العمل نشان دهد؟» بنا بر این در ماه سپتامبر ۲۰۰۰ کمیسیون بین المللی برای بررسی موضوع مشروعیت مداخله و حاکمیت دولتی ایجاد گردید. کمیسیون در سال ۲۰۰۱ گزارشی را تحت عنوان مسؤلیت حمایت (Responsibility to Protect) که اختصار آن به انگلیسی R2P یا RtoP می باشد به سرمنشای و مجمع عمومی ارائه نمود. در گزارش از مداخله بشردوستانه تحت نام مسؤلیت دفاع حمایت شده به عمل آمده است و توجه خود را از منافع دیگر دولت ها و حق مداخله آنها، به دفاع از منافع افراد ملکی آسیب دیده در آن میدول داشته و یا در صورتی که دولت به سبب عدم توانایی نمی تواند و یا نمی خواهد این کار را انجام دهد، جامعه بین المللی مکلف به تعمیل آن می باشد.

در اجلاس سران سال ۲۰۰۵، ۱۹۰ دولت توافقی را اعلام نمودند که هر دولت مسئولیت محافظت از شهروندان خود و جلوگیری از جنایات نسل کشی جنگ، پاکسازی قومی و جنایت علیه بشریت را بر عهده دارد. ضمناً دولت هایی که نمی توانند این حکم را رعایت نمایند، جامعه بین المللی مسئولیت برای استفاده از ابزار دیپلوماتیک و صلح آمیز مناسب برای حفاظت جمعیت غیر نظامی را دارد. در صورتی عدم کافی بودن این ابزار، شورای امنیت باید آماده به اقدام «به موقع و قاطع» مطابق با فصل هفتم منشور سازمان ملل متحد برای اجرای این تعهدات باشد. این توافق از سوی شورای امنیت در سال ۲۰۰۶ و توسط مجمع عمومی در سال ۲۰۰۹ تأیید شد. (۱۲: ۵۶۲) از ۲۰۰۵ الی اواخر ۲۰۱۷ شورای امنیت سازمان ملل متحد ۶۰ قطعنامه و بیست اعلامیه رئیس آن پیرامون نظریهٔ مسئولیت دفاع به نشر رسانده است. با این همه باید گفت که سیاست قدرت های بزرگ بعد از پایان جنگ سرد، به خصوص در دههٔ اخیر وضاحت و پیش بینی اندکی را در بارهٔ مداخلهٔ مسلحانه ارائه کرده اند. (۱۴: انترنت)

باید گفت که مداخله بشردوستانه به خصوص نظریهٔ مسئولیت دفاع علاوه بر پیچیدگی نظریاتی، مخالفین نیز دارد. مخالفین این نظریه بر آن است که اول، تفسیر حاکمیت به مثابهٔ مسئولیت دفاع از حقوق بشر انعکاس دهندهٔ ارزش های غربی است که جهان را به کشورهای «متمدن» و «غیر متمدن» تقسیم می کند و سبب سیاست های نیمه استعماری در برابر کشورهای ناقض حقوق بشر می شود. دوم، ناقدین مسئولیت دفاع به خصوصیت اجباری مسئله اشاره می کنند و به این اساس مشروعیت آن را زیر سوال می برند. سوم، مخالفین مداخلهٔ بشر دوستانه ضمن اشاره به غیر کافی یا نارسا بودن منابع برای مداخلهٔ مؤثر، می افزایند که با در نظر داشت مبرمیت رسیدگی به سایر پرابلم های جهانی و نوسانات در اقتصاد جهانی، تخصیص وسایل و منابع لازم برای عملیات مسئولیت دفاع مطمئن به نظر نمی رسد.

مانند مداخلهٔ بشردوستانه، درباهٔ اصل مسئولیت دفاع هم دیدگاه ها همسان نیست و مفهومی مشترک میان حقوق بین الملل و روابط بین الملل به شمار می آید. منتقدان اصل مسئولیت دفاع، آنرا سیاسی می دانند و می گویند این اصل، از جملهٔ آموزه های حقوقی نیست و جایگاه عرفی در حقوق بین الملل ندارد. در برابر، موافقان

برآند که اصل مسئولیت پشتیبانی، پیش از این هم بخشی از حقوق بین الملل بوده است و در این زمینه بطور مثال بر کنوانسیون ژنوساید ناظر به تعهدات دولتها در قبال مردمان خود و دیگران اشاره می کنند. به عبارت دیگر، مسئولیت دفاع یا پشتیبانی مفهوم تازه ای نیست و چیزی را در زمینه تأمین صلح و امنیت بین المللی و کاربرد زور تغییر نداده است. (۱۵: انترنیت)

با آنکه نظریهٔ مسئولیت دفاع هنوز یک ابتکار یا طرح جدید و فاقد میکانیزم تطبیق عام بین المللی است، ولی بطور فزاینده مورد حمایت جامعهٔ بین المللی قرار می گیرد. از این نظریه جدید مکرراً در قطعنامه های شورای امنیت مانند قطعنامه در بارهٔ لیبیا، سودان جنوبی، یمن به چشم می خورد. بدون شک هنوز این نظریه باید راه طولانی را طی نماید تا به حیث یک قاعدهٔ قابل قبول در حقوق بین الملل تثبیت گردد. قابل یادآوری است که انکشافات اخیر در این خصوص مؤید دلالت بر تحکیم تدریجی جایگاه آن در جهان است.

اشکال مداخله

طوری که اشاره شد اشکال مداخله در امور دیگر کشورها مختلف است و می تواند از طریق نظامی، اخلال امنیت و ثبات، تهدیدات اقتصادی و حتی وسایل دیپلماتیک صورت گیرد.

مداخلهٔ نظامی: مداخلهٔ نظامی شکل کلاسیک و اساسی آن می باشد که با قوه یا زور همراه است و سرزمین یا قلمرو یک کشور توسط دیگران قسماً یا کلاً اشغال می گردد. مداخلهٔ نظامی شامل تمرینات قوای نظامی اعم از بحری و زمینی، محاصره، تصرف و مصادرهٔ اموال کشور یا اتباع خارجی، وضع تحریمها، بازداشت و توقیف بیگانگان و اخراج دیپلمات های خارجی می شود.

اعمال خرابکارانه: این نوع مداخله پروپاگند یا سایر فعالیت های تبلیغاتی را که بر اوضاع کشور دیگر اثر منفی می گذارد، در بر می گیرد. این نوع فعالیت اکثراً از طریق رسانه ها به خصوص رسانه های الکترونیکی مانند رادیو، تلویزیون و در شرایط امروز انترنیت صورت می گیرد. این نوع فعالیتها در صورتی که متوجهٔ تحریک یا کمک به شورشیان و یا ایجاد بی نظمیها در کشور دیگر باشد، از نظر حقوق بین الملل

جواز ندارد. تشخیص و پیگیری این نوع فعالیت ها در شرایط امروز بسیار دشوار است، زیرا اکثراً توسط افراد صورت می پذیرد.

تهدیدات اقتصادی: مداخله اقتصادی موضوع بحث بر انگیز است زیرا تشخیص منافع مشروع و نامشروع دولت ها در برابر یکدیگر مشکل و مبهم است. برای فهمیدن علل و عوامل مداخله اقتصادی، مهم است انگیزه و هدف دولت مداخله کننده معلوم گردد. در عین حال معیار های از قبیل شدت اقدامات اتخاذ شده و پیامد های آن، و رابط بین وسیله و هدف نیز در آن نقش دارد.

مداخله دیپلماتیک: هر چند وسیله های دیپلماتیک مداخله غیر مشروع شمرده نمی شود، با آنها می تواند شکل مداخله ممنوع شده را به خود بگیرد و در طی آن ارتباطات به لحن تهدید کننده اظهار شود به طوری که اقدام نظامی و سایر شیوه های قهرآمیز را تشویق نماید. (۱۶:۸) در این رابطه می توان به اظهارات عمران خان نخست وزیر پاکستان اشاره کرد که به تاریخ ۹ حمل ۱۳۹۸ در گردهمایی در منطقه باجور گفت که صلح به زودی در افغانستان برقرار می شود و این کشور در آینده نزدیک «حکومت خوب» خواهد داشت این اظهارات اعتراض شدید حکومت افغانستان را در پی داشت و آنرا مداخله صریح در امور داخلی خویش دانست.

نتیجه

مداخله دولتها در امور داخلی یکدیگر پدیده جدیدی در روابط بین المللی نیست. این موضوع یکی از موضوعات مهم حقوق بین الملل به شمار می آید و مانند دیگر مفاهیم اجتماعی، در نتیجه عوامل سیاسی، اجتماعی- اقتصادی و امنیتی محتوای آن دستخوش تغییرات گردیده است. قبل از ایجاد سازمان ملل به خصوص جامعه ملل مداخله در امور کشورهای دیگر به نحوه قابل توجه بود و قدرت تعیین کننده جایگاه دولت ها در جهان محسوب می می گردید. از نگاه حقوق بین الملل مداخله معمولاً از جانب یک دولت/دولت ها و سازمان های بین المللی صورت می گیرد و به عملی انفرادی یا جمعی دلالت میکند که به موجب آن دولت مستقل دولت دیگر را برای انجام یا عدم انجام امور مربوط به سیاست داخلی یا خارجی خود مجبور می سازد.

انواع و اشکال مداخله مختلف است و از دیدگاه های مختلف یعنی تعداد مداخله کننده گان، چگونگی انجام عملیات مداخله گرانه، اصول حقوق بین الملل و غیره صورت می گیرد. علاوه بر خصوصیت فردی و جمعی، مداخله به مستقیم و غیر مستقیم و از لحاظ حقوقی به مداخله مشروع و غیر مشروع یا تجاوز تقسیم می شود. آنچه که در حال حاضر مورد توجه بیشتر حقوق دانان و جامعه بین المللی گردیده است، انواع و اشکال جدید مداخله به خصوص مداخله تحت عنوان بشردوستانه و یا مسئولیت دفاع می باشد. اکثریت کشورهای جهان سوم تمامی انواع مداخله بشردوستانه را نقض اصل حاکمیت خود می دانند. در کشورهای غربی نظریات علمای حقوق و دولت در این زمینه از هم متفاوت اند. از یک دیدگاه، مداخله همراه با زور به منظور حمایت از اتباع در برخی موارد استثنایی مجاز است. طبق نظریه مخالف آن، اگرچه مداخله قبل از ایجاد سازمان قانونی پنداشته می شد اما طبق بند ۴ ماده ۲ منشور آن مبنی بر منع کار برد زور در روابط بین الملل، غیر قانونی تلقی می گردد.

بعد از ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، محتوای مداخله ابعاد جدید را کسب کرد و جایگاه اصل "عدم مداخله" کم رنگ گردید. در حال حاضر این موضوع در چارچوب عملکرد شورای امنیت در بحرانهای داخلی، اقدامات سازمانهای بین المللی و منطقه‌ای و رویکرد دولت آمریکا ب حیث ابر قدرت در جهان که برای خودرسالتی در حل بحرانهای داخلی قائل است، قابل بررسی می باشد.

بعد از جنگ سرد، مفهوم صلح و امنیت بین المللی بطور گسترده توسط شورای امنیت تبیین گردیده و مواردی تهدید علیه صلح در حوزه صلاحیت این رکن قرار گرفت که در دوران جنگ سرد شورا قائل به "عدم مداخله" در آن مسائل بود. شورای امنیت در مواردی چون "تروریزم بین المللی"، "نقض حقوق بشر"، "تخریب محیط زیست"، "ماهیت حکومت و انتخابات" مفهوم مداخله بین المللی را گسترش داده و وارد حریم داخلی دولتها گردید و اینگونه توجیه نمود که منافع جامعه بین المللی در موارد مذکور با صلح و امنیت جهانی مرتبط بوده و لذا برای حل و فصل آنها بایستی به زور جمعی متوسل شد. بنابر این رویکرد و مجوز شورای امنیت بود که نیروهای نظامی

خارجی در افغانستان مداخله کرد و علیه حکومت طالبان و تروریزم بین المللی اقدام به انجام عملیات نظامی زدند.

مداخله میتواند پیامدهای مثبت یا منفی برای کشور اشغال شده را به همراه داشته باشد. نیروی مداخله کننده می تواند تغییراتی بنیادی را در ساختارهای سیاسی، اقتصادی بوجود آورد که باعث پیشرفت اقتصادی، بهبود وضعیت در جامعه یا نهادینه شدن اصول دموکراسی در آن شود. مداخله میتواند پیامدهای منفی را نیز در پی داشته باشد. باید گفت که در بسا موارد این نوع پیامدها در نتیجه مداخلات غیر قانونی یا تجاوز صورت گرفته که در تاریخ نمونه های آن زیاد است.

مأخذ

۱. Vincent R.J.. Nonintervention and International Order, Princeton, NJ.

Princeton University Press, 1974

۲. صفایی، حسین. "مداخله در امور کشورهای دیگر از دیدگاه حقوق بین الملل" مجله

حقوقی بین المللی، ۱۳۶۷ شماره نهم، ایران تهران: قابل دسترسی در :

<http://ensani.ir/fa/article/journal-number/17944/> تاریخ مراجعه:

۱۳۹۸/۱۰/۱۰

۳. Тункин Г.И , Международное право, 1-е издание., ۳

Москва, 1982

۴. افتخار جهرمی، گودرز. «صلاحیت ملی دولت ها و منشور ملل متحد»، مجله

تحقیقات حقوقی دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۱۶ - ۱۷،

۵. Кузнецов В.И. и Тузмухамедов Б.Р. (Ред-ы). ۵

Международное Право, 3-е издание, Москва 2010

۶. بیگدلی، محمد رضا ضیایی. حقوق بین الملل انسانی میشود، ماهنامه مهرنامه،

شماره ۱۸، تهران

۷. پلینو جک سی، روی التون. فرهنگ روابط بین الملل، ترجمه و تحقیق حسن پستا،

چاپ چهارم، ناشر-فرهنگ معاصر، تهران ۱۳۸۴،

۸. بخشی علی آقا، مینو افشاری راد. فرهنگ علوم سیاسی، چاپ اول، نشر چاپار، تهران

۱۳۸۳،

۹. گرفن کلا، گرهارد، در آمدی بر حقوق بین الملل عمومی، ترجمه محمد حسین حافظیان، جلد دوم، چاپ اول، نشر میزان، تهران ۱۳۷۹

۱۰. STARK J.G. Introduction to International Law, 8th ed., London, 1977.

۱۱. سی. جویینز کریستوفر. حقوق بین الملل در قرن بیست و یکم، ترجمه: دکتر عباس کدخدایی، امیر ساعد وکیل، چاپ اول، نشر میزان، تهران ۱۳۸۷

۱۲. علی بابایی، غلام رضا. فرهنگ سیاسی آرش، چاپ دوم، انتشارات آشیان، تهران ۱۳۸۴

Ясносокирский Ю.А. Взаимосвязь Концепции « Ответственность по защиты» с концепцией «Гуманитарной интервенции», с.667 قابل دسترسی در :

www.nbpublish.com, DOI: 10.7256/2073-8560.2015.5.16340 تاریخ مراجعه:

۱۳۹۰/۱۰/۲۹

Никогосян Ованнес. Интервенция великих держав и ۱۴

буддущее «ответственность по защиты» قابل دسترسی در :

[https://globalaffairs.ru/valday/Interventcii-velikikh-derzhav-i-](https://globalaffairs.ru/valday/Interventcii-velikikh-derzhav-i-buduschee-otvetstvennosti-po-zaschite-18988)

[buduschee-otvetstvennosti-po-zaschite-18988](https://globalaffairs.ru/valday/Interventcii-velikikh-derzhav-i-buduschee-otvetstvennosti-po-zaschite-18988) تاریخ مراجعه: ۱۳۹۸/۱۲/۷

Bohm, Alexander (2016), "Security and International Law: the ۱۵

Responsibility to Protect", قابل دسترسی در: [http://eprints.](http://eprints.whiterose.ac.uk/89940/3/The%20responsibility%20to%20protect.pdf)

[whiterose. ac. uk/ 89940/3/ The%20responsibility %20 to](http://eprints.whiterose.ac.uk/89940/3/The%20responsibility%20to%20protect.pdf)

[%20protect.pdf](http://eprints.whiterose.ac.uk/89940/3/The%20responsibility%20to%20protect.pdf) تاریخ مراجعه ۱۳۹۸/۱۲/۷

۱۶. Intervention, Prohibition of in: Oxford Public International Law قابل

دست رسی در:

[http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-](http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1434)

[9780199231690-e1434](http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1434)

تاریخ مراجعه: ۱۳۹۸/۱۰/۸.

خبرنوال عبدالضابط خُدران

د لایب نیتس په فلسفه کې جوهر او د وجود حقیقت

The truth of existence and essence in Leibniz's philosophy

Research Fellow Zabir khan Zadran

Abstract:

In the history of Philosophy, the philosophers have always attempted to ask different questions about the universe and they have tried to find a solution for the same, Each philosopher has chosen different bases for answering, and they said we solved the problems but it was according their own opinion, but absolutely, we can say that all philosophers justification or solution for problems were affected, in some way, by the thoughts of previous philosophers of their time and prevailing social, economic, academic and other situations of the time.

In the era of Leibniz and before the Leibniz era, there was a different belief on about different issues; some people had dualism idea about justification of the universe and human being, for example, Descartes introduces two types of substances, physical and spiritual, while the Leibniz dualism justification is completely against the Descartes explanation, while Leibniz explanation is not against the Aristotle's explanation.

Leibniz is also one of those philosophers who wanted to explain, with his philosophy, the natural and metaphysical

world. In this part Leibniz has his own special philosophy ideas and focus mainly on rationalism, and he has tried to explain these issues by using different Monadologie.

لنډيز

د فلسفې په تاريخ کې فيلسوفانو تل هڅې کړي، چې د ځان او نړۍ په اړه بېلابېلې پوښتنې طرحه او د ځوابونو پيدا کولو په لټه کې يې شي، هر متفکر د ځوابونو لپاره جلا جلا قاعدې خپلې کړې دي، په خپل اند يې مسايل حل بللي دي. دا ويلي شو چې له شک پرته د ټولو فيلسوفانو په توجيهاتو کې د دوی څخه د وړاندې متفکرينو نظرياتو او د وخت ټولنيزو، اقتصادي، علمي او نورو حالاتو خپل اثر لرلای دی او د دوی نظريات له ډولونو څخه په يو ډول سره له هغو حالاتو څخه اغېزمن ليدل کېږي. د لايب نيتس په زمانه کې او له هغه نه په پخوا زمانه کې د بېلابېلو مسايلو په اړه د وخت له حالاتو سره سم بېلابېل دريځونه موجود وو، ځينو به د نړۍ او ځان د توجيه او توضيح په اړه دواړو نظرونه درلودل، د مثال په ډول د کارت دوه ډوله جوهرونه مادي او معنوي مطرح کړي دي، چې د لايب نيتس موندولوژي د د کارت د ډول دريځ مخالفه ده، په داسې حال کې چې له ارسطو سره مخالفت نه لري. لايب نيتس هم له هغو کسانو څخه دی چې غواړي په خپلې فلسفې سره طبيعي او متافيزيکي دنيا توجيه او تشریح کړي. لايب نيتس په دې اړه ځانگړې فلسفي نظريات لري او اساسي تکيه ځای يې عقل پالنه ده. دی د بېلابېلو اصطلاحاتو د کارولو له لارې څخه غواړي دا مسايل روښانه کړي.

سريزه

په دې ليکنه کې د لايب نيتس په نظرياتو کې بېلابېل مفهومونه مطرح او د هغو د وجود حقيقت څېړل شوی او د فرد د جوهر د اړيکې څرنگوالی له نورو جوهرونو سره په گوته شوی دی. د شيانو د جوهر او اعراضو په اړه د ده له نظره خبرې شوي او دا مسئله روښانه شوې ده چې څرنگه د يو شي جوهر د هغه په کلي وده کې ثابت پاتې کېږي، په دې مسئلې باندې تمرکز شوی دی، چې لايب نيتس د شيانو جوهر او عرض په کومې قاعدې سره له بنسټيزې هستۍ سره نښلوي او څرنگه توجيه يې

وړاندې کړې ده؟ د نړۍ دوه گونې توب ته په کومه سترگه گوري؟ آیا نړۍ دوه گونې راپېژني؟ که یې د وحدت خوا ته بیایي؟ د نړۍ تناقضاتو ته یې څه ډول کتلي او څرنگه یې بیانوي؟ د مادې، روح، جوهر او نورو د اړیکو څه ډول ارزونه کوي او د شیانو تر منځ همغږي یې په کومې قاعدې سره توضیح کړې ده؟، په دې لیکنه کې د لایب نیتس نظر د اړوندو مسایلو په اړه څېړل شوی دی او په بېلابېلو مفهومونو، لکه: ماده، روح، جوهر او نورو مسایلو باندې خبرې شوي دي.

د موضوع مبرمیت: په فلسفي مسایلو کې تل انسان د موضوعاتو اصلي محور پاتې شوی دی، په دې اړه فیلسوفانو د هغه په جوهر، حقیقت، عرض او نورو اړوندو مسایلو باندې بېلابېل بحثونه کړي دي، لایب نیتس د خپل وخت یو ډېر ښه مطرح متفکر ؤ او د یادو شوو موضوعگانو په اړه یې نظریې مطرح او ورباندې یې بحثونه کړي دي، ویلی شو چې بېلابېل مسایل یې د خپلې زمانې په نظر کې نیولو سره په ښه توگه مطرح کړي دي، نو په همدې اساس ددې اړتیا لیدل کېږي، چې دغه مسایل د ده په فلسفه کې لا زیات روښانه شي، د ده په نظریاتو باندې په ښه پوهېدو سره کولای شو چې له ده نه د وړاندې او راوړوسته فیلسوفانو په نظریاتو باندې په ژوره توگه وپوهېږو.

د څېړنې موخه: له دې لیکنې څخه موخه دا ده چې د لایب نیتس دريځ د یادو شوو فلسفي مفهومونو په اړه په ښه توگه روښانه شي.

د څېړنې میتود: په دې لیکنه کې د اکاډمیکو اصولو په نظر کې نیولو سره له تحلیلي او تشریحي میتوده گټه اخیستل شوې ده.

لایب نیتس (۱۶۴۶ - ۱۷۱۶م) جرمني عقل پال فیلسوف، مسیحي متکلم، ریاضیپوه، سیاستوال او د منطق عالم ؤ. اخلاق او کلام یې د تفکر حقیقي اجزا گڼل کېږي. لایب نیتس د عقلي حقایقو (Truths Of Reason) او واقع حقایقو (Truths Of Fact) ترمنځ توپیر څرگندوي، د ده له نظره دوه ډوله حقیقتونه وجود لري:

یو یې عقلي حقایق دي او بل ډول یې واقعي حقایق دي. عقلي حقایق اړین «ضروري» دي او له هغو سره مخالفت ناشونی گڼي، خو د واقع ممکنو حقایقو مخالفت په ځانگړي امکان سره شونی دی. لایب نیتس عقلي حقایقو ته د رسېدو لار

عقلي او ضروري گڼلې ده، خو د واقعي حقايقو په اړه د بحث او خبرو اترو دروازه پرانيستي پرېږدي، د لايب نيتس له نظره په فلسفه کې يو له مهمو او غوره ټکو څخه د جوهر د مفهوم کارول دي. (۱:صص. ۳۵۶-۳۵۷)

لايب نيتس خپله فلسفه د جوهر د مفهوم په اساس جوړه کړه، هغه باور درلود چې پراخوالی نه شي کولای د يو جوهر له صفتونو څخه وي، دليل يې دا دی چې پراخوالی د تکثر مستلزم دی او په دې اساس يوازې کېدای شي د جوهرونو ټولگي ته نسبت ورکړل شي.

د جوهر مفهوم چې د لايب نيتس په فلسفه کې اساسي مقام لري، د موضوع او محمول له منطقي مقولې څخه اخیستل شوی دی. هغه خپله فلسفه د دوو منطقي مقدمو په اساس جوړه کړه، د تناقض قانون او د فاعله علت قانون (هغه امر چې د شي د وجود لپاره مفيد او د معلول د ذات څخه د باندې وي) چې دا دواړه د تحليلي قضيې په مفهوم باندې ولاړ دي او هغه داسې قضيه ده چې په هغه کې محمول په موضوع کې پټ وي. د لايب نيتس له نظره جوهرونه په يو بل کې تاثير نه کوي، له دې امله چې هر يو له خپل نظره نړۍ په خپل ځان کې منعکسوي او له يو بل سره توافق کوي. د دوی ترمنځ نه شي کېدای چې فعل او انفعال وجود ولري، ځکه هغه پېښې چې په هر يو جوهر باندې تيرېږي د هغه جوهر د مفهوم جز دی، که چېرې هغه جوهر موجود وي، هغه پېښې به هم تر ابده پورې ټاکلې او ځانگړې وي. (۲:صص. ۱۸۰-۱۸۱)

لايب نيتس د مخلوقاتو کمال له خدايه گڼي، خو د هغوي نقصانونه د هغوي له ځانگړي طبيعته بولي چې د بې پايه او نامحدود لپاره وړ نه دی او همدا يې د خدای تعالی جل جلا له سره فرق دی. (۳:ص. ۳۵)

د لايب نيتس په فلسفه کې د هر جوهر اعمال او احوال بالقوه په هغه جوهر کې وجود لري. د ده له نظره د فرد د طبيعت جوهر يا تام موجود دا دی چې د داسې کلي مفهوم لرونکی وي، چې دغه مفهوم د ده د ذات د درک لپاره کافي وي او هم د ټولو محمولاتو استنتاج له هغې موضوع څخه چې دغه مفهوم و هغه ته نسبت ورکول کېږي ممکن کوي. جوهر داسې موضوع ده چې په بالقوه توگه د ټولو هغو محمولاتو لرونکی دی چې په هغه کې به تل وجود ولري.

لایب نیتس په دې باور درلود چې د جسم حقیقت بُعد نه شي کېدای، که چیرې بُعد یې حقیقت وي، نو جوهر نه شي کېدای، ځکه چې جوهر باید خالص او بې ترکیبه وي او بُعد بسیط نه دی، ځکه چې د وېشلو وړ دی. دی د شیانو د دروندوالي او مقاومت او هم د دوی د چټکتیا او نورو ځانگړتیاوو په اړه سوالونه مطرح کوي او داسې پایله ور څخه اخلي چې په جسم کې له بُعد پرته نور څه هم شته چې د هغه حقیقت جوړوي او بُعد چې خود په خوده کومه اغېزه نه لري، حقیقت نه دی او بل څه لازم دي چې بُعد له هغه سره تعلق پیدا کړي. دا معقوله نه ده چې جسم دې له جسماني نه وېشونکو اجزاوو څخه مرکب وي، ځکه چې که اجزا هر څومره کوچني هم وي د وېشلو وړ دي او د دوی د وېشلو لپاره کوم حد نه شو ټاکلی. د لایب نیتس په فلسفه کې جوهر د هغه د مطلقیت له حیثه نه مطرح کېږي، بلکې جوهرونه د داسې عالم له بنيادي او نهایي عناصرو څخه دي چې خدای تعالی جل جلاله خلق کړي دي. د لایب نیتس فلسفه خدای محوره ده. لایب نیتس په خپله وړاند بنسټه هماهنگی کې ماشینې علیت د غایې علت لاندې راوړي. (۴: انټرنیټ)

د لایب نیتس په فلسفه کې فردي جوهرونه بې شمېره دي او هغه قوت چې د دوی په هر یو کې شته، دوی جنې لري:

د فعل او تأثیر جنبه او د بل فعل په وړاندې د مقاومت جنبه، ځکه چې د هر فرد جوهر مخلوق دی او په دې اساس محدود دی او قوت یې نه شي کولی چې کامل او تأثیر یې بې پایه او نامحدود وي، نو له همدې امله د فرد د جوهر د فعل جنبه محدوده او ناقصه ده او دغه محدودیت او نقصان چې د مقاومت په توگه اوږي، هم د هغه ذات دی او هم یې له نورو افرادو سره د مناسبت پایله ده چې د نه تداخل خاصیت یې د څرگندېدو لامل کېږي او لایب نیتس هغه لومړنۍ ماده بولي چې دا ماده د بُعد لرلو اقتضا لري، نو په دې اساس بُعد د جوهر د وجود پایله ده، نه یې حقیقت، یعنې فردي جوهرونه که څه هم هر یو یې په یوازې توگه بُعد نه لري، همدا چې تکرار او سره راټول شي، د انسان په ذهن کې بُعد متصور کوي، د مثال په توگه لکه څرنگه چې عددي واحدونه هر یو په یوازېتوب سره کثرت نه دی، همدا چې راټول شي، کثرت یې په نظر کې څرگندېږي.

په هر حال لومړنۍ ماده چې فعلي جنبه نه لري او په واقعيت کې عدمي امر دی، کله چې فعلي جنبه چې وجودي امر دی، له هغه سره منظم او يو ځای شي، کامل جوهر ور څخه جوړېږي.

د لايب نيتس له نظره بسيط جوهرونه بايد موجود وي، ځکه چې مرکب جوهرونه وجود لري، هر مرکب يوازې د بسيطو جوهرونو مجموعه يا ټولگه ده. لايب نيتس دغه بسيط جوهرونه چې تجربې امور له هغو نه ترکيب شوي دي، «موناد» يا فردي جوهرونه بولي، موناد د طبيعت حقيقي لايتهجا اجزاء او په لنډه توگه د شيانو عناصر دي، لايتهجا اجزاء په دې معنا دي چې د فرد جوهر اجزاء نه لري، يعنې د امتداد او شکل نه درلودونکي او نه وېشونکي دي، بسيط شی ممتد نه وي. لايب نيتس د فرد خپل جوهر له نفس سره شبيه تصور کړی دی، ځکه چې هر يو، هم د فرد جوهر او هم نفس په يو ډول سره روحاني جوهر دی.

لايب نيتس د لومړي ځل لپاره د «موناد» نظر په واحدې معنا سره يا هغه څه چې فرد وي، کارولی دی او په دې باور و، چې لومړنی اصل په خپلو ټولو صفتونو کې نامتناهي دی. موناد يوناني لفظ دی چې د واحد معنا ورکوي، د ده موخه له موناد څخه هغه بسيط جوهر دی چې اجزاء نه لري او په مرکباتو کې واردېږي، دی موناداوي د طبيعت حقيقي اتومونه گڼي او باور لري هغه څه چې يوازې مادي دي، نه شي کېدای چې نه وېشونکي دي وي.

د لايب نيتس په فلسفه کې جوهر په لومړي پړاو کې د مطلقيت له حيثه په نظر کې نه دي، بلکې جوهرونه د داسې عالم وروستي بنسټيز عناصر دي چې خدای جل جلاله خلق کړي دي.

لايب نيتس دغه عناصر «بسيط جوهرونه» د «فرد جوهر» يا «موناد» بولي، د ده له نظره د موناداوو وحدت کاملاً حقيقي دی. لايب نيتس د مادې په ځای د قوې او انرژي د واحدونو موجوديت تاييد کړ. د لايب نيتس مطلب له «موناد» څخه د «يو» يا له «فرد» څخه شخص نه دی، بلکې داسې واحده ذره يې مطلب دی چې په پای کې قوه او انرژي کېږي. (۵: ص. ۴۹۳)

موناداوي له امتداده پرته د تصوراتو په شان دي چې مرکباتو ته واردېږي. د لايب نيتس په فلسفه کې جوهر د خپلو اعراضو په نسبت د فعالې مولدې قوې لرونکی

دی. هغه اعراض چې د یو بل په وړاندې بې توپیره نه دي، بلکې په خپل پیوند سره د جوهر په وحدت پورې تعلق لري، دغه وحدت لایب نیتس د انسان له آگاه نفس سره په قیاس او اړیکې یې د هغه د تصوراتو له کثرت سره «بسیط جوهر» یا نه وپشونکی گڼلی دی. د ده په فلسفه کې هر بسیط جوهر د یو ټاکلي فرد د موند په توگه له نورو جوهرونو سره د متفاوت څرنگوالی او هم د خپل کمال په متفاوتي درجې سره په تول عالم پورې تړل کېږي او ته به وایې چې له خپلې موضوع څخه عالم بیان کوي، هر مخلوق موند ټول عالم ښکاره کوي.

هغه تن چې ځانگړی په هغه پورې متعلق دی، موند یې لومړی کمال دی چې بېل او جلا تصور کوي او بیا نوموړی تن په ملاء کې د ټولې مادې د اتصال په واسطه د ټولې نړۍ ښکارندوی دی. نفس هم د نوموړي تن په ښکاره کولو سره چې په ځانگړې توگه په هغه پورې متعلق دی، ټوله نړۍ څرگندوي، په پایله کې موند د دنیا ژوندۍ آینه ده، هر موند په خپلې شېبې سره نړۍ ښکاره کونکې آینه ده، دا چې نړۍ په کامل نظم سره مرتب شوې ده، باید په نماینده کې، یعنی د نفس په ادراکاتو کې او په پایله کې په تن کې چې د هغه په اساس نړۍ ته په نفس کې نمایش ورکړل شوی دی، هم نظم موجود دی.

لایب نیتس حقیقت واحد گڼي، خو کثرت هم توجیه کوي، د ده له نظره واحد حقیقت د ډېرو اجزاوو په توگه اوبنتی چې ټوله نړۍ له هغو اجزاوو څخه جوړه شوې ده. داسې اجزاء چې ابعاد نه لري او هغه اجزاء معقول دي او حقیقت لري، ځکه چې د هغوی هر یو قوت دی او د آثارو منشأ ده، روح لري او داسې نړۍ جوړوي چې قوت او د فعل قوه یې له خپل ځانه ده، دغه اجزاء لایب نیتس جوهر او بسیط وجود گڼي او هغوی موند (Monade) بولي. (۶: ص. ۵۷)

لایب نیتس د لومړي ځل لپاره د «موند» لفظ په واحدې معنا سره یا هغه څه چې فرد وي، کارولی دی او په دې باور دی چې لومړنی اصل په خپلو ټولو صفتونو کې نامتناهي دی. د ده مقصد له «موند» څخه هغه بسیط جوهر دی چې اجزاء نه لري، او په مرکباتو کې واردېږي، موند د طبیعت لومړني حقيقي اتومونه دي. دی باور لري، هغه څه چې یوازې مادي دي، نه شي کېدای چې نه وپشونکي وي، له دې امله موند اوې د مادي شیانو په شان نه دي. د لایب نیتس په فلسفه کې د جوهرونو توپیر

د هغه ادراک، رغبت، ميل او شوق په وجه دي چې هغوی يې لري، هر يو فردي جوهر د کمي او ذاتي لحاظه له نورو فردي جوهرونو سره توپير لري، له دې سره -سره دغه عالم سازمان ورکړل شوی او همغږی نظام دی، چې په هغه کې د جوهرونو نامتناهي ډولونه سره ترکیب شوي دي، چې کومه همغږي يې رامنځ ته کړې ده. په فلسفه کې هر فردي جوهر په باطني قوام يا ټينگښت او په خپل ځانگړي قانون سره تکامل او وده کوي او د نورو فردي جوهرونو د فعاليت په سبب د زياتوالي او نقصان وړ نه دی، ځکه چې هغه بسيط يا خالص دی او ممکن نه ده چې اجزاء ولري چې څه ورباندې زيات يا څه ورڅخه کم شي. د لايب نيتس په فلسفه کې هر جوهر يا فردي جوهر د خپلو ټولو افعالو اصل يا بنسټ دی، بې کاره او بې حرکت نه دی، بلکې ذاتي استکمال ته باطني ميل او فعل لري، قوه، فعاليت او کونښن د جوهر په ذات پورې تعلق لري، په حقيقت کې جوهر د داسې موجود په توگه تعريفولی شو چې د فعل وس لري، جوهر يوازې خپله فعاليت او کونښن نه دی، هر فعاليت د جوهر يو فعاليت يا کونښن دی، دا امر په دې معنا دی چې د فرد په جوهر کې د فعل يو بنسټ يا لومړنی قوت وجود لري چې د فرد د جوهر د بالفعله او پر له پسې فعاليتونو يا هڅو څخه توپير لري، د لايب نيتس په فلسفه کې د جوهر فعل د ما بعد الطبيعت له ضرورته ناشي يا پيدا شوی دی.

لايب نيتس د ټولو امورو نسبت خدای تعالی ته کوي، د ده له نظره ژوندي موجودات تل په بدلون او اوښتون کې دي او د خپل تن اجزاء تل بدلوي، په داسې حال کې چې د هغوی صورت په خپل ځای ولاړ دی، مرکب موجودات هر يو، يوه اصلي هسته لري چې دا هسته له هغې وروسته چې د تن ټول غړي «اعضا» له منځه ځي، په خپل حال پاتې کېږي او د هغه تن روح په ځان کې رانغاړي.

د لايب نيتس په باور هېڅ شی هم په نړۍ کې بې ځايه او بې گټې نه دی، حتی د شر په پديدو؛ لکه زلزله، لوړه او سېلاب کې هم د خیر مسایل نغښتل شوي دي. (۷):

ص. ۱۶۱)

دده په فلسفه کې هر فردي جوهر داسې کوچنی عالم دی چې د لوی عالم هر څه په ځان کې لري، ځينې يې په بالقوه او مبهمه توگه او ځينې يې به بالفعله او روښانه توگه.

د لایب نیتس په فلسفه کې هر جوهر یوه اندازه حقیقت په بالقوه توګه او یوه اندازه په بالفعله توګه په ځان کې لري. هغه اندازه حقیقت چې به بالفعله توګه په هغه کې منعکس شوی دی، د هغه ادراک دی او دا په هر فرد کې توپیر لري. هر فردي جوهر داسې لیدلوری دی چې له هغه لیدلوري څخه نړۍ او دنیا لیدل کېږي.

د لایب په فلسفه کې افراد د جوهر، یعنې د قوتوالي، فعل او تأثیر لرلو له لوري څخه واحد حقیقت دی. جوهرونه له دې سره سره چې بې حسابې دي، ټول له یو بل سره توپیر لري. لایب نیتس څرنگه چې ځان د روح لرونکی موندلی، همداسې یې نړۍ له روحه ډکه بیا موندله او له روح څخه پرته یې هېڅ وجود په عالم کې نه دی منلی، هر روح یې اصیل او بسیط وجود ګڼلی او هغه یې د فرد جوهر بللی دی. نو په دې اساس هر فرد روح دی او ادراک لري، خو د لایب نیتس په نظریاتو کې د ادراک لفظ ځانګړې معنا لري چې د تام او کامل حس او شعور مستلزم نه دی. د ادراک لپاره لایب نیتس بې حسابې درجې مني، له کمزوري ادراکه چې د بې ادراکۍ په شان دی نیولی، بیا تر کامل او مطلق ادراک پورې چې ځانګړی د باري ذات دی، وجود لري، دا په دې معنا ده چې فردي جوهر د ځان لپاره یوه دنیا ده، یعنې هغه څه چې د نړۍ او دنیا په ټولو جوهرونو کې شته، په هر جوهر کې وجود لري، هر یو د جوهرونو د ټولې نړۍ د ښکاره کېدو آینه ده، په دغه ډول سره لکه چې ټوله نړۍ په هغه کې منعکسه وي. د لایب نیتس په فلسفه کې هر موند، هغه کوچنی دنیا ده چې ټوله لویه دنیا روښانه کوي. (۸: ص. ۶۲)

د لایب نیتس فلسفې د موندلوژي نظریه په تجربه کې تکیه ځای لري. ده د جوهرونو نفساني تصور سرچینه له خود آگاهی سره تړلې ګڼله. د ده په فلسفه کې دا چې نور موجودات هم کولی شي چې د (من، زه) ویلو حق ولري او یا دا چې کولی شو د دوی په باره کې داسې څه ووايو، نو له دې طریقه چې انسان کولی شي هغه څه چې په کلي توګه جوهر نومېږي، تصور کړي. همداسې دا خپله د (من، زه) ملاحظه ده چې نور مابعدالطبیعت مفهومونه، لکه: علت، معلول، فعل، تشابه او داسې نور او حتی منطقي او اخلاقي مفهومونه جوړوي، د لایب په فلسفه کې انسان په خپل وجود لرلو باندې ډاډمنتیا لري او له دې جهته د کلي جوهر تصور د یو وحدت په توګه اخلي او اعتبار ورباندې کوي.

د ده له نظره موناډا يا فردي جوهرونه د فاعله قوي مرکز دی او لومړنی کمال هماغه فاعله قوت دی چې د باطني او دروني افعالو سرچينه او د موناډا تحرک دی. موناډا فاعل جوهر دی چې تمثيل، تصوير او ادراک يې دوه ممیزه صفتونه دي او ذات يې هماغه له مبهم ادراک څخه ميل و توپير لرونکی يا متمایز يا مشخص ادراک ته بدلون دی. موناډاوي روحاني اتومونه دي، هر جوهر يې فعاله هستي ده، چې کوبښن يې د څرگندېدو يا د لايب نيتس په وينا په ادراکي صورت سره څرگندېږي، موناډاوي د داسې موجوداتو په توگه دي چې د حقيقي وحدت له بخششه برخمنې دي.

لايب نيتس خلا هم نه مني، ځکه چې هغه د کامل علت منافي گڼي، د ده په فلسفه کې علم او فکر د روح آثار دي، خو د هغه حقيقت نه دی، تن او روح دوه حقيقتونه نه دي، يو حقيقت دی، ځکه چې حقيقت نه شو ورته ويلای، مگر هغه څه ته چې فعل او تأثير ولري او هغه څه چې فعل او تأثير لري، قوت او کوبښن دی او قوت که فعل يې په حرکت او د هغه په اشباه کې وي، تن دی او که د علم او ادراک په توگه واوړي، روح دی.

د لايب نيتس په فلسفه کې بسيط جوهر چې په ضروري توگه اجزاء نه لري، مرکباتو ته واردېږي، خدای تعالی يو، کافي او مطلقاً کامل ذات دی، د ټولو موناډاوو خالق دی. د لايب نيتس له نظره واجب جوهر خدای تعالی دی، له يو خدايه زيات نشته او دا خدای جل جلاله کافي دی. جوهر د ده په فلسفه کې مراتب لري، موناډاوي ديناميکي دی، د موناډاوو کمالات د خدای تعالی جل جلاله مرهون دی، خو وړ او بې پايه نه دی او نقص يې له خپل ځانگړي طبيعته دی، د ده له نظره خدای تعالی جل جلاله متعال جوهر دی چې يو، کلي او واجب دی، د ده څخه د باندې داسې امر نشته چې له هغه نه خپلواک وي. خدای تعالی جل جلاله حد منونکی نه دی، نامتناهي او بې پايه ذات دی.

د موناډا مفهوم د لايب نيتس په فلسفه کې د فرد د جوهر په نامه هم بلل شوی دی. لايب نيتس د فرد د جوهرونو وجود ته له نفس په قياس رسېدلی دی، يعنې دا يې ليدلی دی، چې په انسان کې داسې روح شته چې بعد نه لري، خو منشأ يې آثار دي او قوت لري او هم يې ليدلی دی چې هر موجود له خپل حال سره سم فعل او تأثير لري، نو په دې باوري شوی دی چې هغه څه چې په انسان کې روح يا نفس

نومبرې، په ټولو موجوداتو کې په بېلابېلو درجو سره شته او حقیقت همآغه دی او هغه یې د فرد جوهر بللی دی او د هغه حقیقت یې قوت گڼلی دی او هغه څه چې په عالم کې ثابت دي، همآغه دي او نورې ټولې پېښې، محسوسات او حالات څه په محسوساتو کې او څه په معقولاتو کې د هغه څرگندونې دي. همدا د لایب نیتس محاسبه په ډېرو کوچنیو ادراکاتو کې چې په پای کې ورڅخه محسوس رامنځ ته کېږي، لویه لاسته راوړنه ده او د علم او حکمت بنسټ او مدار جوړوي.

قوت داسې څه دی چې آثار یې څرگند دي، خو خپله محسوس نه دي، یعنې غیر مادي دي، نو په واقعیت کې د تن حقیقت هم غیر مادي دی او د فرد جوهر چون بسیط دی، فلهدا اصیل وجود دی او همدارنگه د خالق له ارادې پرته له منځه نه شي تلای.

پایله

په پای کې ویلای شو چې لایب نیتس په موند سره توانبدلی چې په متمایز ډول سره نړۍ تبیین کړي، کولی شو چې د موندولوژي یا د فرد د جوهر اصالت ته د سیورورت او د یو حال څخه بل حال ته د اوبستلو فلسفه ووايو، د ده وړاند بنسټه همآهنگي د موجبیت د اصل لرونکې ده او هېڅ شی له علت پرته نه رامنځ ته کېږي. د ده په نظریاتو کې ټوپ وهل وجود نه لري، دغه د حکمت لوی اصل لایب نیتس د اتصال قانون بولي. دغه قانون نه یوازې له یوځای نه بل ځای ته د انتقال په اړه صادق دی بلکې له یوه صورته بل صورت ته او له یوه حالت بل حالت ته د انتقال په اړه هم صدق کوي.

مأخذونه

- ۱- فریدریک کاپلستون. تاریخ فلسفه، ترجمه غلام رضا اعوانی، چاپ چهارم، جلد چهارم، نشر انتشارات علمی و فرهنگی، تهران: ۱۳۸۸ ه.ش.
- ۲- بر تراند راسل. تاریخ فلسفه غرب، ترجمه نجف دریا بندری، جلد سوم، نشر شرکت سهامی افست، تهران: ۱۳۴۸ .
- ۳- سید عباس حسینی قایم مقامی، تأملات فلسفی، چاپ اول، نشر امیرکبیر، تهران: ۱۳۸۰ ه.ش.

- ۴- برپننایی پانه: بررسی و نقد الهیات لایب نیتس، نویسنده: صالح حسن زاده، تاریخ بازدید: ۲۰/ سرطان/ ۱۳۹۹، www.atu.ac.ir/article-html.
- ۵- محمد نادر ایوبی کندهاری، فلسفه، لومپی چاپ، کوته: ۱۴۲۶ ه.ق.
- ۶- محمد علی فروغی، سیر حکمت در اروپا، جلد دوم، کتابفروشی زوار، خیابان شاه آباد، تهران.
- ۷- آریانا دایرة المعارف، شیپرم ٲوک، دویمه دوره، د افغانستان د علومو اکاډمی: کابل، نبراسکا مطبعه، ۱۳۹۶ ه. ش.
- ۸- دیورابینسون جودی گراوز، تاریخ فلسفه غرب، ترجمه شهاب الدین عباسی، چاپ اول، نشر علم، تهران.

څېړنځار عبدالقهار عزيزي

برېښنايي ټاکنې

E-election

Assistant research Abdul Qahar Azizi

Abstract

E-election is a new innovation of the 21st century and supplies a crucial need and facility for humanity. Although this type of election was mainstreamed originally in the late of the 20th century, it was strengthened in the 21st century. There are different types of E-election globally. Some of them provide remote areas and rural people with this opportunity via internet, and make it possible to take advantage of their basic rights.

E-election is the only best way to resolve electoral disputes. There are different methods to resolve the electoral disputes, however, the most effective and efficient method is e-election, which gets rid of fraud, ensures public trust, and facilitates the voting. Hence, this alternative is crucial to be applied.

لنډيز

برېښنايي ټاکنې د ۲۱مې پېړۍ تر ټولو نوي نوښت او د بشريت يو له مهمو غوښتنو او اسانتياوو څخه دي. دا ډول ټاکنې که څه هم د شلمې پېړۍ په وروستيو کې دود شوې، خو په ۲۱مه پېړۍ کې يې لا زور واخيست. په نړۍ کې ډول ډول برېښنايي ټاکنې ترسره کېږي چې آن ځينو يې د انټرنېټ په ذريعه هم د لرې پرتو سيمو خلکو ته دگډون فرصت ورکړی او له ټاکنيز حق څخه د گټنې لارې چارې يې ورته برابرې کړي دي.

برېښنايي ټاکنې د ټاکنيزو ستونزو د حل غوره لاره ده. د ټاکنيزو ننگونو او ستونزو د حل کولو له پاره ښايي بېلابېلې لارې وي، خو تر ټولو اغېزناکه او گټوره لاره يې برېښنايي ټاکنې دي چې فساد ختموي، روڼتيا رامنځ ته کوي، د ولس باور گټي او خلکو ته غوره اسانتيا برابروي. په همدې خاطر بايد دا انتخاب په غوره ډول پلی شي.

سريزه

برېښنايي ټاکنې، لکه څرنګه چې له نوم څخه يې ښکاري، د الکترونيکي وسايلو (موبايل، کمپيوټر، برېښنا، لپ ټاپ او نورو ماشينونو) په واسطه ترسره کېدونکې او ډيجيټلي ټاکنې دي چې د بشريت له پاره يې د پخواني سيستم پر خلاف، له ستونزو، ننگونو او خنډونو سره سره ډېرې اسانتياوې هم رامنځ ته کړي دي. په دې څېړنه کې برېښنايي ټاکنې پېژندل شوي او نور موضوعات يې روښانه شوي دي.

د موضوع هدف: د ټاکنو موضوع په افغانستان کې يوه لويه جنجالي او ستونزمنه مسئله ده او تر دې مهاله هر ډول ترسره شوې ټاکنې، له شخړې پرته نه وي، نو اړينه ده چې د داسې ټاکنو د ترسره کېدو له پاره هڅې وشي چې د ټولو خواوو د خوښې او قناعت وړ وي. برېښنايي ټاکنې د ورته ستونزو د هوارې له پاره غوره حل لاره ده او اړتيا ليدل کېږي د افغانستان شرايطو ته په کتو، بايد کار پرې وشي او وڅېړل شي.

د موضوع مبرميت: ددې څېړنې په برکت به لږ تر لږه د برېښنايي ټاکنو په اړه عامه ذهنيت جوړ او د ټاکنو ډيجيټلي کولو له پاره فرصتونه لاسپسې پراخ شي؛ ځکه د عامه اذهانو جوړول په خپله د وړاندې تګ له پاره ښه فرصت گڼل کېږي.

د څېړنې تگلاره: په دې مقاله کې له تحليلي ميتود څخه کار اخيستل شوی، معلومات راټول او تجزيه شوي دي. په دې مقاله کې هڅه شوې چې لوستونکو ته د برېښنايي ټاکنو په اړه عمومي او لومړني معلومات وړاندې شي، که څه هم په يوه مقاله کې د برېښنايي ټاکنو اړوند موضوعات رانغاړل خورا ستونزمن کار دی، خو دلته بيا هم هڅه شوې چې لوستونکو ته اړين معلومات ورکړل شي. په دې مقاله کې د برېښنايي ټاکنو پر پېژندنې سربېره په لگښتونو، ډولونو، د څارنې د ډولونو، له ټاکنو څخه د افرادو تشخيصولو يا نه تشخيصولو، د برېښنايي ټاکنو په ښېگڼو او دغه راز د

برېښنايي ټاکنو په نيمگړتياوو بحث شوی دی. ددې ترڅنگ مقاله پايله او وړاندیزونه لري او په ماخذونو باندې پای ته رسېږي. هيله ده لوستونکو ته گټوره تمامه شي.

د برېښنايي ټاکنو پېژندنه

د يوويشتمې پېړۍ د ټکنالوجيکي نوښتونو څخه يو مهم نوښت، برېښنايي ټاکنې دي چې د ټاکنو په عصري او ماډرن کولو کې يې گټور نقش لوبولی دی. دا ټاکنې د کلاسيکو ټاکنو په خلاف، چټکې، اسانه او ساده دي. د برېښنايي ټاکنو د اړوندو موضوعاتو د پوهېدو له پاره اړينه ده چې د برېښنايي ټاکنو نوښت له بېلابېلو اړخونو څخه وڅېړل شي.

برېښنايي ټاکنيز سيستمونه په نړيواله کچه کارول کېږي، خو د هېوادونو له لوري د دا ډول سيستم منل، لوی زړه غواړي. ځينو هېوادونو دغه سيستمونه ازمايلي او منلي دي، ځينو نورو له ازمايلو وروسته ورسره مخه ښه کړې ده، خو يو شمېر نور هېوادونه پلان لري چې دغه سيستمونه وازمايي او په راتلونکي کې يې وکاروي. (۴: انټرنېټ)

په هر حال، برېښنايي ټاکنې هغه ټاکنې دي چې رايه ورکوونکي د کمپيوټر په ذريعه يا په سافټ ښه رايه ورکوي او د خپلې خوښې نوماند انتخابوي. معمولاً په دې ډول ټاکنو کې له لمس کېدونکي (ټچ لرونکي) کمپيوټر څخه گټه اخيستل کېږي، خو د سترگو معلوليت لرونکو اشخاصو له پاره د غړيزو وسيلو څخه گټه اخيستل کېږي؛ يعنې په دې ډول ټاکنو کې نه يوازې د روغو وگړو، بلکې د معيوبو او معلوليت لرونکو اشخاصو د حق د ضياع د مخنيوي په خاطر هم له ځينو وسايلو گټه اخيستل کېږي چې د ټولو وگړو حقوق خوندي شي. دا ډول ټاکنې څلور پړاو لري؛ لومړی رايپانې ترتيبېږي، دوهم د رايه ورکونکو له لوري انتخاب، دريم رايه پانې سيستم ته سپارل کېږي او په څلورم پړاو کې بيا رايې راټولېږي او جدول ته رسول کېږي چې د هر نوماند رايې محاسبه او ثبتېږي. په عمومي ډول برېښنايي ټاکنې په دوه ډوله ترسره کېږي؛ لومړی هغه چې د انټرنېټ له لارې ترسره کېږي او انټرنېټي ټاکنې (I-voting) بلل کېږي، دوهم ډول يې له انټرنېټ پرته ساده برېښنايي ټاکنې دي.

معمولاً برېښنايي ټاکنې په لويو ډيموکراتيکو هېوادونو کې ترسره کېږي، په داسې حال کې چې لومړنی ډول يې يعنې انټرنېټي ټاکنې په هغو هېوادونو کې ترسره کېږي

چې کوچني وي او له جنگ جگړو لرې وي. برېښنايي ټاکنې تر ډېره حده د ډيموکراسۍ د پياوړتيا، په ټاکنيز سيستم د باور جوړولو، ټاکنيزو پايلو ته د اعتبار وړکولو او د ټاکنيزې پروسې د ټوليز مؤثریت او مثریت يوه بنسټيزه وسيله گڼل کيږي.

که چېرته برېښنايي ټاکنې په غوره ډول ترسره شي، نو د ډېو او رشوت د مخنيوي، د پايلو د ژر اعلانېدو، لاسرسي ډېرښت او په ټاکنيز بهير باندې د عامو خلکو د اعتبار د ډېرېدو لامل گرځي.

په هر صورت، له بده مرغه د برېښنايي ټاکنو ټول ډولونه په دې نه دي بريالي شوي چې خپلې موخې په سم شکل تعقيب کړي او ترسره کړې ژمنې عملي کړي شي. په همدې خاطر اوسنۍ برېښنايي ټاکنې يو لړ ستونزې هم لري. په ځينو برخو کې تخنيني او تخنيکي ستونزې راولاړيږي؛ په ځينو ځايونو کې د يادې پروسې په رښتينولۍ باندې شکونه را برسېره کېږي او ځيني مهال له نويو ټکنالوجيو سره د وگړو يا ډلو مخالفتونه هغه لويې ننگونې دي چې د برېښنايي ټاکنو پروسې يې ستونزمنې کړي دي. دغه راز، د برېښنايي سيستمونو پېچلتيا او د کړنلارو اړوندې ننگونې يې دا ستونزې لا ډېروي. ځيني وختونه پر دغو ټاکنيزو بهيرونو د عامو وگړو او آن د ټاکنيزو ادارو نه باور هم يو لړ ننگونې گڼل کيږي، ځکه پر يو لړ برېښنايي ټاکنيزو سيستمونو يوازې محدود شمېر متخصصين پوهيږي او عام وگړي خو لا پرېږده چې آن زياتره ټاکنيز کارکونکي هم له دغو سيستمونو سره بلد نه وي. که چېرته برېښنايي ټاکنيز سيستمونه په سم ډول پلان او پلي نه شي، نو بنايي له گټو يې زيانونه ډېر وي. په همدې خاطر، اړينه ده چې د پلان او پلي کېدو له پاره يې بايد پاملرنه وشي، چې دغه سيستمونه بريالي او کارنده فعاليت وکړای شي.

د برېښنايي ټاکنو لگښتونه

د روڼتيا، د درغلۍ د نشتوالي او د عامه گډون ترڅنگ، دا ډول ټاکنې خورا ډېرو لگښتونو ته اړتيا لري. دلته يې د لگښتونو ځيني بېلگې ذکر کيږي:

په استراليا کې په انټرنېټي ټاکنو کې په يوه رای ورکونکي ۳,۸ يورو لگښت راغلی دی؛ په برازيل کې د رایو وړکولو ماشينونه نصب شوي چې د هر رای ورکونکي په سر

له ۳ څخه تر ۵ ډالرو پورې لگښت راغلی؛ په استونیا کې د انټرنیټي ټاکنو رامنځ ته کولو له پاره د سړي سر له ۵-۱ ډالرو پورې لگښت راغلی؛ په هند کې د رای اچولو ماشین پر نصبولو د سړي سر ۰٫۶ ډالر لگښت راغلی؛ په ایرلینډ کې بیا د رای اچولو ماشین پر نصبولو د سړي سر ۲۱ یورو لگښت راغلی، چې په دې ترتیب ۲٫۵ میلیونه رای اچونکو له پاره په ۵۳ میلیونه یورو ماشینونه پېرل شوي دي؛

په فلیپین کې د رای اچونکو ماشینونو پر نصبولو، د سړي سر ۳ امریکایي ډالر لگښت راغلی؛

په سویس کې د انټرنیټي ټاکنو له پاره د سړي سر ۰٫۳ یورو لگښت راغلی؛ په متحده ایالاتو کې د رای اچونې ماشینونو په نصبولو، د سړي سر ۳ امریکایي ډالر لگښت راغلی؛ او

په وینزویلا کې د رای اچونې ماشینونو په نصبولو، د سړي سر ۴ امریکایي ډالر لگښت راغلی. (۳: ۳۳-۳۴ مخونه)

په افغانستان کې په وروستیو ولسمشريزو ټاکنو کې، چې په دودیزه بڼه ترسره شوي؛ د سړي سر ۶٫۴ ډالر لگښت راغلی دی.

د افغانستان ولسمشريزو ټاکنو پر لومړي پړاو نږدې ۱۲۰ میلیونه ډالر لگښت راغلی (۱: انټرنیټ). دا لگښت د افغانستان په گاونډ پاکستان کې اته برابره کم دی. په داسې حال کې چې د ۱۳۹۸ کال د ولسمشريزو ټاکنو له پاره ۱۹۲ میلیون ډالر بودیجه ځانگړې شوې وه.

د برېښنايي ټاکنو ډولونه

برېښنايي ټاکنې په نړیواله کچه بېلابېل ډولونه لري او هر هېواد د خپلې جغرافیې، نفوسو، ټولنیز وضعیت او افرادو وضعیت ته په کتو ځان ته ځانگړې ډول ټاکنې کړي دي چې له دې امله ټاکنې هم بېلابېل ډولونه لري.

جرمي لکنن (Jeremy Laukkonen) برېښنايي ټاکنې په لاندې برخو وېشي: نوري سکینرونه، مستقیم ثبت کوونکي وسایل، او انټرنیټي رای اچونې. (۴: انټرنیټ) په دغو سیستمونو کې لومړی هغه یې پخوانی او ډېر عام دی، دوهم هغه یې بیا نوی

او لږ عام دی، په داسې حال کې چې دريم سيستم بيا تر ټولو نوی گڼل کيږي. ځيني هېوادونه له پورته يوه څخه گټه اخلي، خو ځيني نور هېوادونه شته چې د پورته دريو سيستمونو له ډلې، له څو څخه يې گټه پورته کوي او آن ځيني يې له يو شمېر نورو تخنيکونو سره گډ کړي هم دي.

د (IDEA) له لوري، چې د ډيموکراسۍ او برېښنايي ټاکنو يوه نړيواله اداره ده، د برېښنايي ټاکنو څلور ډوله ذکر شوي دي. دا سيستمونه په لاندې ډول دي.

د مستقيم ثبت کولو برېښنايي ټاکنيز ماشينونه (DRI): دا ماشينونه کېدای شي کاغذ ولري يا دا چې له کاغذ پرته وي. کاغذ لرونکي سيستمونه يې د رای وړکونکو اطمیناني پاڼه صادروي؛

OMR سيستمونه: چې سکينرونه او د رای پاڼو د پېژندنې ځانگړي ماشينونه لري چې د رای وړکونکي انتخاب معلوموي. دا سيستمونه کېدای شي مرکزي محاسباتي سيستمونه وي (چې رای پاڼې په ځانگړو محاسباتي مراکزو کې سکين او گڼي) يا حوزوي محاسباتي نوري سکين کونکي سيستمونه (PCOS) وي (چې سکن کول او گڼل په رای مرکزونو کې ترسره کوي او څرنگه چې رای وړکونکی رای استعمال کړي، مستقيماً يې گڼي)؛

د رای پاڼو برېښنايي پرنټرونه (EBPs): دا آلې مستقيم ثبتوونکي برېښنايي ماشين ته ورته والی لري چې د رای وړکونکي د انتخاب درلودونکی برېښنايي ټوکن يا د ماشين له لوري پېژندل کېدونکې پاڼه توليدوي. دا ټوکن يا پاڼه د رايپاڼې ځانگړي سکينر ته داخليږي چې په اټوماتيک ډول گڼل کيږي.

د انټرنیټي رای اچونې سيستمونه: داسې سيستمونه دي چې د انټرنیټ له لارې مرکزي گڼيز يا محاسباتي مرکز ته رايې انتقالوي. په دې سيستمونو کې د شخصي کمپيوټرونو له لارې رايې اچول کيږي او هم کېدای شي چې د رای وړکولو په مرکزونو کې د هر هغه کمپيوټرونو له لارې رايې واچول شي، چې انټرنیټ سره نښتی وي.

لکه څرنگه چې وړاندې ورته اشاره وشوه، د برېښنايي ټاکنو ترسره کول په دوه لارو ممکن دي چې يو ډول يې انټرنیټي ټاکنې دي او بل ډول يې ساده برېښنايي ټاکنې دي چې دلته يې دواړه ډوله څېړل کېږي.

لومړۍ: ساده برېښنايي ټاکنې

د امنيتي او لاسرسي د ستونزو له امله، په يوه ځانگړې ساحه کې د ټاکنو له پاره ځانگړي لوی ماشينونه نصبیږي. په دې ډول ټاکنو کې معمولاً دوه ډوله وسيلې کارول کیږي؛ نوري سکينرونه (optical scanning machines) او مستقيم ثبتونکی ماشين [direct recording electronic (DRE) machines].

الف: نوري سکينرونه

دا ماشينونه يو ډول سکينرونه دي چې د رای اچونې کلاسيک يا پخواني سيستم ته ورته سيستم پر بنسټ جوړ شوي دي. په دغو ماشينونو کې د رای اچونکي له لوري په نخبه شوې رايپاڼه سکين کیږي او په ډېر لنډ وخت کې، د رایه اچونې له پای ته رسېدو وروسته؛ پایله په ډاگه کوي. ددې سيستم بڼه والی په دې کې دی چې رایه ورکونکی په لاسي شکل له خپل انتخاب څخه په بشپړه توگه ډاډمن وي او په ډاډه زړه په خپل لاس له انتخاب وروسته رايپاڼه ماشين ته د سکين په موخه ورننښايي او د ماشين له لوري د اړوند کانديد په رایو کې محاسبه کیږي.

په نوري سکينرونو کې رایه اچونکی رای پانډه ډکوي او د خپلې خوښې کانديد ته يې استعمالوي. له دې وروسته يې بيا ياد شوي سکينر ته داخلوي چې د سکينر له لوري يې انځور اخيستنه کیږي. نوموړی سکينر ددې صلاحيت هم لري چې ناسمه ډکه شوې رایه پانډه رد کړي او له رایه اچونکي وغواړي چې بيا ځلي د خوښې کانديد ته رایه ورکړي ترڅو يې رایه معتبره وگڼله شي.

په ځينو نورو سکينري سيستمونو کې، رایه اچونکی د کمپيوټر له لارې خپله رای کاروي او د خوښې کانديد غوره کوي. دغه رایه پانډه د کمپيوټر له لارې پرنت کیږي، رایه ورکونکی ياده پانډه تصديق/الاسليک کوي او سکينر ماشين ته يې داخلوي. سکينر رای پانډه اخلي او محاسبه کوي يې. پورتنی دواړه سيستمونه د برېښنايي ټاکنو سيستمونه دي.

دغه سيستم پخوانی او مخکینی سيستم دی، نو د نړۍ زیاترو هېوادونو منلی، ځينو بيا له ازمايښت وروسته پرېښی، مگر داسې هېوادونه هم شته چې د کاغذي رایو څخه گټنه کوي او دا سيستم يې ورته اړين او اساسي گڼلی دی. لاندې به د ځينو هېوادونو نومونه ذکر کړو چې دا ټکنالوجي کاروي.

د دې هېوادونو د ښارواليو له لوري پورته سيستم کارول کيږي: کاناډا، متحده ايالات، فليپين او جنوبي کوريا؛
 په دې هېوادونو کې سکينر سيستم پرېښودل شوی دی: جرمني او بریتانيا. (۴):
 انټرنیټ)

ب: مستقیم ثبتوونکي برېښنايي سيستمونه

په مستقیمو ثبتوونکو برېښنايي سيستمونو کې کاغذ نه کارول کيږي. په دې سيستمونو کې ټچ لرونکی (لمس کېدونکي) کمپيوټرونه کارول کيږي او د ټچ پردې په واسطه رای اچونکي د خپلې خوښې نوماند ته رایه ورکوي. په دې سيستم کې په مستقیم ډول رایې شمېرل کيږي او لومړنی غوره ټکنالوجیک سيستم دی. برازيل او هندغه هېوادونه دي چې دغه سيستمونه يې په ټول هېواد کې دود کړي او گټنه ترې کوي. (۴: انټرنیټ)

مستقیم ثبتوونکي ماشينونه ټچ يا لمس کېدونکې پردې (سکرين) لري چې له کمپيوټر سره وصل وي. دا ډول آلې رایه ورکونکي ته رای پانه خلاصوي او رای اچونکی د گوتې له لارې د خپلې خوښې نوماند ته رایه ورکوي. له رای ورکولو وروسته، رای پانه تړل کيږي او رایه ورکونکی له څو گونو رایه ورکولو څخه منع کوي. مستقیم ثبتوونکي ماشينونه مستقیماً رایې سره جمع کوي، په دې ترتیب یو ځانگړی ماشين څو دندې اجراء کوي چې د رای پانو ترتیب، رایه اچول او جمع کول او دغه راز شمېرل گڼل کيږي. د دغو ماشينونو بله ځانگړنه دا ده چې رایه ورکونکي ته سملاسي د رایو میزان يا د کانديدانو رایې نه ښيي او د رایو تر اعلان پورې يې پټې ساتي. دا ډول ماشينونه زیاتره وختونه د کمپيوټري وایرسونو له امله تر گواښ لاندې راځي. د کمپيوټري وایرسونو د مخنيوي له پاره ښه لاره د کریپټوگرافيکي (Cryptographic) تخنیکونو کارول دي. د دغو تخنیکونو له لارې لومړی د ټاکنو له پاره جوړېدونکي سافټویرونه ارزول او تصدیق کيږي. له دې وروسته بیا دغه سافټویرونه له ټاکنو وړاندې ازمايل کيږي او د ټاکنو پر ورځ ورڅخه کار اخیستل کيږي. دا تخنیکونه تر یوه مهاله د وایرسونو پر وړاندې د سافټویرونو ساتنه او محافظت کوي. وایرسونه د ټاکنو پر مهال پورته ذکر شوي ماشينونه ويجاړوي، خو دا هغه مهال امکان لري چې

دغه ماشینونه له انټرنیټ سره نښتي وي. له همدې امله یاد ماشینونه له انټرنیټ څخه گوښه ساتل کیږي.

په دې ډول سیستمونو کې، ځینې داسې ماشینونه دي چې رایپانې ورته د ځانگړې لارې څخه داخلېږي او بیا انتخابونکي هماغه داخل کړل شوې پاڼه ښيي چې کوم کانديد ته رایه ورکوي. ځینې نور بیا پرمختللي ماشینونه دي چې عادي د کمپیوټرونو، آیپیدونو او ټابلټونو پر سکرین رایپانې ښودل کیږي او رای اچونکی په کې د خوښې وړ کانديد ته رایه استعمالوي. خو باید په یاد ولرو چې رای ورکونکی په هیڅ صورت له کاغذ څخه کار نه اخلي، بلکې ټول کار د سکرین پر مخ وي او له هغې لارې کانديد ته رایې اچول کیږي. ددې ترڅنگ، په ځینو ماشینونو کې د رسید چیتې یا وړه پاڼه رای اچونکي ته ورکوي چې مطمئن شي رایه یې فلانکي کس ته استعمال شوې او رسېدلې ده.

دوهم: انټرنیټي ټاکنې

انټرنیټي ټاکنې بیا هغه ډول ټاکنې دي چې رای اچونکي په کې د انټرنیټ له لارې د خپلې خوښې کانديد ته رایه ورکوي. دا سیستم تر ټولو هغو نوی سیستم دی چې اوسمهال په نړۍ کې دود شوي دي. دا سیستم کارونکو ته ددې اجازه ورکوي چې یا دې خپله رایه، دمخه مشخص شوي مرکز کې وکاروي یا دا چې له کوره دې د خپلو وسایلو په ذریعه د انټرنیټ له لارې رایه اچونه کې گډون وکړي. استونیا لومړنی هېواد دی چې دا ډول سیستم یې ځان ته ټاکلی دی (۴: انټرنیټ)؛ خو په نړیواله کچه نور هېوادونه هم شته چې له یاد سیستم څخه یې گټه اخیستې ده.

برازیل، استونیا، هند او وینزویلا هېوادونه دا ډول سیستم کاروي؛ کاناډا، متحده ایالات، پیرو او ارجنټاین یې بیا په خپلو یو شمېر سیمو کې کاروي؛ په بوتان، بریتانیا، ناروې، قزاقستان، استرالیا، نیپال، فلیپین، گواتیمالا، کوسټاریکا، ایکوادور، روسیه، منګولیا، بنگلادېش، انډونیشیا، فینلینډ، سومالیا او سویس کې اوسمهال د ازماښت په حال کې دی او بلجیم، فرانسې، هالنډ، جرمني، پاراګوای او جاپان بیا له یو څه مودې کارولو وروسته دغه سیستم پرېښی دی.

په نویمه لسيزه کې د انټرنیټ له دود کېدو را پدې خوا هڅه کیږي چې د نورو برخو ترڅنگ ټاکنیز بهیر ته هم انټرنیټ نویستل شي. په ټاکنو کې د انټرنیټ په

استعمال سره رايه ورکونکي د انټرنېټ سره نښلي، د کمپيوټر له لارې د خوښې وړ نوماند ټاکنې او رايه ورکوي؛ آن تر دې چې يو کس په خپل کور کې له خپل شخصي کمپيوټر څخه هم له ياد شوي حق څخه گټه اخيستی شي. که څه هم هېوادونه غواړي چې د دې ډول ټاکنو له لارې لرې پرتو سيمو ته په مهمو پرېکړو کې د گډون حق ورکړي او ډيموکراسي په رښتيني معنی پلې کړي، خو بيا هم زياتره هېوادونه د انټرنېټ په خونديتوب باور نه لري. د همدې وېرې له امله، په يو شمېر هېوادونو لکه استونيا، فرانسه، سويس او فلپين کې محدودې انټرنېټي ټاکنې ترسره شوې دي. (۵: انټرنېټ) په استونيا کې له دې ډول ټاکنو څخه په لوړه کچه کار واخيستل شو، خو له لږ کارېدلو وروسته د نوموړي هېواد انټرنېټي سيستم له يرغلونو سره مخامخ شو؛ هماغه و چې دغه هېواد بېرته خپل پخواني ساده سيستم ته وروگرځېد. په دې ډول يرغلونو کې خورا گواښوونکي واپرسونه شامل و چې شخصي کمپيوټرونه او نور کمپيوټرونه يې گواښل او زياته صدمه يې ورته رسوله. ددې ترڅنگ د کمپيوټرونو په ټپه درېدل يې بله ستونزه وه چې په نوموړي هېواد کې يې کمپيوټرونه له خنډ سره مخامخ کړي وو. دغه راز بله ستونزه يا ننگونه چې په انټرنېټي ټاکنو کې ليدل کيږي، هغه په ټاکنو کې د زور استعمال يا د رايې پلورل دي. په انټرنېټي ټاکنو کې، په ځانگړي ډول که چاپيريال خوندي نه وي، رايه اچونکي په زور يوه نوماند ته په رايه ورکولو مجبورېدای شي او دغه راز کېدای شي چې په اسانۍ سره خپله رايه يا ووت وپلوري.

لاندې به د ځينو هېوادونو له لوري د ټاکنو په برېښنايي کولو، وخت او ډول باندې په لنډ ډول رڼا واچول شي.

ارجنټاين

په ارجنټاين کې برېښنايي ټاکنې په ۲۰۰۴ز. کال کې له يو لړ محدوديتونو سره وشوې. ددې ترڅنگ نور ممد ټاکنيز اصلاحي تقنيني اسناد په ۲۰۱۶ز. کال کې تصويب شول. ارجنټاين د ۲۰۱۷ز. کال ټاکنو له پاره له جنوبي کوريا څخه د مستقيمې ثبتونې برېښنايي آلې راونيولې، خو د امنيتي ننگونو له امله يې په ټول هېواد کې په سم ډول ونشوای کارولای، خو په ځينو سيمو کې يې وکارولې. (۴: انټرنېټ)

په برازيل کې برېښنايي ټاکنې

بrazيل په ۱۹۹۶ز. کال کې د مستقيمو ثبتونکو برېښنايي سيستمونو له لارې برېښنايي ټاکنې پيل کړې. دا آلي په ۲۰۰۰ز. کال کې ټول هېواد ته وغځول شوې او په ټول هېواد کې وکارول شوې. په ۲۰۱۸ز. کال کې کاغذي رايپانې پای ته ورسېدې. (۴: انټرنېټ)

په کاناډا کې برېښنايي ټاکنې

په کاناډا کې فډرالي ټاکنې د کاغذي رايپانو په واسطه ترسره کېږي. په ځينو ښارواليو کې بيا له نوري سکينرنو او مستقيمو ثبتونکو برېښنايي سيستمونو څخه کار اخيستل کېږي، خو انټرنېټي ټاکنې بيا په يو شمېر محدودو سيمو کې موجودې دي. برېښنايي ټاکنې يوازې په ښارواليو کې استعمالېږي، خو په فډرالي کچه بيا دا ډول ټاکنې مستعملي نه دي. (۴: انټرنېټ)

په استونيا کې برېښنايي ټاکنې

استونيا په محلي يا ځايي کچه د لومړي ځل له پاره په ۲۰۰۵ز. کال کې له انټرنېټي ټاکنو څخه گټه واخيسته. دا ډول ټاکنې په ۲۰۰۷ز. کال کې ټول هېواد ته وغځول شوې. که څه هم د کاغذي رای اچونې سيستمونه تر دې مهاله په دغه هېواد کې شته، خو د ټولو رایو دريمه برخه بيا له انټرنېټي لارې کارول کېږي. بهر ميشتي استونايان هم کولای شي چې د انټرنېټي ټاکنو له لارې خپلې رايې وکاروي. (۴: انټرنېټ)

په هند کې برېښنايي ټاکنې

په هند کې د لومړي ځل له پاره د برېښنايي ټاکنو ماشينونه په ۱۹۸۲ز. کال کې وکارول شول، خو تر ډېره وخته پورې منل شوي نه و. په ۱۹۹۹ز. کال کې په نسبي توگه ومنل شول، خو په ۲۰۰۲ز. کال کې بيا په ټول هېواد کې برېښنايي ټاکنيز سيستمونه د قبول او گټه اخيستني وړ وگرځېدل. (۴: انټرنېټ)

په هند کې بيا تر ټولو ښه او غوره ماشينونه شته چې کېدای شي په افغانستان کې هم وکارول شي. د هند مستقيم ثبتونکي برېښنايي ماشينونه لېږدېدونکي ماشينونه دي چې په ۱۲ ولټه برېښنا يا بيټري باندې هم چلېږي. دوی د همدې له پاره له بيټري څخه کار اخلي او ترڅنگ يې رايه ورکونکي د اطمینان په خاطر

چيتی يا رسيد کاغذونه هم کاروي. دغه راز د هند په ځينو سيمو کې انټرنیټي ټاکنې هم کارول کيږي.

په پيرو کې برېښنايي ټاکنې

پيرو په لومړي ځل په ۲۰۱۳ ز. کال کې د برېښنايي ټاکنو ماشينونه په کار واچول او په ورپسې څو کلونو کې يې نږدې ۱۴ سلنه اوسېدونکي تر پوښښ لاندې راوستل. په نوموړي هېواد کې ټېچ سکرين (لمس کېدونکې پردې) لرونکي مستقيم ثبتوونکي برېښنايي ټاکنيز ماشينونه کارول کيږي. (۴: انټرنیټ)

متحده ايالات

د متحده ايالاتو په هر ايالت کې بيا نوري سکينري ماشينونه کارول کيږي. ځيني ايالتونه په هره ټاکنيزه حوزه کې مستقيم ثبتوونکي برېښنايي ماشين لري او ځيني نور ايالتونه بيا د کاغذي رايپاڼو او مستقيم ثبتوونکو برېښنايي ماشينونو گډوله يا مخلوط کاروي. انټرنیټي، برېښناليکي، او فکسي رای اچونه يوازې په ځينو پوځي ځايونو پورې محدوده ده. (۴: انټرنیټ)

په وينزويلا کې مستقيم ثبتوونکي برېښنايي ماشينونه کارول کيږي. دا ماشينونه رای اچونکو ته د هغوی د اطمينان په موخه چيتی هم ورکوي او ترڅنگ يې بله نېنگه دا ده چې دغه ماشينونه په برېښنايي توگه مرکزي ماشينونو ته د رايو حساب لېږدوي، خو نور پورته ذکر شوي ماشينونه بيا نتايج په فزيکي لارو لېږدوي.

د برېښنايي ټاکنو گټې

۱. د رای اچولو چټکتيا ۲. د پایلو شفافيت او روڼتيا چې د انساني تېروتنو او غلطيو مخنيوی کوي؛ ۳. د رايپاڼو د ضايع کېدو مخنيوی؛ ۴. د اوږدمهاله سپما ډېر احتمال شته، ځکه د ټاکنيزو مامورينو په وخت کې سپما رامنځ ته کيږي او د رايپاڼو د توليد او توزيع اړوند مصارف راکميږي؛ ۵. د رای ورکونکو قناعت ډېروي؛ ۶. د رای ورکونکو گډون ډېروي په ځانگړې ډول په انټرنیټي ټاکنو کې؛ ۷. د انټرنیټي ټاکنو له امله په ټاکنيزو لگښتونو کې ډېره سپما رامنځ ته کيږي ځکه لوجسټيکي، ټرانسپورتي او د حمل او نقل لگښتونه نه وي او د وسايلو په لېږد را لېږد کې ځنډ نه رامنځ ته کيږي؛ ۸. په رای مرکزونو او د وسايلو په لېږد کې د فساد مخنيوی کوي ځکه انساني لاسوهنه په کې نه وي؛ ۹. ښه انسانانو ته د غږيزو رايپاڼو اسانتيا او دغه راز په هېواد کې دننه

او له هېواده بهر رای ورکونکو ته د انټرنیټي ټاکنو د اسانتیا له لارې د رای ورکولو د لاسرسي کچه ډېروي؛ ۱۰. برېښنايي ټاکنې په یوه وخت د خو ژبو لرونکو له پاره د رای ورکولو اسانتیا رامنځ ته کوي، خو په کاغذي رایو کې له یوې یا دوه د ډېرو ژبو ځایول ستونزمنه ده. (۳: ۱۰ مخ)

د برېښنايي ټاکنو نیمگړتیاوې

۱. د شفافیت او رویتیا لږوالی، ځکه د انټرنیټي بریدونو احتمال رویتیا تر پوښتنې لاندې راولي؛ ۲. غیر متخصصو افرادو له پاره نا اشنایي؛ ۳. تر ټاکنو وړاندې، د ټاکنو پر مهال او تر ټاکنو وروسته د ټاکنیزو سیستمونو په لېږد، زېرمه کولو او ساتلو کې کلکو او جدي امنیتي ترتیباتو ته اړتیا؛ ۴. د برېښنايي ټاکنو اړوندو سیستمونو په تړاو د ټاکنیزو تیمونو د موافقو نشتوالی؛ ۵. د ټاکنیزو ادارو له لوري د کنټرول او څار کمښت ځکه تر ډېره حده د سیستم جوړونکو او د ټکنالوجی اړوندو کسانو له لوري د دقیق څار امکان موجود وي؛ ۶. د بیا ځلي گټلو یا شمارلو محدودیت؛ ۷. د رای ورکونکو له پاره اضافي عامه پوهاوي ته اړتیا وي؛ ۸. د رایو د سریتوب او محرمیت له اصل څخه د سرغړنې امکان موجود وي، په ځانگړې توگه د رای ورکونکي تشخیص او د رای اچولو په بهیر کې (کله چې رایه اچونکی وغواړي رایه استعمال کړي، لومړی باید د سیستم له لوري وپېژندل شي، له پېژندنې وروسته بل پړاو د رای استعمال دی چې رای ورکونکی د خپلې خونې وړ نوماند ته رایه ورکوي، په دې پړاو کې ښایي د رای ورکونکي هویت ټریک یا وموندل شي)؛ ۹. له شته قانوني اسنادو سره د ټکر احتمال؛ ۱۰. د بهرنیو هیکرانو (برېښنايي برېدگرو) او سیستم ته د کورنیو لاسرسي لرونکو کسانو له لوري د هیک کولو (شنډولو) او ناوړه استعمال وپړه؛ ۱۱. سیستم ته د کورنیو لاسرسي لرونکو کسانو له لوري د پراخ فساد احتمال؛ ۱۲. د برېښنايي ټاکنیزو سیستمونو د پېر او ساتنې د مصارفو ډېروالی. (۳: ۱۱ مخ)

د برېښنايي ټاکنو د ترسره کولو څار بله مهمه موضوع ده چې د ټاکنو د ترسره کېدو څارنه کوي. د څارنې له مخې برېښنايي ټاکنې په دوه ډوله وېشل شوي دي چې په لاندې سرلیک کې روښانه کېږي.

تر څار لاندې او بې څاره برېښنايي ټاکنې

برېښنايي ټاکنې کېدای شي په دوو بڼو ترسره شي چې يو ډول يې تر څار لاندې او بل ډول يې بې څاره ډول دی. تر څار لاندې برېښنايي ټاکنې د رای ورکولو په ځانگړو مراکزو او غرفو او دغه راز په مشخصو شويو حوزو او سيمو کې ترسره کېږي چې د ټاکنيزو ادارو د مامورينو تر نېغې څارنې لاندې وي. دا ډول ټاکنې پخوانيو ټاکنو ته ورته دي او په کلکه بڼه يې څارنه ترسره کېدای شي. په دې ډول سيستم کې د بډو، فساد، رای پلورنې او د رایو محرميت د له منځه تللو امکانات ډېر کم دي. په بې څاره برېښنايي ټاکنيز سيستم کې رایه له ځانگړو مراکزو او غرفو پرته اچول کېږي او رای ورکونکی کولای شي له دفتر، کارځای، نېټ کيفی، کور او هر ځای څخه په رایه اچونه کې گډون وکړي. ددې ډول سيستم څارنه ستونزمنه ده او په اسانۍ د ټاکنيزو مامورينو له لوري نه شي څارل کېدای، ځکه د مامورينو څخه لرې وي. په دې ډول بې څارنې ټاکنو کې د بډو، رای پلورنې، فساد او درغليو شونتياوې ډېرې زياتې وي. که څه هم نړۍ اوسمهال د برېښنايي ټاکنو په برخه کې پرمختللي گامونه اخيستي او لا هم مخ پورته روانه ده، خو پورته ننگونو او ستونزو ته يې کومه وړ حللاره نه ده پيدا کړې.

د برېښنايي ټاکنو په تړاو بله مهمه مسئله خصوصي حریم (Privacy) دی چې ځينې سيستمونه د افرادو معلومات له ځان سره ساتي. په دې بحث باندې په لاندې سرليک کې بحث کېږي.

د رای ورکونکي تشخيصي او ناتشخيصي سيستمونه

د رای ورکولو ځينې برېښنايي سيستمونه يوازې د رای اچولو له پاره کارول کېږي او د رای او رای ورکونکي پېژندنه په کې اړينه نه وي او نه هم ورباندې کوم ځانگړي قواعد وضع کېږي. په داسې حال کې چې ځينې سيستمونه بيا د رای ورکونکي له تشخيص وروسته د هغه استعمال کېږي رايې تشخيص هم کوي او د برېښنايي رای ځانگړی کتاب لري. دا ډول سيستم معمولاً په انټرنیټي ټاکنيزو سيستمونو کې کارول کېږي، ځکه هلته د شخص تشخيص او پېژندنه اړينه ده.

د ټاکنيزو اصلاحاتو يا ډيجیټلي ټاکنو په ترسره کولو سره کېدای شي د حکومت سياسي مخالفين، مخالفت څرگندی کړي. دوی له حاکمې طبقې وېرېږي چې

گواکې ټاکنې له تخنیکي پلوه په خپله گټه وخرخوي او بیا ځلي بریالي شي او واگې په خپل لاس کې ونیسي. ددې ترڅنگ دوی نه غواړي د حاکمې ډلې د حکومت پر مهال دې ټاکنیز اصلاحات رامنځ ته شي او ټول اعتبار او کریدیت دې د دوی مخالفینو ته محاسبه کړل شي. همدا راز، دوی تل مخالفتونه کړي وي، له همدې امله د ښه او بد کار د تفکیک پرته هر وخت مخالفتونه کوي او موافق دریغ یې اصلاً نه خوښیږي. نو په همدې خاطر، د ټاکنو ډیجیټلي کولو پر وړاندې د پرتو خنډونو لري کول ستونزمن یا آن ځینې وختونه له امکانه لرې وي.

پایله

برېښنايي ټاکنې له څلورو لسیزو ډېر وخت کېږي چې رامنځ ته شوي او لا هم د خپل تکامل په بهیر کې دي او هڅه کېږي چې په نړۍ کې داسې غښتلې او پیاوړې برېښنايي ټاکنې دود کړل شي چې له مخې یې ټاکنې لا پسې رنې، باوري، چټکې او ټول گډونه وي.

برېښنايي ټاکنې، لکه څرنګه چې دمخه ورته اشاره وشوه، خپل تکامل ته نه دي رسېدلي او پر وړاندې یې یو لړ خنډونه پراته دي. په دغو خنډونو کې د ټاکنیز بهیر له شنډولو (هک کولو) نیولې بیا تر بدو اخیستو، اداري فساد، زور او تر تیري پورې هرڅه په ځان کې رانغاړي.

دغه راز برېښنايي ټاکنې سره له خپلو نیمګړتیاوو او پر وړاندې یې د پرتو خنډونو، د نړۍ په گوټ گوټ کې دود او د دود کېدو په حال کې دي او هڅه کېږي چې د نړۍ هر هېواد ورڅخه گټه واخلي او خپلو خلکو ته اسانتیاوې برابرې کړي.

افغانستان له دې ډول ټاکنو څخه لا هم بې برخې دی. که څه هم په تېرو پارلماني او ولسمشریزو ټاکنو کې د بایومیټریک آلو په کارولو سره هڅه وشوه چې له برېښنايي ټاکنیزو سیستمونو سره خلک بلد او د دغو سیستمونو دود کېدو ته لاره هواره شي، خو بیا هم دا هڅې په نشت حساب دي چې کومه مثبتې پایله یې نه ده ورکړې.

وړاندیزونه

د افغانستان وضعیت له نړۍ سره پرتله کول یو څه ستونزمن دي. ځکه دلته څو پرله پسې لسیزې جګړې روانې دي او ویني توپېږي. په داسې شرایطو کې ټاکنو خپل

اهمیت او ارزښت له لاسه ورکړی نه دی او ورځ تر بلې یې اهمیت لا پسي ډېرېږي. همدې ته په پام سره دلته اړینه برېښي چې ځینې وړاندیزونه اړوندو ادارو ته وړاندې شي.

۱. د ټاکنو کمیسیون چارواکي باید د خلکو د اعتماد او باور د ترلاسه کولو له پاره د پرمختللي برېښنایي سیستم په کار اچولو لاس پورې کړي. که نن نه وي، نو لس کاله وروسته باید داسې سیستم ولرو. بېرته اړینه نه ده، خو احتیاط او دقت غوره نتیجه ورکوي. په برازیل کې د برېښنایي ټاکنو له پاره په ۱۹۸۶ ز. کال کې څېړنې او لوستنې پیل شوې او په ۲۰۰۹ ز. کال کې ترسره شوې.

۲. د نړیوالو له تجربو دي گټه وشي. دا یو منل شوی حقیقت دی چې هیڅکله هم یو نوی سیستم په اسانۍ له هماغه لومړي سره بشپړ نه وي او نه یې هم څوک یا ډله کولی شي چې په لومړي ځل پیاوړی شکل وازمائي. همدې اړتیا ته په پام سره لازمه ده چې د هر سیستم په لار اچولو کې باید د نورو نسلونو، ملتونو او هېوادونو له تجربو څخه گټه وشي چې ستونزې کمې او د سیستم د بریا چانس تضمین کړل شي. د برېښنایي ټاکنو پر مهال باید د نورو هېوادونو له تجربو څخه گټه واخیستل شي چې غوره برېښنایي ټاکنې دود کړل شي.

۳. ددې ترڅنگ باید د برېښنایي سیستم په جوړولو او پېرلو کې دې اړوند شریکان او سیاسي مخالفین برخه ولري. ځکه دوی کولای شي چې د یادو سیستمونو نیمگړتیاوې را برسېره کړي او له همدغو نیمگړتیاوو څخه په گټه اخیستنې، وکړای شي چې پر یاد ټاکنیز سیستم د خلکو باور او اعتماد صفر کړي. هغه مهال به بیا د یاد سیستم گټورتیا او اغېزناکي هیڅ گټه ونه رسوي.

مأخذونه

۱- بي بي سي پښتو. «د ټاکنو لگښتونه له کومه کېږي؟» [21 غبرگولی ۱۳۹۳]، لاسرسی: [۱۲/۰۳/۱۳۹۹]،

https://www.bbc.com/pashto/multimedia/2014/06/140611_ia_afghan_elections.shtml? MOB

- 2- BBC English. “Afghanistan election”. {2014}, available at: https://www.bbc.com/English/multimedia/2014/06/140611_ia_afghan_elections.shtml. {Accessed: 2020/01/28}
- 3- IDEA. Introducing electronic voting: essential considerations. Policy paper, Bulls Graphics: Stockholm, Sweden. 2011/December. Pdf.
- 4- Jeremy Lankkonen. Lifewire website. Available at: <https://www.lifewire.com/which-countries-use-electronic-voting-4174877> [Accessed: 10/07/2019]
- 5- René Peralta, ENCYCLOPÆDIA BRITANNICA. Available at: <https://www.britannica.com/topic/electronic-voting>. [Accessed: 18/07/2019]

معاون سر محقق قند آقا صاحبزاده

بررسی رئالیسم در فلسفه

A study of realism in philosophy

Research Fellow Oandagha Sahabzada

Summary

Realism is the tendency to pay attention to facts and avoid fantasies, and, loyalty to nature or real life and its precise expression without fantasy, realism actually means the school of Originality. Realism in Persian is called "reality" and "real originality", and, those who believed general concepts had an external basis, that is, that they had a real existence, were called realists. The main teachings of realism are that we live in a world of real things. Realist philosophy has two basic principles. First, the principle of independence, that is, the existence of the world, objects and events in the relationship between objects and events, does not depend on man. Second, the principle of recognizability, that is, the world can be known as it is. There is also realism in philosophy, which has an artistic, moral, and ... literary course. How realism is crystallized in philosophy, especially in art, ethics and literature, so in this research, it is investigated by descriptive-analytical method. Finally, I come to the conclusion that realism has existed in philosophy for a long time in moral, artistic and literary dimensions. Realism in art means the commitment to reflect external reality in the scene of artistic

imagery and drama. Realism in ethics means believing in the existence of facts and values independent of minds and cultures. Moral realism is the opposite of moral idealism.

خلاصه

رئالیسم عبارت از گرایش و توجه به واقعیت‌ها و پرهیز از خیال‌بافی است، همچنان وفاداری به طبیعت یا زنده‌گی واقعی و بیان دقیق آن بدون خیال‌پردازی. رئالیسم در واقع به معنای مکتب اصالت واقع است، این اصطلاح در فارسی «واقع‌گرایی» و «اصالت واقع» نامیده می‌شود، و کسانی که معتقد بودند مفاهیم کلی، وجود واقعی دارند، واقع‌گرا یا رئالیست خوانده می‌شدند. آموزه‌های عمده رئالیسم مشتمل بر این بوده که ما در جهانی متشکل از امور حقیقی زنده‌گی می‌کنیم. فلسفه رئالیستی دو اصل بنیادی دارد. نخست اصل استقلال (ناپیوستگی)، یعنی وجود جهان، اشیاء و حوادث در روابط بین اشیاء و حوادث به انسان بستگی ندارد. دوم، اصل قابلیت شناسایی، یعنی جهان را آن‌چنان که وجود دارد، می‌توان شناخت.

رئالیسم در فلسفه نیز وجود دارد و سیر اخلاقی، سیاسی، هنری ... دارد، اینکه رئالیسم چگونه در فلسفه به خصوص هنر، اخلاق و ادب متبلور شده، در این تحقیق بررسی می‌گردد، خلاصه اینکه که رئالیسم در فلسفه در ابعاد اخلاقی، سیاسی و هنری از دیر زمان تا حالا وجود دارد. واقع‌گرایی در هنر به مفهوم «بازنمایی بدون آرمانگرایی» و به معنای التزام به انعکاس واقعیت بیرونی در صحنه تصویر و نمایش هنری می‌باشد. رئالیسم (واقع‌گرایی) در اخلاق، به معنای قائل شدن به وجود واقعیات و ارزش‌های مستقل از اذهان و فرهنگ‌ها است. همچنان واقع‌گرایی اخلاقی در مقابل آرمان‌گرایی اخلاقی، قرار دارد.

مقدمه

در تاریخ، فلسفه بالخصوص نظریه‌های ایده‌الیسم همواره یکی از مهم‌ترین مباحث، جهان خارج و اثبات وجود و واقعیت آن بوده است، در سیر تاریخ فلسفه همیشه دانشمندان و فلاسفه به طور گسترده‌ای گرایش نسبت به واقعیت جهان خارج وجود دارد. در مقابل این بحث تیوری واقع‌گرایی یا مکتب اصالت واقع، هم در فلسفه قدیم

وهم در فلسفه جدید عقیده بود، قائل به این که واقعیت موضوعی، یا جهان مادی، مستقل از آگاهی ذهن وجود ندارد. در فلسفه قدیم و قرون وسطی نیز نظریه‌ای است که حقیقت جهان مادی را از ادراک بشری، مستقل می‌کند. یعنی اشیاء وجود مستقل دارند و وجودشان، به ادراک کننده بستگی ندارد.

رنالیسم تقریباً نقطه مقابل ایده آلیسم بوده و برای اشیاء، به مفهوم مستقل از ذهن و فکر واقعیت قائل است. رنالیسم اشیاء را آن چنان که هستند قبول دارد و از تعبیر و تفسیر جهان خارج طبق تجربه‌های شخصی خوداری می‌کند. رنالیسم به سایر نام‌ها از قبیل واقع گرایی، اصالت واقع، اصالت گرایی نیز مسمی می‌باشد. زمانی که بحث از رنالیسم (واقع گرایی) در فلسفه به میان می‌آید، شامل اصول و مبانی مکتب اصالت واقع پدیده‌ها می‌شود. برخی فلاسفه‌ی قرون وسطی و جدید بر مباحث فکری، آرمان گرایی را به شکل از اشکال نقد کرده اند، از منظر کانت جای تأسف برای فلسفه است که هنوز نتوانسته وجود جهان خارج را اثبات کند. هایدگر در پاسخ به کانت می‌گوید: «و شرم آورتر این است که فلاسفه هنوز هم می‌خواهند جهان خارج را اثبات کنند» (۹: ص ۴۷)

به نظر فلاسفه رنالیست این اعتقاد که اشیای واقعی مستقل از ما وجود دارند، به عنوان جزئی از تفکر انسان درآمده است. اعتقاد به وجود جهانی خارج از ما، خیلی راحت تر از اعتقادات دیگر است. ازین رو رنالیست‌ها معتقد هستند، که رنالیسم، عقل سلیم، علم و دانایی است. رویکرد رنالیستی، مطابق اصول واقع گرایی رویکردی عقلی و مطابق با عقل سلیم است. بحث رنالیسم (واقع گرایی) در فلسفه بالخصوص اخلاق، هنر و سیاست یکی از مباحث بنیادی رنالیسم در فلسفه میباشد. که با بررسی نمودن این مسئله، عقاید رنالیستی-فلسفی در ساحات مذکور روشن میگردد. موضوعات و مسائل مهم رنالیستی در فلسفه همواره یکی از مباحث مهم و قابل بحث فلسفه رنالیستی می‌باشد، که تحقیق حاضر به منظور بررسی مسائل رنالیسم را در فلسفه بررسی می‌نماید.

مبرمیت موضوع: مبرمیت موضوع این است که رئالیسم یا (واقع گرایی) از مباحث مهم و با ارزش در فلسفه است، و بررسی آن در حوزه های اخلاق، سیاست و هنر یکی از نیازها آکادمیک عصر حاضر به حساب می آید، که بررسی همچو مسائل میتواند راهگشا و ممد برای تحقیقات مرتبط باشد.

هدف: هدف از نگارش این مقاله بررسی و ارائه مبانی رئالیسم در فلسفه به خصوص در حوزه ای اخلاق، هنر و ادبیات می باشد. و دیدگاه های ریالستی مبنی بر نظریات فلاسفه در عرصه های مذکور مورد بررسی قرار میگیرد.

روش تحقیق: در این مقاله از روش تحلیلی-توصیفی استفاده شده و فن جمع آوری اطلاعات، متناسب با ماهیت موضوع روش غیرمستقیم و کتابخانه ای بوده و در حد امکان از منابع معتبر عملی در این عرصه استفاده به عمل آمده است.

قبل از اینکه رئالیسم در فلسفه را در حوزه ها مختلف مورد بررسی قرار دهیم، نخست به تعریف و مفهوم شناسی واژه های مربوط فلسفه، رئالیسم، و سیر تاریخی رئالیسم بسیار به طور فشرده میپردازیم:

الف فلسفه

لغت فلسفه (philosophy) یا فیلسوفیا که کلمه یونانی است، از دو بخش تشکیل شده است. فیلو به معنی دوستداری و سوفیا به معنی دانایی. اولین کسی که این کلمه را به کار برد، فیثاغورس بود. بنابراین فلسفه از اولین روز پیدایش به معنی عشق ورزیدن به دانایی، تفکر و فرزاندگی بوده است. (۱۱: ص ۲۵۰)

در طول تاریخ، فلاسفه و متفکران، تعاریف مختلفی از فلسفه ارائه کرده اند که معانی اصطلاحی متعدد و گوناگونی یافته است. گروه های مختلف فلاسفه هر کدام تعریف خاصی از فلسفه کرده اند ولی این اختلاف تعریف و تعبیر مربوط به یک حقیقت نیست. هر گروهی این لفظ را در معنی خاص بکار برده اند، و همان معنی خاص منظور خویش را تعریف کرده اند. فیثاغورس فلسفه را به معنی دوستداری دانایی تعریف نموده. به نظر ارسطو فلسفه علم به موجودات است از آن جنبه که وجود دارند. سیسرون فلسفه را علم پیدا کردن به شریف ترین امور و توانایی استفاده از آن به هر وسیله، که ممکن شود تعریف نموده است. (۱۳: ص ۴۰) ابن

سینا فلسفه را چنین تعریف نموده است: فلسفه، آگاهی بر حقایق تمام اشیا است، به قدری که برای انسان ممکن است بر آن ها آگاهی یابد. (همان: ۲۵۱) کانت، فلسفه را شناسایی عقلانی از راه مفاهیم حاصل شده می‌داند. (۹: ص ۴۷)

ب- رئالیسم (واقع گرایی)

واژه «رئالیسم»، به معنای «واقع گرایی»، از لغت «real» مأخوذ است که آن واژه از «res» لاتینی مشتق است که به معنای «شیء» است، و «reality» از همین کلمه مشتق شده است که به معنای اشیای واقعی یا واقعیت است (۲۰: ص ۳۰۳). رئالیسم در فلسفه با رئالیسم هنری، حقوقی، اخلاقی و سیاسی متفاوت است. هم چنین رئالیسم در فلسفه و معرفت شناسی گونه های چند دارد.

رئالیسم عبارت از توجه به واقعیت ها و پرهیز از تخیل و تصورات ذهنی، و وفاداری به طبیعت یا زنده گی واقعی و بیان دقیق آن بدون خیال پردازی است (۲۰: ص. ۳۰۴) رئالیسم به معنای مکتب اصالت واقع است. رئالیسم در زبان فارسی به «واقع گرایی» و «اصالت واقع» مسمی است، و اشخاصی معتقد به مفاهیم کلی، که دارای وجود خارجی اند یعنی وجود واقعی دارند، واقع گرا یا رئالیست خوانده می شدند.

آموزه های عمده رئالیسم این است که، ما در جهانی متشکل از امور حقیقی زنده گی میکنیم. که در آن امور گوناگونی همچون اشخاص و اشیاء وجود دارند، اعیان جهان واقع، قطع نظر از کاربرد آنها به دست ما وجود دارند، و با بهره گیری از عقل ممکن است شناختی در باره این اعیان به دست آورد. معرفت در باره این اشیاء، قوانینی که بر آنها حاکم است؛ و روابط آنها با یکدیگر مطمئن ترین راهنمای سلوک آدمی است. (۱۷: ص ۴۸) فلسفه ی رئالیستی دو اصل بنیادی دارد:

اول، اصل استقلال (ناپیوستگی): یعنی وجود جهان، اشیاء و حوادث در روابط بین اشیاء و حوادث به انسان بستگی ندارد. به عبارت دیگر، جهان، مستقل از ذهن و عقل انسان وجود دارد، اگرچه انسانی نباشد که آن را درک کند.

دوم، اصل قابلیت شناسایی: یعنی جهان آن چنان که هست، قابلیت شناخته شدن را دارد. به بیان دیگر، جهان را آن چنان که وجود دارد، می توان شناخت. (۸: ص ۴۰۴)

اندیشه های واقع گرایانه از زمان ارسطو تاکنون برگستره تفکرات رئالیستی افزوده می شود، عمده ترین معیار رئالیسم از ایده الیسم (پذیرش جهان مادی و طبیعی به عنوان یک واقعیت غیر کتمان است) و دانش ها و ورزش ها مستقل از ذهن انسان وجود دارند. با این حال بعضی از دانشمندان رئالیسم علاوه بر عالم مادی به عالم غیر مادی باور دارند. از این رو رئالیست ها به دو گروه تقسیم شده اند، واقع گرایان طبیعی یا علمی و واقع گرایان عقلانی یا قدیمی. این گروه جهان را مستقل از ذهن و زیر سیطره قوانین طبیعی می دانند و اعتقاد دارند وظیفه علم این است که به شناخت هستی طبیعی بپردازد. فلاسفه معروف مکتب رئالیسم ارسطو، جان لاک، هربرت اسپنسر، راسل و غیره می باشند.

ج - سیر تاریخی رئالیسم (واقع گرایی)

به نظر اندیشه های واقع گرایانه، رئالیسم تاریخ طولانی دارد. معمولاً ارسطو را پدر فلسفه ی رئالیسم (واقع گرایی) می دانند. از زمان وی تاکنون فیلسوفان واقع گرا، هر کدام تفکرات متفاوت داشته اند و هرچه به زمان حال نزدیک تر می شویم، بر گستره تفکرات رئالیستی افزوده می شود. ارسطو شاگرد افلاطون بود و افلاطون شاگرد سقراط. افلاطون همان راهی که سقراط گشوده بود پی گرفته و اندیشه استاد را به اوج رسانده بود. ولی کار ارسطو با تحلیل حتی با کالبد شکافی فلسفه زنده و سرشار افلاطون آغاز شد. ارسطو از این راه یعنی تحلیل و سنجش منطقی فلسفه افلاطون و فیلسوفان پیش از او، به اندیشه های خاص خود رسید. (۲۱: ص ۳۰). رئالیست های بعدی طبقه بندی را به عنوان دقیق ترین و مفید ترین شیوه شکل معرفت انسان درباره اعیانی که در واقعیت طبیعی یافت می شود؛ تلقی می کردند و به این تمایل مداوم بخشیدند در اخلاق نیکوماخوس، ارسطو آرمانهای یونانی میانه روی هماهنگی و توازن را مورد تاکید قرار داد و معتقد بود شخصی که براستی تربیت یافته باشد؛ در هدایت فعل اخلاقی و رفتار سیاسی خویش عقل خود را بکار می اندازد. هدف زنده گی انسان نیل به خوشبختی است که به معنی فعلیت یافتن همه استعداد های انسان است. (۱۷: صص ۴۹-۵۷) اصل اساسی واقع گرایی فلسفی این است که ماده واقعیت نهایی است. تپه ها، درختان، شهرها و ستارگان تصوراتی صرف نیستند که در ذهن افراد شاهد و یا حتی در ذهن ناظر سرمدی وجود داشته باشند. آنها فی

نفسه و قائم به ذات و مستقل از ذهن وجود دارند. گرچه واقع گرایان در مورد واقعیت ماده توافق نظر دارند؛ از جهات دیگر اختلاف نظر پیدا می کنند. و از این لحاظ به مکاتب فرعی مختلفی تقسیم میشوند. (۲۲: ص ۲۲)

به همین منوال در قرن چهاردهم میلادی در اروپا تحول فرهنگی و دگرگونی بنیادی در باورها و ارزش ها به وجود آمد و به همین جهت به نام عصر «رنسانس» یا تولد جدید (نوزایش) نامگذاری شده است. این دگرگونی ها منجر به پیدایش نظریات و مکاتب مختلف در حوزه های مختلف فلسفی، اجتماعی و تاریخی شد، که در رشد رئالیسم تأثیر بسزای داشت. (۷: ص ۲۵۹)

مبنی بر اختلاف واقعگرایی در مقابل ایده‌الیسم، در حوزه اخلاق نیز در مقابل نظریه مکتب ایده‌الیسم اخلاقی است و به معنای اصالت دادن به واقعیات و کنار آمدن با وضع موجود و تحصیل بهترین ثمره عملی ممکن از آنهاست. واقعیت در این جا به معنای چیزی است که ثمره عملی و ملموس از خود نشان می دهد. در مقابل مکتب ایده‌الیسم یا آرمان‌گرایی بر اهتمام به امور متعالی و دل‌بستگی‌های معنوی تأکید می کند. در نگاه انسان آرمان‌گرا معمولاً امور زودگذر و لذات حسی و واقع بینی‌های مردم پیش پانگر و عمل‌گرا از چندان جذابیتی برخوردار نیستند. نظر به اختلافات، اساس تفکر رئالیسم سیاسی، بر منافع قلمداد می‌شود. رفتار عاقلانه و واقع‌گرایانه، رفتاری است که برای کسب قدرت و منافع باشد. در مقابل، آرمان‌گرایان یا ایده‌ئالیست‌ها اصول اخلاقی و متعالی انسانی را در مرتبه‌ای بالاتر از قدرت و سیاست می‌نشانند. (۱: ص ۲۸۹)

می‌توان تاریخچه تصور واقعیت را با نظر پارمنیدس آغاز کرد، که صریحاً قلمرو واقعیت را مقابل عرضگاه ظاهر و نمود دانسته است (۱۰: ص ۲۶). در نظریه مثل افلاطون نیز بر اینکه مثل (ایده‌ها)، واقعی‌ترند تا موجودات فردی و محسوس؛ که چیزی جز انعکاس و تصویر آن مثل نیستند (۱۸: ص ۶۷۲) ریشه‌های واقع‌گرایی به چشم می‌خورد. دکارت نیز در نظریه تفکیک ناپذیر بودن زنده گی و تفکر و فرانسویس بیکن که در حصول شناخت جهان، توجه خود را به اهمیت تجربه معطوف می‌کرد، اندیشه علمی را دستخوش تحول کیفی نموده و راه را برای نفوذ در طبیعت اشیاء وامور جهان باز کردند (همان: ۱۳)

رئالیسم (واقع گرایی) در فلسفه

رئالیسم محصول عمده قرن نوزدهم بوده و این قرن، قرن شگفتی است. رئالیسم یکی از مکاتب فلسفی است که اندیشه‌های فراوانی علمی از آن منشاء گرفته است. در این میان مباحث زیاد در مورد پدیده‌های علمی در چارچوب رئالیستی مورد تحقیق و بررسی قرار می‌گیرد. موضوع تحقیق پیرامون اخلاق، سیاست و هنر در رئالیسم از مباحث است که نیاز به جستجو و تحقیق در نظریات واقع‌گرایی دارد. چون در بحث از هستی‌شناسی حقایق اخلاقی و تحقیق از این که آیا حقایق اخلاقی در عالم وجود دارند یا خیر، مهم‌ترین مسأله در قلمرو فلسفه‌ی اخلاق به شمار می‌رود. واقع‌گرایی و غیر واقع‌گرایی در حوزه‌ی اخلاق در کهن‌ترین مباحث فلسفی ریشه دارد، ولی با فراز و نشیب‌های فراوانی مواجه بوده و اندیشمندان رویکردهای مختلفی را در این بحث انتخاب کرده‌اند. فیلسوفان اخلاق در فلسفه‌ی اخلاق با نگاهی فلسفی به بررسی مسائل مرتبط با اخلاق پرداخته‌اند. که یکی از این مسائل مهم این است که آیا ارزش‌های اخلاقی دارای واقعیت‌اند یا صرفاً ابداع انسان‌اند؟

واقع‌گرایی در هنر به معنای التزام به انعکاس بیرونی در صحنه‌ی تصویر و نمایش هنری مطرح گردیده است، خواه واقعیت نمایش داده شده زشت باشد یا زیبا. بنابراین واقع‌گرایی در هنر به معنای تخیلی نبودن در هنر و عمل هنری است. فلسفه‌ی هنر به تبیین مبادی و مبانی غیرهنری هنر یا به تعبیر دیگر به تبیین مبادی فلسفی هنر می‌پردازد.

مفهوم رئالیسم در فلسفه دو معنا استقاده شده است. یکی از این دو اصطلاح مربوط به گذشته است، و دیگری مربوط به عصر جدید. در قرون وسطا واژه «رئالیسم» را در مقابل «نومینالیسم»، یا «اصالت تسمیه» قرار می‌دادند، و آن را آموزه‌ی دانستند که معتقد است «کلیات»، وجود عینی و واقعی دارند، و صرفاً اشتراک در اسم نیست که حقیقت «کلی» را تشکیل می‌دهد. بنابراین، رئالیسم در گذشته به معنای مکتبی بوده است که در مقابل نومینالیسم (Nominalism) یا اصالت تسمیه قرار دارد. ولی امروزه «رئالیسم» در فلسفه به معنای مکتبی است که در مقابل مکتب «ایدئالیسم» قرار می‌گیرد. پس اینک رئالیسم فلسفی به معنای اعتقاد به تحقق حقایق خارجی، صرف نظر از ادراک انسان، و با قطع نظر از وجود مدرک انسانی

است. در مقابل آن ایدئالیسم قرار دارد و بر آن است که اشیای مادی و واقعیت های خارجی جدا از معرفت یا ادراک ما وجود ندارد. (۱۵: ص ۱۴) همچنین رئالیسم با پدیدارشناسی (Phenomenalism) سرسازگاری ندارد، زیرا پدیدارشناسی با متافیزیک ایدئالیستی موافق نیست، ولی این مکتب، اشیای مادی را جز به عنوان توالی یک امر حسی قبول ندارد.

مفهوم رئالیسم در فلسفه با هنر و ادبیات متفاوت است. در فلسفه مفهوم رئالیسم به طور کلی شامل اعتقاد به واقعیت اندیشه‌ها می‌شود، تا آنجا که از نظر اسم که افکار چیزی جز نام‌ها و مجردات آن نیست در تعارض است.

کانت در کتاب «نقد عقل ناب» در سال ۱۷۹۰ م. درباره اینکه «ایده‌آلیسم و رئالیسم اهداف طبیعی هستند» ما را در برابر رئالیسم فلسفی و اینکه ایده‌آلیسمی است که همه چیز به وجود ذات باز می‌گردد قرار می‌دهد. همان طور که «شلینگ» در یکی از مقالات خود به سال ۱۷۹۵ تعریفی از واقعیت ناب به ما می‌دهد، «واقعیت چیزی است که بر نه من بودن تأکید می‌کند، یعنی هر آنچه که خارج از ذات است.» (۱۵: ص ۱۴) و از آن پس تا کنون این اصطلاح رئالیسم معارض با ایده‌آلیسم را به کار می‌برند و این اولین نشانه سوء تفاهم و بی‌دقتی در جدایی بین این دو دیدگاه مختلف است و این شبهه در اذهان از مفهوم واقعیت اساس و پایه صحیح و سالم به وجود آورده است، آنها به اشتباه آن را معارض با قانون و ارزش‌ها دانسته‌اند.

رئالیسم در آغاز تنها واژه‌ای بود که تعبیری از طبیعت بود، سپس تبدیل به اصطلاحی دقیق و شعاری برای نویسندگان بزرگ نسل اول چون استاندال و بالزاک گردید. سپس نسل دوم آمد و خود را هل داد به طرف این اصطلاح، دید که احساس راحتی کامل نمی‌کند مانند «فلور» که او واقعگرا بودن خود را انکار می‌کرد، در حالی که نوعی از وحدت گروهی حول ویژگیهای اساسی رئالیسم را به وجود آورد و این نفس ویژگیهایی بود که دشمنان این مکتب به آن حمله کردند و آن را مکتبی سلبی نامیدند، به خصوص در شکل افراطی آن مُثُل زیاده‌روی در به کارگیری تفصیلات خارجی کوچک و کم پرداختن به ارزشها و مُثُل اعلائی تقلید بود، به طوری که ادعاهای موضوعی و تجرد از انگیزه‌های شخصی نزد رئالیست‌های آن عصر مشاهده

کردند که با وسعت هر چه تمام‌تر به لایه‌های گری و بی‌بندوباری می‌پرداختند و پرده بر انگیزه‌های اخلاقی می‌گذاشتند.

بالزاک نقشی بسزا در پیروزی رئالیسم داشت. او کسی بود که اصطلاح «میلیو» (Milieu) را وارد زبان کرد که حالت یا میانه در آثار به هم تنیده‌اش در ادبیات گشت و بزرگان علوم اجتماعی و منتقدانی چون «هیپولیت تین» و «زولا» از آن یاد کرده‌اند. بالزاک در مقدمه‌ای که به سال ۱۸۴۲ بر «کمدی انسانی» نوشت برای اولین بار اصطلاح رئالیسم را به کار برد، که به مثابه اعلان مکتب رئالیسم گردید. همچنان در ایالت متحده آمریکا رئالیسم فرانسوی به سرعت رواج یافت تا آنجا که بعضی از منتقدان به رهبری «هنر جیمس» حوالی سال ۱۸۶۴، به تحقیق درباره «سیستم رئالیسم مشهور» پرداخت که شامل موجی نوین از قصه‌پردازان جوان بود که به قدر کافی درباره تلقی رئالیسم دقت نمی‌کردند و از همین جا این نویسنده به عنوان پرچمدار مدرسه رئالیسم آمریکا شد (همان: ۱۴: ص ۲۳).

به همین منوال این اصطلاح به ادبیات آلمان راه یافت، ولی شکلی مرزبندی شده و محکم به خود نگرفت مگر در نوشته‌های «مارکس» و «انگلس». انگلس در تعلیقی بر یک قصه در سال ۱۸۸۸ می‌نویسد: «این قصه به قدر کافی رئالیسم نیست. چرا که واقعیت از نظر من نیاز به اضافاتی دارد تا با تفصیل جزئی به طور صادقانه، تصویری حقیقی برای پوشش‌ها و شرایط نمونه بدهد. سپس بر اهمیت نمونه‌های بالزاک و تأثیر نظریات «تین» Ten تأکید می‌ورزد.» (همان: ص ۲۴).

اصطلاح رئالیسم در سال‌های شصت قرن گذشته در روسیه رایج گردید تا آنجا که نزد بعضی از منتقدان تبدیل به شعار شد که بیانگر نقد و بررسی است: «نویسنده رئالیست کارگری است که می‌اندیشد.» در سال ۱۸۶۳ داستایوفسکی ناتورالیسم فتوگرافیک را رد می‌کند و به دفاع از عناصر تخیلی بی‌همتا بر می‌خیزد. تولستوی نیز همین اختلاف نظر را با منتقدان دارد و به‌رغم اینکه او از شیوه نگارش «فلور» زیاد خوشش نمی‌آید، به ستایش «موپاسان» می‌پردازد و مقدمه‌ای بر کارهای ترجمه شده او به زبان روسی می‌نویسد. خواننده در کتاب «هنر چیست؟» او اثری از رئالیسم نمی‌بیند، بلکه فقط تحلیلی صادقانه است، به ویژه در صداقت عواطف و ضرورت مطلق او درباره هنر و ادبیات به نظر می‌رسد. این مسئله تاکنون نتوانسته است مسئله

بین منتقدان امروز رئالیست و آثار تولستوی، که بهترین نمونه‌های رئالیسم جهانی به شمار می‌آید و بازتاب ویژگی‌های هنری رئالیسم است، آشتی ایجاد کند (۱۲: ص ۷)

چون موضوع تحقیق در مورد رئالیسم در فلسفه است، بناً لازم است تا رئالیسم در ابعاد مختلف فلسفی همچون اخلاق سیاست و هنر مورد ارزیابی قرار گیرد.

الف) رئالیسم در اخلاق

واقع‌گرایی اخلاقی تا پیش از آغاز قرن بیستم یگانه رویکرد اساسی در حوزه فلسفه اخلاق به شمار می‌رفت. اغلب فلیسوفان بر این عقیده بودند که ارزش‌ها و حقایق اخلاقی همانند حقایق و اوصاف طبیعی اند به گونه‌ای که از همان ابزاری که برای شناخت حقایق طبیعی بهره می‌بریم می‌توانیم برای شناخت حقایق اخلاقی نیز مدد جوییم. در اوایل قرن بیستم، جی. ای. مور با استفاده از برهان سوال گشوده و مطرح کردن مغالطه‌گرایانه‌ی تقریر طبیعت‌گرایانه، در حقیقت رئالیسم اخلاقی را زیر سوال برد و در عوض نظریه‌ی شهودگرایی اخلاقی را که خود نیز رویکردی واقع‌گرایانه محسوب می‌گردید، ارائه نمود که در حقیقت صلابت و استحکام واقع‌گرایی را تا حد زیادی تحلیل کرد.

«ریچارد میلر» در مقاله «واقع‌گرایی اخلاقی» دائرة‌المعارف فلسفه اخلاق آورده است: «واقع‌گرایان اخلاقی بر این باورند که احکام اخلاقی، گزاره‌هایی صادقند و مدعی‌اند که مردمان اغلب در صدد ایجاد آن احکام اخلاقی‌اند. به علاوه آن‌ها این مطلب را که این گزاره‌ها با توجیحات آنها ابتدا به باورها و احساسات‌گوینده و اظهارکننده آن احکام و نیز به آداب و رسوم جاری در فرهنگ آنان وابسته‌اند، نمی‌پذیرند. (۳: ص ۱۶۳)

«مایکل دامت» واقع‌گرایی را اینگونه تعریف می‌کند: «واقع‌گرایی یعنی اعتقاد به اینکه گزاره‌های رشته‌مورد بحث، دارای ارزش صدق عینی مستقل از ابزار شناخت آن گزاره‌ها می‌باشند. یعنی صدق و کذب آنها بر حسب وجود واقعی که مستقل از ما دارند تعیین می‌شود.» (همان: ص ۱۶۳) بر این اساس واقع‌گرایی اخلاقی یعنی اعتقاد به اینکه گزاره‌های اخلاقی ارزش صدق عینی دارند که از ابزار شناخت آن

گزاره‌ها مستقل است و صدق و کذب آن گزاره‌ها بر اساس وجود واقعی که آنها مستقل از ما دارند، معین می‌شود.

«دیوید مک ناوتن» در کتاب بصیرت اخلاقی می‌نویسد: «واقع‌گرایی اخلاقی» اصرار می‌ورزد که واقعیت اخلاقی، به طور مستقل از باورهای اخلاقی ما وجود دارد و تعیین می‌کند که آن باورها صادقند یا کاذب. این دیدگاه قایل است که صفات اخلاقی، صفات اصیل و حقیقی چیزها یا کارها هستند؛ به تعبیری مجازی این صفات جزء اثاثیه و اجزای عالمند. ممکن است ما نسبت به برخی صفات اخلاقی حساس باشیم یا حساس نباشیم، اما وجود و عدم آن صفات بستگی به این ندارد که ما چه فکر می‌کنیم. (همان: ص ۱۶۴)

«پانایوت بوچورف» نیز در تعریف این دیدگاه می‌گوید: «واقع‌گرایی اخلاقی مدعی است که حقایق اخلاقی و به تبع آن، اوصافی نظیر خوب، بد، درست، نادرست، فضیلت و رذیلت که با حقایق یا اوصاف غیر اخلاقی تحول‌پذیر نیستند در عالم وجود دارد. بر اساس این نظریه، این حقایق و اوصاف از آگاهی ما، از حالتی که در آن حالت می‌اندیشیم و صحبت می‌کنیم. از باورها و گرایش‌های ما و از احساسات و امیال ما مستقلند، اوصاف اخلاق می‌توانند از طریق اشخاص، اعمال، نهادها و مانند اینها تحقق یابند؛ با تمثیل و تحقق این اوصاف، حقایق اخلاقی هستند که تطابق با آنها سبب صدق احکام اخلاقی می‌شود.

رئالیسم در اخلاق به معنای قایل شدن به وجود واقعیات و ارزش‌های اخلاقی است. رئالیسم اخلاقی در مقابل آرمان‌گرایی اخلاقی قرار دارد. رئالیسم در سیاست به معنای ارزیابی واقعیت در انجام عمل سیاسی با استفاده از امکانات موجود است. سیاست مدار رئالیست کسی است که سیاست را عرصه تلاش و رقابت بر سر تحصیل قدرت می‌داند. در مقابل، سیاست مدار ایدئالیست یا آرمان‌گرا کسی است که معتقد است سیاست باید تابع غایت‌آمال یا ایده‌آل‌های انسانی باشد. فیلسوفانی مانند افلاطون، آگوستین و تامس مور از شخصیت‌های دانسته شده‌اند که در سیاست، آرمان‌گرا بوده‌اند. افلاطون جامعه آرمانی خود را در کتاب جمهوری بیان داشته، و آگوستین در کتاب شهر خدا، شهر دنیا، و تامس مور در کتاب جامعه آرمان شهر. از این رو، ایدئالیسم سیاسی را آرمان‌شهرگرایی (Utopianism) نامیده‌اند. یوتوپیا نام

جزیره خیالی است که تامس مور جامعه آرمانی خودش را در آن تصویر کرده است. رئالیسم در فلسفه، به ویژه در معرفت شناسی، گونه خاصی از رئالیسم است که با رئالیسم هایی که در عرصه های دیگر مطرح است، متفاوت است.

مکاتب اخلاقی مختلف براساس اختلاف نظرشان در پاسخ به این پرسش، که آیا احکام اخلاقی نشان از واقعیتی دارند یا خیر؟ به مکاتب اخلاقی «واقع گرا» و «غیر واقع گرا» تقسیم می شوند. مکاتبی که معتقدند ارزش و لزوم اخلاقی، واقعیت عینی دارد و جمله های اخلاقی، شبیه جمله نخستین است، در گروه «واقع گرایان» قرار می گیرند، در غیر این صورت به مکتب اخلاقی غیر واقع گرایان تعلق می گیرند.

(۳:صص ۱۶۴-۱۶۵). بر اساس تعاریف و نیز نظریات که برای اختصار به قلم

نیامد دیدگاهی واقع گرایانه بطور ذیل است:

- حقایق اخلاقی در عالم وجود دارند و به تبع آن ها اوصافی نظیر خوب، بد، درست، نادرست، فضیلت و رذیلت که به حقایق غیر اخلاقی نیز تحویل پذیر نمی باشد، محقق اند.

- این حقایق از آگاهی ما (حالتی که در آن حالت می اندیشیم و صحبت می کنیم) و از امیال، گرایش ها و احساسات ما مستقل اند.

- گزاره های اخلاقی قابلیت صدق و کذب دارند و به بیان دیگر گزاره های اخباری اند که خبر از واقعیتی می دهند که می تواند صادق یا کاذب باشند.

- دست کم برخی از گزاره ها و ادعاهای اخلاقی صادق اند.

کانت کتاب «بنیادهای مابعدالطبیعه اخلاق» را با این جمله آغاز می کند: هیچ چیز در جهان و بیرون از جهان نمی توان به اندیشه آورد که بی قید و شرط، خوب دانسته شود، مگر (نیت) یا خواست خوب (۱۵:ص ۱۴). کانت در جای دیگری صریحاً می گوید منظور او از خواست خوب یا اراده خیر، اراده نیک یا مهربانی طبیعی نیست، بلکه به نظر او نیکی اراده نیک، نه به دلیل پیامدش و نه حتی به دلیل نتیجه خاصی که فرض می شود مستعد آن است، بلکه بواسطه طبیعت آن است (۵:ص ۱۲۹). اراده چیزی نیست جز عقل عملی و عبارتست از توانایی برگزیدن تنها آن چیز که عقل مستقل از تمایل از لحاظ عملی ضروری، یعنی نیکو بشناسد (۱۴:ص ۴۶). تنها چیزی که عقل عملی نیکو می شناسد چیزی نیست جز تصور خود قانون. تصور خود

قانون که مبری از هر گونه تمایل و تجربه است - صوری محض است - و می‌تواند به عنوان یک اصل صوری اراده را متعین سازد. این اراده متعین شده بوسیله صرف تصور قانون همان اراده خیر است.

از نظر کانت آزادی و استقلال اراده نیز در همین امر نهفته است. یعنی به میزانی که انسان خود را بیشتر با قوانین متعین شده اراده وفق بدهد، آزادتر است. و هر چه بیشتر آزادی خود را به منصفه ظهور برساند انسان تر است. از همین رو مفهوم آزادی و به منصفه ظهور رساندن آن در معنای مورد نظر کانت، نسبتی با جهان پیرامون نداشته، مقوله‌ای استعلایی و متعلق به حوزه اخلاق است که بیرون از جهان پدیداری واقع شده است (۱۴: صص ۲۳-۲۴)

اما موجودات انسانی در امور عملی لزوماً با ذهن به خصوص با قوه میل آن سر و کار دارند. و این امر باعث انواع تعدیل‌ها می‌شود و در چنین موجودی عقل تنها مبدا ایجاب اراده نیست و بنابراین این قواعد نوعی امر است. یعنی قاعده ای که با وصف نوعی باید همراه است (۱۶: ص ۳۵). این باید نشانه نوعی تکلیف باشد و این تکلیف در موجوداتی که درونشان صحنه تعارض نفس و عقل است معنی دارد وگرنه به نظر کانت تکلیف برای موجودی که یکسره عقل است معنی ندارد.

بایدی که کانت برای موجودات خردمند متناهی به کار می‌برد از نوع «بایسته تاکید» (Categorical Imperative) می‌باشد. این بایسته نه به موضوع کار و نه به نتیجه خواسته شده از آن بلکه به صورت و اصلی که خود نتیجه آن است مربوط می‌شود (۱۴: ص ۵۲). این بایسته تاکید که هنجار نهایی اخلاق می‌باشد و از آن به امر مطلق نیز یاد می‌شود سلسله جنبان احکام اخلاقی است که از اراده متعین شده نشأت می‌گیرد. چنین هنجاری یکتاست و وجود بیش از یکی از آن ممکن نیست، ولی کانت سه صورت از آن به شکل سه فرمول ارائه می‌دهد که هر یک دارای محل تاکید خاص خود است. او صورت اول را ترجیح می‌دهد، اما معتقد است که تعبیرهای لفظی بدیل احیاناً معنای آن را روشنتر می‌نمایند و برای ما که خوانندگان او باشیم، متقاعدکننده‌تر می‌باشند.

صورت اول - فرمول خودآیینی یا فرمول قانون عام: « هرگز نباید به شیوه‌ای عمل کنم که نتوانم همچنین اراده کنم که ضابطه رفتاری من به صورت قانون عام در آید.»

صورت دوم - فرمول احترام به کرامت اشخاص: «چنان عمل کن که انسان را، خواه شخص خودت و خواه دیگران، همواره غایت بدانی، نه هرگز صرفاً وسیله.»
صورت سوم- فرمول قانونگذاری برای جامعه اخلاقی: « همه ضابطه های ناشی از قانونگذاری خود ما باید با یک ملکوت غایات چنان هماهنگ باشند که گویی آن ملکوت مُلک طبیعت است.» (۶: ص ۶۲).

کانت از طریق قانون اخلاقی، قوه ای بنام اختیار را در درون ما فرض می گیرد و ما از این طریق می توانیم به نظامی فوق محسوس و جهانی معقول راه یابیم. ما می توانیم به این نظام لااقل از دیدگاه عملی به آن واقعیت عینی بدهیم. زیرا آن را موضوع اراده خویش به عنوان موجودات متعقل محض می انگاریم (۱۶: ص ۷۵). البته کانت تاکید می کند این امر به هیچ وجه مؤید توسعه شناخت نظری عقل نیست. واقعیت عینی قانون اخلاق را از طریق هیچ گونه استنتاج با مدد تلاش های عقل نظری، خواه عقل نظری محض، خواه عقل نظری مؤید تجربه نمی توان نشان داد (همان: ص ۸۰). کانت راه هرگونه امر مستقل از خرد آدمی را برای ورود به منظومه اخلاقی اش را می بندد. « خرد فقط آن چیزی را می بیند که خود طبق طرح های خود خلق می کند » (۱۵: ص ۲۷).

ب- رئالیسم در سیاست

در عرصه سیاسی و اجتماعی نیز رئالیسم نزدیکی با معنای اخلاقی آن دارد. و به معنای ارزیابی و عمل همراه با واقع بین و استفاده از امکانات موجود است. معمولاً سیاستون واقع گرا را کسانی می دانند که سیاست را عرصه تلاش در رقابت بر سر تحصیل قدرت می دانند. بر این مبنا اساس تفکر رئالیسم سیاسی بر منافع قلمداد می شود. رفتار عاقلانه و واقع گرایانه رفتار است که برای کسب قدرت و منافع باشد. به نظر واقع گرایان، کوشش برای دستیابی به قدرت، از قانون طبیعت سرچشمه می گیرد. معمولاً ریالیست های سیاسی در برابر آرمان گرایان قرار می گیرند. آرمان گرایان یا ایدیالیست ها اصول اخلاقی و متعالی انسان را در مرتبه بالاتر از قدرت و سیاست می نشانند. در نگاه واقع گرایان انسان معقول سیاسی، یک عمل گرای تمام عیار است. در این نگاه شیوه های چانه زنی، بده بگیر بر محور منفعت کار آمد تر است تا پابندی به ارزشها و اصول اخلاقی.

بیشتر سیاستمداران و دولتمردان بر طبق اصول او اندیشه های واقع گرایانه عمل می کنند و میدان پر رقابت و مسیر پر خم و پیچ سیاست را به جای مواظله اخلاقی و آرمانی نمی دانند که ماکیاولی را میتوان یک ریالیست به معنای فوق به حساب آورد. (۱: صص ۲۹۳-۳۹۴).

با ماکیاولی، دوران جدید در تاریخ اندیشه اروپایی آغاز میشود که آنرا مدرنیته می خوانند. بدیهی است که اشتراوس آنرا صرف نو شدن یا مدرنیته نمی داند، بلکه انقلاب در ساختار اندیشیدن و رویکردی به عالم و آدم است که در فلسفه فرانسیس بیکن وبالخاصه رنه دکارت فرانسوی و به این گفته او که انسان را موجودی می دانست که در طبیعت تصرف می کند، آغاز شد.

در یک نگاه کلی گسست رادیکال ماکیاولی در جهان سیاست بر همان شکافی بنا یافته است که دو جهان قرون وسطی و رنسانس را از همدیگر جدا می کرد. کاسیرر در توضیح انگاره های فرد و کیهان در فلسفه رنسانس تاکید کرده که روح کلی قرون وسطی در جستجوی اصول الهی بر کاینات بوده است. در حالیکه روح کلی رنسانس در جستجوی اصول عقلانی حاکم بر اشیاء بوده است.

ماکیاولی می گویند: «سیاست را باید شناخت و نه این که تخیل کرد.» بحث اصلی بر سر شناخت امور بود. در جهان قدیم امر خیالی بود، اما علم سیاست به تبع نوین خواهان شناخت مناسبات موجود بود و نمی توانست با چشم دوختن با آسمان ها ایده های در چاله های بیافتند که دقیقاً پیش پایش، روی زمین قرار داشت که این یکی از اساس رئالیسم است. در عبارت کلیدی ماکیاولی این واژه این وجود دارد که محل تأمل بسیار است " بر آنم که به جای خیال پردازی سیاسی به واقعیت روم باید کرد" که این نظر تجویزی رادیکال ایجاد می کند. که یکی از امواج مدرنیته را می سازد. (۲۳: ص ۲۱۴)

ج) رئالیسم در هنر

واقع گرایی یا رئالیسم در هنرهای تصویری و ادبیات، نمایش چیزها به شکلی است که در زنده گی روزانه هستند، بدون هرگونه آرایش یا تعبیر افزون. این واژه همچنین برای شرح کارهای هنری که برای آشکار کردن راستی، چیزهایی چون زشتی و پستی را تأیید کرده اند نیز به کار می رود.

در اوایل قرن نوزدهم هنگامی که نوکلاسیک در اوج فرمانروایی خود بود نه تنها «آزادسران» آثار خود را در عرصه هنر عرضه می داشتند، بلکه تمایلات عمده دو مکتب رمانتیک و واقع گرایی نیز در آثار برخی از هنرمندان بازتاب می یافت. آنگاه چون به میانه سده نوزدهم برسیم مشاهده می کنیم در همان احوال که شیوه واقع گرایی بساط برتری و پیشوایی خود را در عالم هنر می گسترد، مکاتب هنری دیگر چون احیای کلاسیک و باریزون و رمانتیک نیز با وجود اختلافات و حتی تضادهایشان به همزیستی با یکدیگر ادامه می دهند؛ ضمن آنکه آزادسران نیز به پیروی از قریحه فردی در مسیر خویش پیش می روند.

واژه واقع گرایی در هنر نیز نیاز به شرح و تعریفی مقدماتی دارد تا به قالبی محدود و معنایی نسبتاً روشن درآید. این واژه در چارچوب هنر بدون ذکر کاربردهایش در ادب و فلسفه معنایی مبهم و چندگونه دارد. مثلاً واقع گرایی در هنر را چنین «بازنمایی واقعیت بدون رعایت زیبایی های قراردادی»، و «بازنمایی طبیعت بدون گزینش و اصلاح»، و «شبه سازی با نگرشی علمی و عقلانی»، و «واکنش علیه شیوه رمانتیک با خالی کردن مضمون از عواطف» و وصف زشتی های زنده گی آنچنان که بر طبقات زیردست می گذرد» تعریف نمود. که در تعریف آخری اصطلاح «واقع گرایی اجتماعی» با محتوای آگاهی سیاسی و نگرش انتقادی بر شرایط اجتماعی معنای خود را تثبیت کرده است؛ و این همه تنها بخشی از مفهوم کلی واژه واقع گرایی در هنر را تفسیر می کند. (۱: ص ۲۹۴)

رئالیسم در هنر به معنای التزام به انعکاس واقعیت بیرونی در صحنه تصویر و نمایشی هنری است، خواه واقعیت نمایش داده شده زشت باشد یا زیبا، خوب باشد یا بد. بنابراین رئالیسم در هنر به معنای تخیلی نبودن در هنر و عمل هنری است. هنرمند رئالیست کسی است که واقعیت را در هنر به تصویر می کشد، و در پی تغییر واقعیت بیرونی در آینه هنری نیست. رئالیسم هنری در مقابل ایدئالیسم هنری قرار دارد. هنرمند ایدئالیست در پی آرمان ها، اهداف، و احیاناً احساسات و تخیلات در هنر است. (سورئالیسم (Surrealism)، یا فرا واقع گرایی، شکل افراطی ایدئالیسم هنری است که در پی بیان احساس و ارائه تخیلات بی قید و بند اخلاقی و غیره است (همان: ص ۲۴۲). این مکتب یک شیوه ادبی و هنری است که ابتدا به شکل یک

جنبش در فرانسه در سال ۱۹۲۴ میلادی با انتشار بیانیه ای شروع شد و سپس در جاهای دیگر گسترش یافت (۱: صص ۳۴۲-۳۴۳). نویسندگان، بالزاک (Balzac)، دیکنز (Dickens)، و تولستوی (Tolstoy)، را از پیروان رئالیسم قرن نوزدهم دانسته اند (۲: ۱۰۶۷).

همچنان واقع گرایی در عالم هنرهای تجسمی «شیوه ای مبتنی بر بازنمایی مشهودات با دیدی دقیق و برداشتی بیطرفانه و بدون کاهش و افزایش ارادی یا کمالبخشی آرمانی» تعریف گردیده. گرچه واقع گرایی نخست به شیوه ادبی و هنری و فکری میانه قرن نوزدهم اطلاق شد، لیکن شک نیست که واقع گرایی از دیرباز به درجات و مقیاسات متفاوت در مسیر تحولات هنر بروز و ظهور یافته بوده است، و همین است که امروزه در نقد هنری نظریاتی چنین معتبر و پذیرفتنی اظهار می توان کرد: «چهره سازی در هنر یونان باستان خاصیت آرمان گرایی داشت، و در هنر روم باستانی جنبه واقع گرایی. یا سیب های سزان (Cezanne) بیشتر به انتزاع گرایی نزدیک و از واقع گرایی به دورند، تا سیب های شاردن (Chardin) یا سورباران (Zurbaran)؛ و در آخر به صراحت اعلام می شود که کوربه (Courbet) پرده سنگ شکنان را به شیوه واقع گرایی نقاشی کرده است. شرح شیوه واقع گرایی نیز با همین نام گوستاو کوربه آغاز می شود، که پیشوای آن مکتب شناخته شده است.

در آلمان نیز نقاشانی با پرهیز جستن از «شیوه فاخر» هنر مکتب خانه ها و مکتب خانه یی، و روی آوردن به طبیعت و «هوای آزاد»، و بیان واقعیت مشهود بدون آغستن و انباشتن آن به احساسات و عواطف شخصی، و چه بسا هم با انگشت گذاردن بر مسائل روز و انتقاد از شرایط نامطلوب زمان به بیانی صریح و خودمانی، مکتب واقع گرایی را بنیان نهادند.

معماری برخلاف پیکرتراشی در عرصه واقع گرایی موقعیت مناسب یافت و بارور شد. در میانه سده نوزدهم جامعه صنعتی اروپا نیاز به قالب های معماری نوینی پیدا کرد که سابقه تاریخی نداشتند. بر اثر پیشرفت صنایع و تولید مصالح نوظهور و دایر شدن مراکز آموزشی برای تعلیم فنون تازه و محاسبات علمی جدید در به کارگیری آن مصالح، اصول برپاسازی بنا از پایه تا سقف دستخوش تغییرات عمده قرار گرفت.

تأسیس نمایشگاه بزرگ لندن در ۱۸۵۱ از آن جهت در تاریخ معماری حایز اهمیت است که جوزف پکستن (Joseph Paxton) کاخ بلورین یا جایگاه برگزاری نمایشگاه را برای نخستین بار با مصالح پیش ساخته طرح افگند.

در نمایشگاه صنعتی پاریس به سال ۱۸۸۹ دو معمار فرانسوی تالار بزرگ برای دستگاه های صنعتی را به شیوه ای طرح افگنی کردند که استخوان بندی آن برهنه و آشکار بود. لابروست (Labrouste) معمار معروف فرانسوی کتابخانه سنت ژنویو را در پاریس با نمایی به شیوه کلاسیک رنسانس و درونخانه ای به شیوه نوین از شیشه و آهن ریخته گری برپا ساخت. (۱۹: ص ۲۱۱).

در پایان کلام میتوان چنین خلاصه کرد که رئالیسم در فلسفه بالخصوص در هنر و ادب، نمایش اشیاء به شکلی است که در زنده گی روزانه هستند، بدون هرگونه دستخوردگی یا افزایش تعبیر به آن اشیاء. خلاصه رئالیسم در هنر و ادب مشتمل است بر شرح کارهای هنری و ادبی که برای آشکار کردن راستی، چیزهایی که زشتی و پستی را تأیید کرده اند می باشد. همچنان در ساحة اخلاق نیز رئالیسم دارای دیدگاهی است که مستقل از باورهای افراد، مجموعه ای از واقعیت های اخلاقی وجود دارند (اعمال درست، ارزش ها، اصول اخلاقی و ...). پس مطابق رئالیسم اخلاقی ممکن است باورهای اخلاقی افراد اشتباه باشد. نسبی گرایی با رئالیسم اخلاقی مخالف است، چون مبنای اخلاق را تنها باورهای افراد یا گروه ها می داند و امکان اشتباه بودن باورهای اخلاقی را رد می کند، زیرا به وجود معیاری مستقل از باورهای فردی و گروهی برای ارزیابی های اخلاقی قائل نیست. اگر تعریفی حداقلی از واقع گرایی اخلاقی در فلسفه را بپذیریم یعنی واقع گرای اخلاقی را کسی بدانیم که اولاً گزاره های اخلاقی را صدق و کذب پذیر بدانیم و ثانیاً بعضی از آنها را واقعاً صادق باشد. آنگاه می توان واقع گرایی اخلاقی را مطابق اصول اخلاقی رئالیستی در فلسفه تلقی نمود. و اگر به تعریف هایی از واقع گرایی اخلاقی که به استقلال از ذهن و موجود بودن در عالم خارج بها می دهند، رجوع کنیم آنگاه برخی تعاریف از واقع گرایان را ضد واقع گرایان ثابت خواهند شد. بنظر بنده اگر اخلاق را خارج از حوزه جهان طبیعی فرض نماییم؛ و هرچه در جهان است طبق قوانین فیزیکی جهان فرض گردد، اختیاری در جهان وجود ندارد و از این لحاظ اخلاق نمی تواند داخل در

جهان طبیعی باشد؛ دیگر اخلاق استعلایی است و از این حیث یک ضدواقع‌گرایی اخلاقی به وجود خواهد آمد.

نتیجه‌گیری

بعد از بررسی مباحث رئالیسم در فلسفه، نظر به اصول و ادعاهای رئالیستی موجود به چنین نتیجه می‌رسیم که رئالیسم در کلیت خود، اصطلاحی در تاریخ فلسفه، هنر، ادبیات و سایر پدیده‌ها است که به بازنمایی واقعیت مورد تجربه‌ی انسان‌ها در زمان و مکان معین اشاره می‌کند. و تقریباً رئالیسم مفهومی متضاد با آرمانگرایی، انتزاع‌گرایی، چکیده‌نگاری و رمانتیسم دارد و از این رو با معنای ناتورالیسم، مترادف انگاشته می‌شود. همچنان‌گه واقع‌گرایی را در معنای "واقع‌نمایی" بکار می‌برند. که در این صورت مفهومی متضاد با کژنمایی است. رئالیسم به مثابه یک روش فلسفی، هنری و ادبی قابل تعمیم به بسیاری از آثار هنری، صرف نظر از سبک یا اسلوب معین است. همچنان رئالیسم (واقع‌گرایی) سده‌ی نوزدهم بر تفسیر همه جانبه‌ی زنده‌گی اجتماعی و تجسم دقیق سیمای زمانه ظهور یافته است.

به همین سلسله رئالیسم در اخلاق نیز یک ماهیت مستقل از ذهن را ایجاب می‌نماید. که یکی از مناسبترین تبیین‌هایی که برای واقع‌گرایی اخلاقی صورت گرفته است این مسئله را در دو محور مفاهیم اخلاقی و سپس احکام و گزاره‌های اخلاقی مورد بررسی قرار داده است. در این تبیین مفاهیمی که در موضوع در جملات اخلاقی به کار می‌روند و معمولاً فعلی از افعال اختیاری انسان یا وصفی از افعال اختیاری اویند از نوع مقولات ثانوی فلسفی دانسته شده‌اند؛ همچنین است مفاهیمی که در محمول احکام و گزاره‌های اخلاقی استفاده می‌شوند مانند مفاهیم خوب، بد، درست، نادرست، الزام، بایسته و نبایسته. این مفاهیم مانند مفهوم علت می‌باشند که از یک جهت مصداق خارجی ندارد و از جهتی دارای منشا انتزاعی خارجی است؛ مفاهیمی مانند خوبی و بدی نیز مانند مفهوم علت به واسطه‌ی چیزی که از آن گرفته شده است در عالم عینی محقق می‌شوند. این مفاهیم با فعالیت ذهن و مقایسه رابطه میان فعل و یا صفتی اختیاری با هدف اخلاق انتزاع می‌شوند. اگر هدف اخلاق را مثلاً قرب الهی بدانیم چنانچه رفتاری یا صفت نفسانی‌ای با این هدف رابطه مثبتی داشته باشد، می‌گوییم این کار یا صفت خوب است و اگر رابطه میان

آن‌ها منفی باشد می‌گوییم این کار از نظر اخلاقی بد است و در صورتی که هیچ رابطه‌ای میان آن عمل یا صفت و هدف اخلاق برقرار نباشد می‌گوییم این کار از نظر اخلاقی نه خوب است و نه بد.

مآخذ

۱. بیات، عبدالرسول با همکاری جمعی از نویسندگان. فرهنگ واژه‌ها، قم: مؤسسه اندیشه و فرهنگ دین، ۱۳۸۱.
۲. پرهام، سیروس. رئالیسم و ضد رئالیسم در ادبیات، چاپ ششم، تهران: انتشارات آگاه، ۱۳۶۰.
۳. حسینی قلعه بهمن، سید اکبر. واقع‌گرایی اخلاقی در نیمه دوم قرن بیستم، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۳.
۴. دباغ، سروش. امر اخلاقی، امر متعالی، تهران: نشر کتاب پارسه، ۱۳۸۸.
۵. راس، دیوید. نظریه اخلاقی کانت: شرحی بر تاسیس مابعدالطبیعه اخلاق، ترجمه حسین کمالی نژاد، تهران: حکمت، ۱۳۸۶.
۶. سالیوان، راجر. اخلاق در فلسفه کانت، ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران: طرح نو، ۱۳۸۰.
۷. شریعتمداری، علی. اصول و فلسفه تعلیم و تربیت، چاپ سی و ششم، تهران: موسسه انتشاراتی امیر کبیر، ۱۳۸۸.
۸. شعاری نژاد، علی اکبر. فلسفه آموزش و پرورش، چاپ دوازدهم، تهران: تهیه از مراکز پخش کتاب آدینه، ۱۳۹۱.
۹. صدرا، ملا. اسفار اربعه - سفر اول (جلد اول)، مترجم: محمد خواجه‌جوی، تهران: نشر مولی، ۱۳۹۲.
۱۰. صدری، محمد. مفهوم واقعیت در هنر و سینما، تهران: حوزه هنری، ۱۳۷۹.
۱۱. صلیبا، جمیل. فرهنگ فلسفی، مترجم: منوچهر صانعی دره بیدی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات حکمت، ۱۳۹۳.
۱۲. غریفی، قاسم. روش‌شناسی رئالیسم در هنر، تهران: مجله وبگردی فرهنگ و هنر، ۱۳۸۴.
۱۳. کاردان، مهدی. فلسفه و منطق، چاپ اول، تهران: انتشارات سیمیا، ۱۳۹۵.

۱۴. کانت، ایمانوئل. بنیادهای مابعدالطبیعه اخلاق، ترجمه حمید عنایت و علی قیصری، تهران: خوارزمی، ۱۳۶۹.
۱۵. کانت، ایمانوئل. سنجش خرد ناب، ترجمه میر شمس الدین ادیب سلطانی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۳.
۱۶. کانت، ایمانوئل. نقد عقل عملی، ترجمه انشاءالله رحمتی، تهران: نورالثقلین، ۱۳۸۵.
۱۷. گوتک، جرالذلی. مکاتب فلسفی و آراء تربیتی، مترجم: محمد جعفر پاک سرشت، تهران: ناشر سمت، ۱۳۹۵.
۱۸. لالاند، آندره. فرهنگ علمی و انتقادی فلسفه، مترجم: غلامرضا وثیق، تهران: فردوسی ایران، ۱۳۷۷.
۱۹. مرزبان، پرویز. خلاصه تاریخ هنر، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ هجدهم، ۱۳۸۶.
۲۰. معین، محمد. فرهنگ فارسی معین، جلد ۶، تهران: موسسه انتشاراتی امیر کبیر، ۱۳۸۸.
۲۱. نقیب زاده، میرعبدالحسین. نگاهی به فلسفه آموزش و پرورش، چاپ بیست و یکم، تهران: طهوری ۱۳۸۵.
۲۲. نلر، جورج فردریک. آشنایی با فلسفه آموزش و پرورش، ترجمه: فریدون بازرگان دیلمقانی، چاپ ششم، تهران، نشر سمت، ۱۳۸۷.
۲۳. ماکیاولی، نیکولاس، شهریار، تهران: دانشگاهی، ۱۳۸۴.

سرمحقق سیما رسولی

ارشاد النسوان و طرح دیدگاهها و تعریف جدید از زن در افغانستان

Ershad al-Nuswan's vision and new definition of women in Afghanistan

Senior Research Fellow Sima Rasooli

Abstract

Tarzi was the founder of the women's visionary movement in Afghanistan who first raised the women's equality and rights in society. He considered education as first priority for the girls and women and placed women and girls' education at the top of these rights and give priority to this issue. After the independence of Afghanistan and during the reign of King Amanullah Khan, that was the beginning of his practical stage of his modernization ideas, he took fundamental steps to materialize the women's rights. Importantly, Tarzi was not preaching for women's rights in society to be only in contradiction with Islam and the Islamic beliefs of the people, rather women's access to these rights was considered as a part of Islamic teachings as well. He was pointing out to the role and participation of women in political and social life in earlier periods of Islamic history: "Muslim women held important positions as poets and artisans and even worked in official positions". For the first time, the Ershad Al-Answan Magazine official name, published by Ms. Tarzi. On the other hand, Lady Soraya Tarzi, wife of king Amanullah, founded the

“Association for Women Protection”. The women's movement in Afghanistan has undoubtedly developed with its ups and down history and presented a new generation of educated women in the society. This idea was introduced by Tarzi family in the early twentieth century

خلاصه

طرزی بینان گذار اندیشه ای نهضت زن در افغانستان بود که برای نخستین بار برابری حقوق زن را در جامعه مطرح کرد. او بر خود داری زنان و دختران را از تعلیم و تحصیل در صدر این حقوق و در فهرست اولویت های نهضت زنان قرار داد و پس از استقلال افغانستان و دوران سلطنت شاه امان الله خان، که آغاز مرحله ای عملی اندیشه های تجدد و نوگرایی او بود گامی اساسی را در راه تامین حقوق زنان برداشت نکته مهم اینکه طرزی تامین حقوق زنان را در جامعه نه تنها در تعارض با اسلام و متعقدات اسلامی مردم مطرح نمیکرد، بلکه دسترسی زنان را به این حقوق بخشی از تعلیم و معارف اسلامی تلقی مینمود او در این مورد به نقش و مشارکت زنان در حیات سیاسی و اجتماعی در دوره های پیشین تاریخ اسلام اشاره میکرد و میگفت: زنان مسلمان موقف های مهم به حیث شاعر و هنر مند داشتند و حتی در مقام های اداری کار میکردند.

اسما رسمیه خانم طرزی، برای نخستین بار مجله ارشاد النسوان را منتشر کرد، بانو ثریا طرزی دختر موصوف که خانم شاه امان الله خان بود، انجمن حمایت نسوان را اساس گذاشت و بدون تردید نهضت زنان در افغانستان با تاریخ پر فراز و نشیب اش تکامل کرد و نسل نوی از زنان تعلیم یافته و روشن را در جامعه تقدیم کرد، که در اوایل قرن بیست با فکر و ابتکار طرزی و خانواده ای او اساس گذاشته شد.

روش تحقیق: در این مقاله از روش تحلیلی و تشریحی استفاده به عمل آمده است
مبیریت: جنبش زنان که در زمان شاه امان الله خان شکل گرفته بود محور های اصلی آنرا پیشرفت و ترقی و نجات زن از محرومیت ورنج های گوناگون تشکیل میداد و این تشکیل حقوق در تمام عرصه ها به خصوص تعلیم و تربیه، حق تحصیل، حق

کار، آزادی گفتار و بیان، فعالیت های مدنی، سفرهای تحصیلی به خارج تامین می‌کند.

هدف: آشنایی بانوان نوجوان و جوان و تمام اقشار جامعه به ابتکار یک قرن پیش زنان " انتشار جریده به نام ارشاد النسوان " است.

مقدمه

محمود طرزی در دوم سنبله ۱۲۴۴ خورشیدی، برابر با ۲۴ اگست ۱۸۶۵ م، در جوار مقبره سلطان محمود غزنوی در شهر باستانی غزنه تولد یافت از این رو پدرش نام او را محمود گذاشت.

طرزی آنچه از معلم اول پدر دانا و شاعر وطن دوست خود، سردار غلام محمد خان طرزی آموخت، طرزی را شخصیت عالی مقام، بزرگ مرد صاحب دانش سیاسی، مرد آدیخواه، صاحب قلم که راه نجات وطن را از شر استعمار و غربت در تعمیم سواد و اعتلای دانش و فرهنگ می دید، بار آورد.

مرگ امیرحبیب الله خان و به قدرت رسیدن امیر امان الله خان در سال ۱۹۱۹م، در واقع پاسخ افغانستان به وضعیت جدید و تلاش موفقانه ای بود برای استفاده از امکانات که تاریخ فراهم کرده بود. در سال ۱۹۱۹ م، ناسونالیست های افغانستان از جمله پادشاه جدید شاه امان الله خان، محمود طرزی، محمد ولی خان دروازی و دوستان آنها در قلب حاکمیت جدید قرار گرفتند.

شاه امان الله خان که نجات افغانستان را از فقر و بیسوادی و پس ماندگی اقتصادی و اجتماعی در ارتقای فرهنگ، دانش، تعلیم و پذیرش تمدن و نوآوری می دید. تعلیم و تربیه را از اولویت های اساسی تعلیمی و فرهنگی دولت خود انتخاب کرد محمود طرزی با عقیده سهم گیری زنان افغان در ارتقا و توسعه امور فرهنگی، تعلیمی و اجتماعی جامعه افغانستان و تثبیت حقوق زنان، خانواده خود را تشویق نمود که از دانش خود استفاده نموده و در این راه رهبری نهضت نسوان افغان را از طریق ایجاد اولین نشریه بنام «ارشاد النسوان» در زمان سلطنت شاه امان الله خان به عهده بگیرند این نشریه به مدیریت خانم محمود طرزی و سهم گیری هر دو دختر محمود طرزی «همسران شاه امان الله و عنایت الله خان» به چاپ و نشر شروع کرد

و پرچم آذادی و نشر عقاید زنان را از طریق این نشریه بلند نمودند و در این راه مصدر خدمات قابل قدری شدند.

متن

اعلیضرت امان الله خان در نظر داشت تا کشورش همانند جهان مترقی و متمدن به اسرع وقت پیشرفته و صنعتی گردد و تلاش میکرد که موانع تکامل و پیشرفت کشور را از میسر کاروان ترقی بردارد به همین جهت بود که همانند شخصیت های ملی گرای عصر خویش، دو عامل عمده را باعث پسمانی افغانستان میدانست و تلاش میکرد تا این دو عامل مانع پیشرفت از سر راه کشورش بر داشته شود.

۱- «مستعمره بودن کشور

۲- بیسوادی توده ها

به همین خاطر بود که بر عکس پدران مثل روشنفکران وطن دوست درجهبه ضد انگلیس قرار گرفت و با اینکه گذشتگان در همکاری با انگلیس بودند، او در روزهای نخست حکومتش خواستار استقلال از انگلیس شده و رسماً آذادی افغانستان را اعلام کرد. (۶:ص. ۳۱۴)

در قسمت دوم که میتوان از تعلیم و تربیه نام گرفت، امان الله خان مثل محمود طرزی و ثریا می اندیشید که پیشرفت کشور، بدون تعلیم و تربیه توده های مردم به خصوص زنان ممکن نیست.

((این جستار سپاسنامه است برای یادمان طرزی و خانواده آن شکوه مند نامورانی که مردان و زنانش همسان و همسنگ به فرا اندوزی دانش و اندیشه شتافتند و به روشنگری میدان های تاریک ذهنیت های جامعه عقب مانده که شقاوت تاریخ جغرافیایی آنرا مثله ساخته و مردمان آنرا در حصارهای تنهایی در هم پیچیده بود، پرداختند)) (۴:ص. ۱۲۵)

محمود طرزی، اسما رسمیه، ملکه ثریا و روح افزا طرزی که از تمدن و فرهنگ ترک بهره برده بودند ((سنگواره های جاهلیت عصر را شکستند، بی گمان اثر گذاری این شخصیت ها، بر شاه امان الله خان و حمایت او در مقام شاه افغانستان از این فرگرد ها سر نوشتی را برای این سرزمین رقم می زد.)) (۱۰:ص. ۵۹)

محمود طرزی خلاف جریان مسلط تاریخی کشور ما در آن زمان به عنوان شخصیت سیاسی خواستار تحول بنیادی زندگی زن و باورمند به تحقق حقوق و به سازی شرای اجتماعی شان بود تا بتواند در جامعه به حیث عنصر فعال اجتماعی حضور داشته باشند.

محمود طرزی در شرایط که « از بردن نام زن در اجتماع حذر میشد ، بر مبنای آیه مبارکه ای که خداوند بزرگ مردان و زنان را لباسی یکدیگر خطاب کرده است استدلال میکرد که بدون رشد و انکشاف این نیمه ، نیمه ای دیگر را به طور کامل نمیتوان توسعه داد ، چون باور داشت که دین اسلام بر اساس اصول مساوات و برابری استوار است .» (۷: ص. ۱۲۱)

محمود طرزی به رغم باورهای سنت گرایانه اعتقاد داشت که احقاق زن و نقش فعال آنها را در جامعه ، هرگز خلاف اصول و مبادی اسلام نیست و اما با وجود متاثر بودن از افکار مترقی و مسلط کشورهای پیشرفته جهان متعقد به تقلید کور کورانه زنان کشورش از غرب نیز نبود .

اندیشه ها ، افکار و طرح های را که محمود طرزی برای تعلیم سواد و کسب دانش در افغانستان در زمان سلطنت امیر حبیب الله خان پیشنهاد می کرد ، همه تازه بود ، از طریق صفحات سراج الاخبار افغانیه به هموطنانش معرفی میکرد . ((طرزی تاسیس مکاتب ، توسعه معارف ، نشر اخبار و بدست آوردن استقلال را ممد یکدیگر و اجزای جدا ناشدنی حساب میکرد او متعقد بود که معارف ، سواد و دانش را تعمیم می نماید و تنها افراد با سواد میتوانند اخبار و نشرات را بخوانند و بدین وسیله نه تنها از احوال دنیا با خبر میشوند ، بلکه در کسب استقلال با قوت عقل و دانش مجادله می کنند و توانایی حفظ آذادی کسب میدارند .)) (۱۱: ص. ۳۶۵)

خانواده طرزی نیز همگام با سیر نوپای جنبش روشنفکری به عنوان پیرو و حامی حقوق و آذادی زن از آنچه در توان داشتند با شور و تلاش پیگیر دنبال نمودند ، همسرش برای ملکه ثریا و خیریه نیز حیثیت یک مکتب فکری را داشت و جریده را اداره میکرد .

محمود طرزی ((کسب تعلیم و تربیه را نه تنها برای مردان میخواست ، بلکه بصورت جدی توصیه می نمود که کسب تعلیم و تربیه ، برای تمام ملت افغانستان زن و مرد

فرض است اومتعقد بود که تعلیم وترتیب به حیث وسیله اساسی وموثر برای انکشاف «ارزش های معنوی ، استعداد های فکری ، علمی وهنری یکی از آن فرایض است که زنان ودختران افغان نیز برای بقاءتوسعه شخصیت ، بهبود کیفیت زندگی ، اتخاذ تصمیم آگانه ، درک مسولیت های فردی واجتماعی به آن ضرورت دارند .

طرزی نه تنها در اندیشه ونظر ، هوا خواه حقوق وآدادی زنان بود ، بلکه در عمل نیز در این راه گامهای استواری برداشت واین عمل را از خانواده اش به عنوان سر مشق آغاز کرد .)) (۷:ص. ۱۲۱)

((همسر طرزی اسما رسمیه که زن منوری بود واز شوهرش اندوخته های بسیاری داشت اینها بودند که ضرورت ها ونیاز مندیهای فرهنگی را بسیار جدی مطرح میکردند پس پیشنهاد انتشار نشریه مستقل برای زنان از طرف این ها به شاه امان الله خان داده شد . شاه امان الله خان آنرا پذیرفت وجریده ارشاد النسوان به نشرات هفتگی اش در سال ۱۳۰۰ خورشیدی ، به نشرات آغاز کرد وراهگشای بود برای زنان در بند کشورش .)) (۵:ص. ۲۴۹)

نام این جریده ارشاد النسوان بود واز نام آن بر می آمد که در جامعه عقب نگهداشته شده که بالتبع در گیر مصیبت بیسوادی نیز بود وآگاهی زنان از حقوق وآدادی های شان در حکم هیچ شمرده میشد ، وجود جنین جریده را الزامی می پنداشت .

((این جریده روزهای پنجشنبه انتشار میافت مدیریت آنرا اسما رسمیه همسر محمود طرزی ومنشی آن (ر، الف)) یعنی روح افزا دختر محمد زمان خان خازن الکتب وخواهر حبیب الله طرزی به عهده داشت .)) (۴:ص. ۱۲۵)

متذکر باید شد که ((اولین شماره ارشادالنسوان ، روز پنجشنبه اول حمل سال ۱۳۰۰ خورشیدی ، مصادف با سومین سال پادشاهی امان الله خان در کابل انتشار یافت واین جریده در جهت تنویر ، اذهان وافکار توده ها یمردم به خصوص زنان مظلوم افغانستان سخت تاثیر داشت . صورت ظاهری این جریده پر آوازه به این شرح است :

در صفحه اول عنوان اخبار به حاشیه راست نوشته شده ومقابل آن به حاشیه چپ نام مدیر وسر محرر آن آمده است ، سپس سر مقاله وطور معمول روز ، ماه وسال همان شماره وتزیید این بیت درج شده است :

خامه ام ارشاد النسوان میکند این قدر ها وصف عرفان میکند .)) (۸:ص. ۲۶۴)

این جریده در کاغذ نازک پسته ای رنگ در چاپخانه سنگی در کاروان سرای ده افغانان " دارالتحریر شاهی " به طبع میرسید . نام جریده در بین کلیشه ، دیوات خوشه های گندم را داشت ، نوشته شده بود . ارشاد النسوان در ابتدا در چهار صفحه وبعد از نشر شماره دوازدهم در هشت صفحه نشر میشد .)) (۹:ص. ۶۰۲)

موضوعات مهم آنرا صحت زنان ، اخلاق ، اشپزی ، خیاطی و تربیه اطفال تشکیل میداد وهم این جریده از پیشرفت وانکشاف فرهنگی زنان جهان وکشورهای مسلمان وهمسایگان بحث میراند وهمین طور خبر های مربوط به امور زنان افغانستان مثل میله ها وسر گرمی ها را نیز نشر میکرد . مثلاً((در شماره سوم سال اول پنجشنبه یازده حمل ۱۳۰۰ خورشیدی، درمورد میله زنان در باغ بابر چنین مینویسد : بنابر اعلانی که یک روز قبل شده بود ، جمله قشر نسوان کابل جنت نشان از وقت شش بجه صبح ، جوقه جوقه وفوج ، فوج به سوی باغ بابر شاه که از باغ های تاریخی کشور است رهسپار گردیده بودندوباغ را که مشاطه باد بهاری به شگوفه وسبزههای تروتازه آراسته وپیراسته گردیده بود ، پر نمودند ، در چهار اطراف باغ ها ، دکانها ، بازار های زنانه از هر صنف واز هرطبقه ترتیب شده بود که فروشندگان همگی نسوان وخرید داران نیز از همان جنس لطیف نسوان بودند.)) (۳:ص. ۲۸۹)

ارشاد النسوان معمولاً به شکل منظم نشر میشد وزمانی بی نظمی در شماره های آن رخ میداد، به گونه مثال ((شماره پانزدهم سال اول آن که در دوم ماه سرطان ۱۳۰۰ خورشیدی ، چاپ شده ، ولی شماره شانزدهم به تاریخ ۲۳ سنبله ۱۳۰۰ خورشیدی ، به طبع رسیده است ودر آن معذرتی مبنی بر معطل ماندن نشر جریده به نشر رسیده گفته شده است که ارشاد النسوان شاید پیش از پنج یا شش ماه نشر نشده باشد در دایره العارف آریانا آمده است نشر آن برای شش ماه دوام نموده است .)) (۱:ص. ۹۹۹)

در ۱۹۲۱ م ، برای نخستین بار در تاریخ افغانستان ، مکتبی برای دختران گشوده شد که مکتب مستورات بود ودر شهر آرا کابل موقعیت داشت وبه تعداد ۴۰ نفر در آن آموزش را آغاز کردند.

((در نخستین قانون اساسی افغانستان که در سال ۱۳۴۳ خورشیدی ، به تصویب رسید به کوشش گسترده امان الله خان وزنان خانواده طرزی آذادی های برای زنان

جاگرفت، از جمله تحصیلات ابتدایی برای دختران مطابق ماده ۶۸ این قانون، اجباری گردید. لغو نکاح صغیره، محدود کردن طویانه، تعیین سن ازدواج برای مردان ۲۲ سال و برای دختران ۱۸ سال، مثال های از این دست اندکه متاسفانه در لویه جرگه ۱۹۲۴ م، در اثر نفوذی گروهی، تمام ریفورم های یاد شده که توجه فراوان به ابعاد انسانی واجتماعی مردم افغانستان به خصوص زنان داشت تعدیل گردید.)) (۲:ص. ۳۸۷)

بدین سان طرزی و خانواده اش برای روشن شدن ذهنیت زنان نقش ارزنده ای را بازی کرده و به عنوان طلایه دار جنبش روشنفکری در میان قشر اناث افغانستان نام خویش را ثبت ت تا ریخ نمودند. تحولاتی که در زمان شاه امان الله در عرصه های مختلف اجتماعی از جمله در عرصه زندگی زنان صورت پذیرفت، از اندیشه های ترقیخواهانه طرزی مایه گرفت. ((انتشار جریده ارشادالنسوان، گشایش مکتب مستورات برای تعلیم و تربیه زنان، رفع روپوش و حضور اجتماعی زنان

اعزام گروهی از دختران برای تحصیل به ترکیه به منظور آشنا شدن به دنیای جدید و نحوه آموزشی طب و پرستاری از شماری همین تغییرات اساسی در زندگی زنان کشور ماست.)) (۳:ص. ۲۹۰) که هیچگونه سابقه ای در گذشته نداشت. ولی به اساس افکار و نظریه های روشنفکرانه این مرد و به یاری و تلاش او و خانواده اش این قافله به حرکت افتاد.

در اثر اندیشه های طرزی بود که ملکه ثریا و شاه امان الله ضمن اینکه از مکاتب دختران دیدن میکردند، به آنها تاکید می نمودند، اسپ سواری و هنرهای ظریفه را بیاموزند و اگر فرصت مناسب پیش آید فن هوا پیمایی را یاد بگیرند. شاه اضافه نمود که رسم روپوش افغانستان به نحو مبالغه آمیزی بر زنان تحمیل شده است، روپوش در صورتیکه به حد اعتدال رعایت شود رسم بسیار خوبی است. تنها روپوش واقعی در قلب و روح زن است نباید اجازه داد که روپوش ظاهری مانع ترقی ملی گردد.

نتیجه

پس به صراحت تمام میتوان گفت که: مطالب ارشاد النسوان، مقاله ها و سرمقاله های آن همه راجع به امور زنان پرداخته و قسمت اعظم آن شکل انتقادی داشته است

به همین خاطر این جریده موفق ترین و تاثیر گذار ترین نشریه در عصر خود بوده و در این نشریه راجع به آذادی و استقلال زن و لغو اسارت زن ، نوشته های دیده میشود و نظر اسلام را در رابطه به آذادی انسان به این صورت آورده است . هر که کلمه را بدل بخواند و به آن ایمان داشته باشد از هر گونه قید و بند آذاد است .)) باین تفکر عالی ارشادالنسوان منتشر میگردد و در بین منورین و روشنفکران جایگاهی رفیع کمایی کرده بود ، خوش در خشید ولی به زودی خاموش شد

پس طرزی در کنار اندیشه های تازه و بکر برای خدمت به استقلال ، تحول اجتماعی ، در مورد حقوق و بیداری و آذادی زنان کشورش ، کارهای شایسته را انجام داد و در تاریخ معاصر افغانستان طرزی را میتوان نخستین اندیشمند دانست که صدای حقوق و قانونمند گردانیدن حق و آذادی را برای زن افغان بلند کرده بود.

اما در جامعه مرد سالار ما مساله زن هیچگاه جریان تکاملی خود را بطور شاید و باید نتوانست بپیماید . چون در تحول اجتماعی نظم روزمره زندگی را دستخوش دگر گونی میسازد . در کشور ما اگر زمانی گامی در سمت سوی تحول زنان بر

داشته شده است به دنبال آن حکمرانان دیگری آمدند و برای رسیدن به مقاصد سیاسی معین خود بار دیگر سدی در برابر پیشرفت زن در جامعه خود ایجاد کردند ، تا با استفاده از ابزارها و باورها مردم آنها را آرام و مطیع خود ساخته و بدون چون و چرا به حکم روایی خویش ادامه دهند . چنانچه اگر اندیشه های بالنده طرزی با جدال عنعنه پرستانه سنت گرایان مواجه نمی گشت ، وضعیت زندگی زن افغانستان از وضعیت زنان بسا از کشورهای همجوار نیکوتر می بود و از حقوق شایسته شان آنچنان که لازم بود بهره مند گردیده و در پیشرفت جامعه سهم شایسته خویش را ادا میکردند .

مآخذ

- ۱- آریانا ، دایره المعارف ، ج پنجم ، مطبعه دولتی ، کابل : ۱۳۴۸ ،
- ۲- آریا فر ، عزیز . مجموعه مقالات قانون اساسی میثاق ملی ، کانون مطالعات پژوهش های افغانستان ، لندن ، ۲۰۰۳ ،

- ۳- اندیشمند ، محمد اکرم ، نقش محمود طرزی در نهضت روشنگری ونوگرا ب در دهه های دوم وسوم قرن بیست ، مبانى نهادینه شدن دموکراسی در افغانستان ، مرکز مطالعات ، استراتیژیک ، کابل : ۱۳۸۸
- ۴- باختری ، منیژه ، مقالات بر گزیده کنفرانس تاسیس دیپلوماسی مدرن افغانستان ، روشنگری خانواده ای طرزی در پیوند با زندگی زنان ، مرکز مطالعات استراتیژیک وزارت امور خارجه ، کابل : ۱۳۸۸
- ۵- پامیر ، ک پیکار . سقوط وظهور اعلیحضرت امان الله ، اداره ماهنامه پگاه ، کانادا: ۲۰۰۳
- ۶- پوپلذایی ، وکیلی . سفر های غازی امان شاه در دوازده کشور آسیا واروپا (۱۳۰۶-۱۳۰۷) چاپ دوم مطبعه میوند ، پشاور : ۱۳۷۹
- ۷- ذوالفقار ، ملیحه . مجموعه مقالات بر گزیده تاسیس دیپلوماسی مدرن افغانستان ، اندیشه محمود طری در مورد نقش زن در اجتماع ، مرکز مطالعات استراتیژیک وزارت امور خارجه ، کابل : ۱۳۸۸
- ۸- رسولی ، سیما . استرداد استقلال واصلات در افغانستان (۱۹۱۹-۱۹۲۹) ، اکادمی علوم افغانستان ، کابل : ۱۳۹۱
- ۹- مهربان ، تاریخ جرگه های ملی در افغانستان ، انتشارات جبهه ملی پدر وطن ج.د.ا، کابل: 1364.
- ۱۰- نوید ، سنزل . افغانستان در عهد امانیه واکنش های مذهبوتحولات اجتماعی زمان سلطنت امان الله خان "1919- 1929": انتشارات احراری ، هرات: 1388.
- ۱۱- هاشمی سید سعدالدین . افغانستان معاصر ، مطبعه پوهنتون کابل ، 1362.

خېړنيار عبدالرحمن الكوزى

د رسنيو او ټولنيزو بدلونونو ترمنځ اړيکې

Analyzing the relationships between media and social changes

Assistant research Abdu Rahman Alokozy

Abstract

Society, of which man is main factor, is not always in one state, but it changes or develop during different phases. In some societies, these developments or changes are fast and are slow in other societies. But these changes do not happen suddenly, it takes place over time and due to certain events, which play a key role in changing the custom and tradition in a society.

Media is the medium that has emerged as a result of these changes. So media crates changes and it lead to new changes and development.

This article discusses social changes, effects of these changes and media and the effect of media on/ in society.

لنډيز

ټولنه چې انسان يې اصلي فکتور دی، تل په يو حالت کې نه پاتې کېږي، تحول او بدلون کوي. ځينې وخت تحولونه په ځينو ټولنو کې په چټکۍ سره رامنځ ته کېږي او کله ډېر سست وي. خو دغه تحولونه په خپل سر او په ناڅاپي ډول بې له کومې پيښې نه رامنځ ته کېږي بلکې د وخت په تېرېدو او يا هم د يو شمېر پيښو په رامنځ ته کېدلو سره منځ ته راځي. همدارنگه د دغو دوام او يا هم د نوو تحولونو راتگ خپله

داسې وسايل منځ ته راوړي چې کولای شي نوي بدلونونه منځ ته راوړي. او د ټولنې د رسم او رواج په تغيير کې ستر رول ولوبوي. رسنۍ هم د هغو وسايلو له ډلې څخه دي چې د همدغو تحولونو په وسيله منځ ته راغلي دي او بېرته همدغو رسنيو ډېر داسې بدلونونه منځ ته راوړي چې هغه د تحول سبب گرځي. رسنۍ اوس خپله د تحول او بدلون اصلي فکتور دی او کولای شي چې په لنډ مهاله او اوږدمهاله ډول په ټولنو کې تحولونه منځ ته راوړي. په دې مقالې کې هم د ټولنيزو بدلونونو، په رسنيو باندې د بدلون د اغېزو او همدارنگه په ټولنيزو بدلونونو کې د رسنيو د رول او اغېزو په اړه بحث شوی دی. دغه مقاله په پايلو، وړاندیزونو او د مآخذونو په فهرست پای ته رسېدلې ده.

سريزه

انسانان چې ذاتاً ټولنيز مخلوق دی او تل په دې هڅه کې وي چې له نورو سره اړیکې ټينگې کړي، هغه څه چې له دوی سره وي نورو ته ورسوي او هغه څه چې ورته اړتيا لري له نورو څخه ترلاسه کړي.

البته اړتيا خپله د انسان د ټولنيز کېدو يو ستر لامل دی ځکه انسان په يوازې ځان نه شي کولای چې خپلې اړتياوې پوره کړي. کله چې انسانان يو له بل سره اړیکې ټينگوي او د هغوی له مادي او معنوي امتيازاتو څخه گټه اخلي، ټولنې هم همداسې سره نښلول کېږي. هر تحول د يو لړ سياسي، تاريخي، فرهنگي او اقتصادي پېښو له بهير څخه منځ ته راځي. البته د هر تحول په راتگ کې ډېر عوامل شته خو د ځينو ونډه ډېره او د ځينو کمه او کله له پامه غورځول کېږي. خو دا ثابته شوې چې په مجرد ډول يو فکتور نه شي کولای چې يو ټولنيز تحول رامنځ ته کړي، بلکې مختلف علتونه د تحول لامل کېږي. همدارنگه د هر تحول د فکتورونو تر شا نور فکتورونه شته دي. د بېلگې په ډول، د هېواد د مطبوعاتو په تاريخ کې لومړنۍ رسنۍ د شمس النهار جريده وه چې په ۱۸۷۰ م کال کې د امير شېرعلي خان د پاچاهۍ په دويمه دوره کې چاپ شوه خو ددغې جريدې د چاپ تر شا ستر علت سيد جمال الدين افغان و چې له هېواد څخه تر وتلو مخکې يې امير شېرعلي خان ته د يوې داسې جريدې د چاپ يادونه کړې وه. همدارنگه که په نړۍ کې د رسنيو په تاريخ کې تحول ته نظر واچوو نو ستر علت يې په ۱۵ ميلادي پېړۍ کې د

الماني کوتنبرگ له لوري د چاپ ماشين اختراع وه. يا په اوسني وخت کې د رسنيو په بدلون کې د انټرنټ يادونه کولای شو.

د موضوع مبرميت

په ټولنيزو بدلونونو کې د رسنيو د ونډې او ارزښت د کچې د روښانولو، د رسنيو په پرمختگ کې د دخيلو فکتورونو د پېژندنې او څېړنې اړتيا د موضوع مبرميت جوتوي.

د موضوع موخه

د ټولنيزو بدلونونو او رسنيو ترمنځ د اړيکو او متبادلو اغېزو روښانول او د هغو د عواملو او ستونزو په صورت کې د حل لارو پېژندل دي..

د څېړنې ميتود: د دې څېړنې د ترسره کولو لپاره له تشریحي- تحليلی ميتود څخه کار اخيستل شوی.

د څېړنې پوښتنې

دوه اصلي پوښتنې مطرح کېږي؛

۱ - د رسنيو په پرمختگ او پراختيا کې ټولنيز بدلونونه څه ونډه لري؟

۲ - رسنۍ په ټولنيزو بدلونونو کې څه ونډه لري؟

الف - د ټولنيز بدلون پېژندنه

تحول او بدلون د انسانانو له ژوند سره تړلې پدیده ده. انسان د وخت په تېریدو او د خپلو هڅو په نتیجه کې توانېدلی چې له ډېر ابتدایي ژوند څخه د یو نوي او پرمختللي ژوند په لور گامونه واخلي. د غار او غرونو له ژوند څخه د ښاري ژوند پر لور حرکت وکړي. سخت کارونه چې پخوا به په میاشتو او کلونو کې کېدل اوس یې د انسان په لاس د جوړ شوي ماشین په وسیله په څو ساعتونو کې ترسره کوي. اوږده مسافرتونه او د کلونو او میاشتو منزل اوس یوازې په ورځو کې کېږي. د افهام او تفهیم سخته پروسه اوس د مختلفو ژبو د ویونکو ترمنځ په ډېرې اسانۍ سره ترسره کېږي. دا بدلونونه او تحولونه ان زموږ په خوراک، ښښاک او پوښاک کې هم ترسترگو کېږي او لا دوام لري. خو دا هرڅه د نړۍ په یو ځای کې او د یو کس له لوري منځ ته نه دي راغلي، بلکې په بېلابېلو سیمو کې د مختلفو پوهانو په وسیله اختراع شوي او

همدا بدلونونه بیا د نورو انسانانو په وسیله د نړۍ نورو برخو ته رسېدلي دي. دغه ټول کارونه د هغو وسایلو له لارې ترسره کېږي چې انسان جوړ کړي دي. خو پوښتنه دا ده چې ټولنیز بدلون څه ته وایي؟ او د ټولنیز بدلون پدېدې څه دي؟

د کانډ د مونرال پوهنتون استاد، گي روشه ټولنیز بدلون داسې تعریفوي «ټولنیز بدلون د وخت په چوکاټ کې هغه ښکاره او د لیدنې وړ بدلون ته وایي چې لنډمهاله نه وي او د یوې ټولنې د ټولنیز سازمان پر جوړونه او دندو اغېز وکړي او تاریخي تگلاره یې گډه وډه کړي» (۷: ۳۷ مخ). له پورته تعریف څخه جوتېږي چې ټولنیز بدلون په ټولنه کې یو اوږد مهاله تغییر دی چې په ځینو پدیدو کې ظاهرېږي او خپل پخوانی شکل بدلوي او په نوې بڼه را څرگندېږي. که همدا تعریف تجزیه شي نو هغه پدېدې به وپېژنو چې ټولنیز بدلونونه گڼل کېږي؛

۱ - ټولنیز بدلون یوه ټولیزه او کلي پدیده ده چې د یوې ټولنې لویه برخه په ځان کې رانغاړي. یعنې د ټولنې د ډېرو وگړو د ژوند په ډول کې باید بدلون راشي.

۲ - دغه بدلون باید جوړښتي بدلون وي او د ټولنیز سازمان د تشکیلونکو برخو هغه عناصر چې بدلون یې موندلی وپېژندل شي.

۳ - دغه بدلون باید په یو زماني چوکاټ کې وپېژندل شي. یعنې یو معینه دوره ورته وټاکل شي او دغه بدلون په کې وڅېړل شي چې له کوم وخت څخه تر کوم وخت پورې کومو عناصرو څومره بدلون کړی.

۴ - بدلون باید سطحي نه وي بلکې اوږد مهاله وي. (هماغه اثر: ۳۶-۳۷ مخونه)

د بېلگې په ډول، که موږ د افغانستان په لرې پرتو سیمو کې د نجونو د زده کړو په اړه د بدلون په اړه بحث کوو، باید پوه شو چې دغه بدلون باید په ډېرو سیمو کې منځ ته راغلی وي نه په یو یا څو کلیو کې. همدارنگه باید وپېژندل شي چې دغه بدلون تر کومې کچې دی؟ یعنې څومره کورنۍ خپلې لورې مکتبونو ته لیږي؟ او د نجونو د تعلیم په اړه د دوی فکر څومره بدلون کړی؟ همدارنگه دغه بدلون له کوم وخت څخه پیل شوی دی؟ دلته غواړم یوه بله بېلگه وړاندې کړم؛ کله چې د طالبانو رژیم ړنگ شو او نوی نظام منځ ته راغی نو په لرې پرتو سیمو کې زده کوونکو ته د خوراکي موادو ویش پیل شو چې ډېرو کورنیو خپلې لورې په مکتبونو کې شاملې کړې، خو کله چې د دغو موادو د ویش لړۍ ودرېده نو یادو کورنیو خپلې لورې له

مکتبونو څخه بېرته منع کړې، دې ته مور ټولنيز بدلون نه شو ويلای. نو ټولنيز بدلون په لاندې ډول تعريفوو؛ ټولنيز بدلون په يو ټاکلي وخت کې د يوې پدېدې په اړه د ټولنې د اکثريت غړو فکري بدلون دی چې کېدای شي مثبت يا منفي وي او دا بدلون يې په کړنو کې ښکاره شي.

ب - په رسنيو باندې د بدلونونو اغېزې

که په ځمکه د انسان تاريخ له پيل نه تر اوسه وڅېړو نو وبه مومو چې هر بدلون او هره پېښه خپلې شا ته يو يا څو عوامل لري. کېدای شي چې دغه عوامل سياسي، اقتصادي، طبيعي او يا هم فرهنگي وي. په نړۍ کې د رسنيو منځ ته راتگ او بيا په اوسني شکل سره د رسنيو جوړښت دا هرڅه د يو شمېر نورو عواملو، تحولونو او بدلونونو په اساس شوي دي او هر څومره چې بشري ټولنو پرمختگ کړی نو ترڅنگ يې رسنيو هم پرمختگ کړی دی.

انسانان په فطري ډول ځينې تمايلات لري چې هغه دا دي؛

۱ - قدرت ته ميل

۲ - علم ته ميل

۳ - ښکلا ته ميل

۴ - عدالت ته ميل

۵ - لطف ته ميل

۶ - خلاقيت ته ميل (۵: ۱۱۰ مخ)

همدغه تمايلات ددې باعث شوي دي چې انسان هڅه وکړي اونوي شيان لاس ته راوړي. همدغه لاس ته راوړنې بيا په تدريج سره د نوبو اختراعاتو او وسيلو د منځ ته راتگ سبب شول.

د الماني عالم گوتنبرگ له خوا په ۱۴۵۶ م کال د چاپ ماشين اختراع شو چې په لومړي ځل يې ۳۰۰ جلدونه انجيل کتابونه چاپ کړل او ډېر ژر له دغه صنعت څخه په مطبوعاتو کې گټه اخيستل پيل شول او د مطبوعاتي تاريخ يو نوی تحول منځ ته راغی (۳: ۶ مخ)

د وخت په تېرېدو سره د مجلې، ورځپاڼې او نورو چاپي رسنیو په وړاندې نوي رقیبان منځ ته راغلل. د راډیو، تلویزیون او ورپسې د انټرنټي رسنیو منځ ته راتگ چې نړۍ یې په یوه کلي بدله کړې ټول د یو شمېر ټولنیزو بدلونونو پایله بللی شو. استاد هدایت الله وفا هم د مطبوعاتو پرمختگ د نورو فکتورونو تابع گڼي او داسې وایي: د ډله ییزو اړیکو وسایل، او ژورنالستيکي مطالبو پراختیا او پرمختگ تل د ځینو اساسي فکتورونو تابع وو او دي. د بېلگې په ډول د سیاسي نظام، ټولنیز، اقتصادي، دیني مسایل او هغه حاکمې تیوري چې د مطبوعاتو په اړه وضع شوي دي، غربي پرمختللي هېوادونه، مخ پر ودې هېوادونه او په لسگونه نور فکتورونه په دې برخه کې خپل مؤثریت لري. (۱۱: ۲۹مخ)

همدارنگه هرې رسنۍ هم د تکامل مختلف پړاوونه تېر کړي دي او د شکل، محتوا او کیفیت له پلوه تغییرات په کې راغلي دي. که د اوس وخت د رسنیو ډولونو ته پام وکړو نو مومو چې ټولې رسنۍ، لکه ورځپاڼه، مجلې، راډیو، تلویزیون، ټولنیزې رسنۍ (چې انټرنټي رسنۍ یې هم بولي) او نورې ټولې د هغو تغییرونو او تحولونو لاس ته راوړنه ده چې د انسانانو په وسیله منځ ته راغلي دي. همدارنگه رسنۍ هم له هغه انحصار څخه راوتې دي چې په لومړیو وختونو کې یوازې د نجباوو په خدمت کې وې. که په هېواد کې هم د مطبوعاتو تاریخ ته نظر واچول شي نو و به مومو چې نورو عواملو د رسنیو په پرمختگ او وروسته والي کې مهم رول لوبولی دی چې یو له هغې څخه د سیاسي نظامونو تغییر دی. له شمس النهار خپرونې څخه نیولې بیا تر نن ورځې پورې رسنیو د صعود او رکود مختلفې دورې وهلې دي. کله چې غازي امان الله خان د پاچاهي په تخت کیناست نو د هېواد د مطبوعاتو په تاریخ کې یو نوی څپرکی پرانیستل شو او د کمیت او کیفیت له پلوه د مطبوعاتو په برخه کې پراخ بدلون راغی چې علت یې هم سیاسي بدلون و. بله بېلگه یې د رسنیو او سنی دوره ده. د طالبانو د رژیم له نسکورېدو څخه وروسته د سیاسي نظام بدلون هم د رسنیو د پرمختگ لپاره لویه کړکۍ پرانیسته. د دولتي رسنیو تر څنگ شخصي- رسنیو هم پراخ فعالیت پیل کړ. د ورځپاڼو تر څنگ په لسگونو مجلو، راډیوگانو، تلویزیونونو، کیبلي شبکو او خبري آژانسونو د فعالیت جوازونه ترلاسه کړل. دغه تحولونه یوازې تر مرکز پورې محدود پاتې نه شول او ولایتونو ته هم وغځېدل.

نو په ډاگه ويلای شو چې د مطبوعاتو په پرمختگ او پراختيا کې سياسي، اقتصادي، ټولنيزو، ټکنالوژيکي بدلونونو اساسي او رغنده رول لوبولی او لوبوي يې.

ج - په ټولنيزو بدلونونو کې د رسنيو نقش

لکه چې وړاندې روښانه شوه چې رسنۍ د ټولنيزو بدلونونو او تحولونو په نتيجه کې په نني شکل سره منځ ته راغلې همدغه شان د رسنيو نقش په ټولنيزو بدلونونو او تحولونو کې له پامه نه شو غورځولای. د رسنيو هر نوی شکل چې منځ ته راغی نو په ټولنه کې ورسره نوي تحولونه منځ ته راغلي دي او هر تحول بل تحول ته لاره هواره کړې ده. البته يوه خبره د يادونې وړ ده چې هر تغيير او بدلون مختلف فکتورونه لري، چې هر فکتور د خپلې برخې په اندازه په هغه کې نقش لوبوي. رسنۍ هم په ځينو بدلونونو او تحولونو کې د نورو فکتورونو ترڅنگ مهم او رغنده نقش لري. د بدلون او تحول لپاره د عامه افکارو چمتو کول اړين دي. هغه وخت چې رسنۍ يوازې په چاپي بڼه موجودې وې، پوهانو د رسنيو ونډه د ټولنې په تحرک او نويوالي کې ډېره مهمه گڼله.

گوستاولوبون مطبوعات د ټولنې د ښوونې او روزنې اصلي محرک بولي چې په خپل زياتوالي او پراختيا سره د ټولنو متضاد عقايد يو تر بله رسوي او په دې اساس پخواني باورونه کمزور کوي او د زړو عقايدو عمر لنډوي. (۴: ۱۱۸ مخ)

که د گوستاولوبون نظريه وڅېړو نو دوه اساسي ټکي په کې واضح شوي دي د رسنيو په وسيله د ښوونې او روزنې رشد او د متضادو عقايدو انعکاس چې دا دواړه د ټولنو په بدلون او تحول کې اساسي رول لري. ځکه هر څومره چې پوهه زياتېږي په هماغه اندازه په ټولنه کې هغه باورونه او عقايد چې بې معنی او دانسانې پرمختگونو مخه يې نيولي وي له منځه ځي، څومره چې انسان فکري او علمي رشد کوي په هماغه اندازه د مثبتو تحولونو او تغييرونو په اړه فکر کوي. د انسان فکري رشد خپله يو تغيير دی.

د علومو اکاډمي غړی څېړندوی محمد داود ناظم وايي: رسنۍ د ټولنې فعال او لرليدونکي حواس دي چې بايد دا وړ او لوړ درايت او بصيرت ولري چې گټورې او

زیان لرونکې ښکارندې (پدېدې) او بدلونونه ژر وپېژني، د ښو هغو یې ملاتړ او د بدو یې مخنیوي وکړي. (محمد داود، مرکه، ۱۳۹۹ کال د وري ۱۳)

فردیناند تونیس الماني ټولنپوه او متفکر هم مطبوعات د عمومي افکارو واقعي رکن بولي چې د ځینو اړخونو په اساس د هغو مادي قدرتونو سره برابر یا هم لوړ دي چې دولت یې د پوځ، بودجې او اداري مؤسساتو په شکل په لاس کې لري ځکه مطبوعات د هېوادونو په سرحدونو پورې محدود نه دي او په دې هڅه کې دي چې د مفکرانو، پوهانو او لیکوالانو په وسیله داسې نړیواله ټولنه جوړه کړي چې په هغه کې د زور طریقه چې د اروا پوهنې اړخ ته په کې پاملرنه نه کېږي، له منځه یوسي. (۱۱۹: ۳ مخ).

ځینې وخت د یوې موضوع د ردولو او یا هم منلو لپاره دلیل راوړل کېږي چې اوس وخت تغیر کړی او خلک حاضر نه دي چې یاده موضوع ومنل شي او یا هم رد شي. دا د وخت تغیر په اصل کې هماغه د ټولنې د وگړو د افکارو تغیر دی او هغه څه چې په تېرو وختونو کې یې منل، اوس یې نه مني او هغه څه چې مخکې یې نه منل اوس یې قبلوي. د بېلگې په ډول، په لرو پرتو سیمو کې په بدو کې د نجونو ورکول چې زیاتره وخت به دغه کار د محلي مشرانو له لوري ترسره کېده په اوس وخت کې په ډېرو سیمو کې له منځه تللی دی چې دا په خپله یو مثبت ټولنیز بدلون دی. یا هم ښوونځیو ته د انجونو او حتی د هلکانو لېږل شرم گڼل کېده خو اوس په ډېرو سیمو کې دې حالت تغیر کړی دی.

رسنۍ د نرم قوت په توگه کولای شي چې د یوې نوې گټورې پدېدې د قبلولو لپاره تبلیغات وکړي او د خلکو ذهنونه چمتو کړي تر څو هغه ومني او یا برعکس. د امریکا د هاروارد پوهنتون د استاد «جوزف نای» په باور؛ نرم قوت، د قوې له استعمال څخه پرته د افرادو جذبولو او مدغم کولو د توان په مفهوم دی. (۱۰: ۲ مخ).

که په ۲۰۰۰ م کال کې له ډېرو افغانانو او په ځانگړي ډول له ښځینه قشر څخه د ټاکنو په اړه پوښتل شوي وای نو ډېره لویه فیصدي خلکو به په هغه د نه پوهېدلو ځواب ورکړی وای، خو د رسنیو د عامه پوهاوي په نتیجه کې اوس په ډېرو لرو پرتو سیمو کې خلک په دې پوهېږي چې ټاکنې څه ته وایي. که په وروستۍ نیمه پېړۍ کې په ټولنه کې د رسنیو اغېزې وڅېړو نو مومو چې مور د خپل ژوند لویه برخه په

رسنيو(په ځانگړي ډول تلويزيون او انټرنټي رسنۍ) پسې تړلې ده. «د يوويشتمې پېړۍ له پيل سره تلويزيون تر ټولو اغېزمنه رسنۍ بلل کېږي، ځکه د ورځې بې شمېره انځورونه او اعلانونه د خپلې پردې له لارې مور ته وړاندې کوي. دغه انځورونه او پروگرامونه راز راز منځپانگې لري، لکه فلمي ستوري، سريالونه، تاوتریخوالی او تر سيکس پورې، چې دا ټول په ټولني باندې هم منفي اغېزې لري او هم مثبتې». (۸: ۳۰۳ مخ)

که چېرې عامه افکار يو بدلون ته چمتو نه وي نو هغه بدلون به د دې پرځای چې مثبتې پايلې ولري اغېزې به يې ډېرې منفي وي. همدا علت دی چې اکثره وخت حکومتونه د دې لپاره چې خپل خلک د يوې پدېدي منلو ته تيار کړي د رسنيو له لارې تبليغات کوي. جان ب. تامپسون په دې اړه وايي: تملک محلی محصولات جهانی رسانه ها، منبع تنش و ستيز بالقوه نیز هست. این تملک تا حدودی سرچشمه تنش است، زیرا محصولات رسانه ای می تواند تصاویر و پیامهایی را انتقال دهد که با ارزشهای ملازم با شیوه سنتی زنده گی برخورد تعارضی داشته باشد یا کاملاً از آن ارزشها پشتیبانی نکند. در بعضی از زمینه ها این نا همانگی می تواند بخشی از خود جاذبه محصولات رسانه ای باشد. این محصولات به افراد کمک می کند که دوری یا فاصله ای اختیار کرده، بدیلهایی را تصور کنند، و در نتیجه کاربستهای سنتی را به زیر سؤال ببرند. بنا براین، به عنوان مثال به نظر می رسد که مجموعه های ملو درام مصری برای زنان جوان بدو در صحرای غربی جالب است، زیرا ارائه کننده مجموعه ای از شیوه های زندگی - مثل امکان ازدواج بر اساس عشق و زندگی مجزا از خانواده گسترده - است که با مجموعه گزینشهای سنتی در دسترس آنها تباین دارد. (۲: ۲۱۸-۲۱۹ مخونه). رسنيو هم د وخت په تېریدو سره، د شکل، محتوا او کیفیت له پلوه مختلف پړاوونه سرته رسولي دي. د بېلگې په توگه؛ کله چې تلویزيون په لومړيو وختونو کې په خپرونو پيل وکړ نو تصوير سپين او تور و خو د وخت په تېرېدو سره رنگه انځورونه د تلویزيون له پردو څخه وليدل شول او بيا د لوړ کیفیت لرونکو کمرو په منځ ته راتگ سره د تصویرونو او وېډيو گانو کیفیت تر پخوا ډېر لوړ شو او دا جریان لا ادامه لري.

د رسنیو په ډله کې د ټولنیزو رسنیو منځ ته راتگ داسې تحول منځ ته راوړ چې کولای شي د هغو په وسیله د ورځپاڼې، راډیو او تلویزیون دندې تر سره کړي. ځکه دا رسنۍ، د غږ، تصویر، ویدیو او لیکنې د لیرې او خپرولو وړتیا لري. سرعت د یادو رسنیو له هغو ځانگړتیاوو څخه دی چې نورې رسنۍ یې تر شاه پرېښودې دي. اسانه لاسرسی او په اسانه توگه د مطالبو خپرول یې هم له مهمو ځانگړتیاوو څخه دي. همدا علتونه دی چې په ډېر کم وخت کې یادو رسنیو د نړۍ په گوټ گوټ کې مینوال پیدا کړل. حتی تر دې چې نورې رسنۍ راډیو، تلویزیون او ورځپاڼې دې ته مجبورې شوې چې خپل مطالب د ټولنیزو رسنیو له لارې له خلکو سره شریک کړي. د بېلگې په ډول؛ فیسبوک په ۲۰۰۴ م کال، ټویټر په ۲۰۰۶ م کال او یوتوب په ۲۰۰۵ م کال کې جوړ شول، خو په ۲۰۱۶ م کال کې د فیسبوک د استفاده کوونکو شمېر له یو ملیارد او شپږ سوه میلیونو خلکو اوښتی و او په لومړیو شپږو کلونو کې د ټویټر د استفاده کوونکو شمېر هم تر ۵۱۷ میلیونو پورې رسېده (۶: ۲۴، ۴۱، ۴۲ مخونه)

په اوس وخت کې ډله ییزې او ټولنیزې رسنۍ په ټولنیزو چارو کې لکه د ښوونځي په څېر رول لوبوي چې د اعلانونو او نورو خپرونو په وسیله خلکو ته د یوې موضوع په اړه معلومات وړاندې کوي. «دانیل لرنر» په دې اړه داسې وايي «د ډله ییزو اړیکو وسایل د (رواني حرکت) تر عنوان لاندې پدېدو د زیاتوالي لامل گرځي یا همدارنگه د عاطفي یووالي تر عنوان لاندې د بلې پدیدې د رامنځ ته کېدو لامل گرځي چې نوموړې هغه د رواني کړنلارې په توگه په بیا رغونه کې اغېزناک بولي». (۷: ۲۲۱ مخ).

له همدې امله د ډله ییزو اړیکو وسایل لومړی د بېلابېلو وضعیتونو د ښوونې او پوهنې لامل کېږي او بیا د خیال په تازه کولو سره وگړي د هغو کسانو پرځای راولي چې د قضیو کارکوونکي دي. همدارنگه دا وسایل د نویو او بېلابېلو تجربو د رامنځ ته کېدو لامل کېږي چې د رواني حرکت د ډېرېدو لامل یې بولي.

رسنۍ کولای شي چې یوه پدیده د خلکو په وړاندې ډېره مهمه او مثبتې ونښې او د خلکو اذهان دې ته چمتو کړي چې د هغې د خپلولو لپاره اقدام وکړي. نن ورځ زیاتره دولتونه چې غواړي یوه نوې پدیده په خلکو وتپي نو لومړی د هغه په اړه د

خلکو غبرگون معلوموي او له هغې وروسته ورته تبليغات کېږي تر هغې چې عامه افکار يې منلو ته تيار شي. د يادونې وړ دي چې ځينې وخت همدغه رسنۍ داسې مطالب خپروي چې ټولنې ته د گټې رسونې پر ځای زيان ډېر لري او دا چاره د پراخېدو په حال کې ده په ځانکړي ډول په ټولنيزو رسنيو کې د خلکو خصوصي حريم ته ننوتل او د شايعاتو خپرول ډېر عام شوي دي او حتی تر دې چې د رسنيو ژورنالستان هم د شايعاتو په خپرولو کې ونډه لري. (۱: ۳۸ مخ)

د رسنيو او ټولنيزو بدلونونو ترمنځ د اړيکو له څېړنې څخه دا جوتېږي چې رسنۍ او ټولنيز بدلونونه اوسمهال يو د بل لازم او ملزوم دي. همدغه ټولنيز بدلونونه ددې لامل شوي چې انسانان د پرمختگ او نوو برياوو لپاره هڅه او تلاش وکړي. برعکس رسنيو هم په ټولنيزو بدلونونو کې ستر نقش لوبولی دی. د نړيوالتوب (Globalization) باعث گرځېدلي دي. د نړۍ د يوې برخې ايډيا او سياسي تفکرات تر بلې برخې د سترگو په رپ کې رسوي او همداسې د نړۍ په سياسي تحولاتو کې ستره ونډه لري. په تونس کې د يو ځوان ځان سوزونه او په ټولنيزو رسنيو کې د هغې انعکاس په يو شمېر عربي هېوادونو کې د عربو پسرلي د منځ ته راتگ لامل شو چې زاړه نظامونه يې ړنگ کړل. همدارنگه په ترکيه کې کودتا او د کودتاچيانو په وړاندې د وخت د صدراعظم بناغلي رجب طيب اردوغان پيغام چې د ټولنيزو رسنيو څخه خپور شو ددې لامل شو چې خلک لارو کوڅو ته راووځي او کودتا ناکامه کړي. دا ټول او دې ته ورته نور ستر ټولنيز بدلونونه دي چې د رسنيو نقش او اغېزې په کې ښې اثباتېږي.

پايله

- ۱- رسنۍ د سياسي، اقتصادي او فکري تحولونو توليدونکې دي.
- ۲- رسنۍ خپله په ټولنه کې د ټولنيزو، سياسي، او اقتصادي بدلونونو ستره وسيله بللای شو.
- ۳- رسنۍ کولای شي چې د نويو تحولونو او بدلونو د رامنځ ته کولو لپاره د عامه افکارو د چمتو کولو لپاره مهم رول ولوبوي.

وړاندیزونه:

- ۱ - په هېواد کې شته رسنۍ دې داسې خپرونې وکړي چې په ټولنه کې منفي رواجونه بدلونونه ضعیف او مثبت بدلونونه پیاوړي کړي.
- ۲ - دا چې رسنۍ د عامه افکارو په لارښوونه او تحرک کې ستره ونډه لري نو لازمه ده چې ځوانان او زده کوونکي د مثبتو نوښتونو، بریاوو او پرمختګونو منلو ته وهڅوي.

مأخذ:

- ۱- الکوزی، عبدالرحمن. رسنۍ او په هېواد کې د هغو فرهنگي زیانونه، ناچاپ، د افغانستان د علومو اکاډمي، د ثبت شمېره ۷۹۲، کابل، ۱۳۹۸.
- ۲- جان ب. تامپسون. رسانه ها و مدرنیته، مترجم: مسعود اوحدی، چاپ چهارم. انتشارات سروش: تهران، ۱۳۹۳.
- ۳- حبیب، خالد احمد. د ژورنالیزم بنسټونه، د مومند خپرندویه ټولنه: جلال اباد، ۱۳۹۳.
- ۴- خانیکی، هادی. قدرت، جامعه مدني و مطبوعات، چاپ اول، طرح نو: تهران، ۱۳۸۱.
- ۵- زورق، محمدحسن. ارتباطات و آگاهی عامه، چاپ دوم، انتشارات سروش: تهران، ۱۳۹۲.
- ۶- سروری، عبدالقهار. روزنامه نگاری حرفه یی و روزنامه نگاری شهروندی، نشر-پزند: کابل، ۱۳۹۵.
- ۷- گی، روشه. ټولنیز بدلونونه، مترجم اشنا، محمد اسماعیل، سوله خپرندویه ټولنه: ۱۳۹۷ ل.
- ۸- لودی، میرزامحمد. په افغانستان کې د کورني نظام تحلیل، د علومو اکاډمي، شمشاد مطبعه: کابل، ۱۳۹۶.
- ۹- ناظم، محمد داود، د علومو اکاډمي علمي غړی، ۳۸ کلن، ماسټر « مثبت بدلون او رسنۍ » عبدالرحمن الکوزی، د علومو اکاډمي، د کابل نوی ښار، ۱۳/۶/۱۳۹۹.
- ۱۰- نویدی، نصیراحمد. « رسانه ها به عنوان نیروی نرم»، گهیخ مهالنۍ، لومړی کال، لومړۍ گڼه، ۳۱ سنبله، ۱۳۹۷. ۲ مخ.
- ۱۱- وفا، هدایت الله. نقش مطبوعات درتشکل افکار عامه، چاپ اول، انتشارات سیرت: کابل، ۱۳۸۸.